

**Π.Μ.Σ.: «ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ-
ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»**

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΑΝΤΖΙΑΡΗ

«Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΟΝ ΨΥΧΡΟ ΠΟΛΕΜΟ 1945-1962»

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2021

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Π.Μ.Σ.: «ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ-
ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»**

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ

Ειδίκευση: Τουρκολογία

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΑΝΤΖΙΑΡΗ

«Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΟΝ ΨΥΧΡΟ ΠΟΛΕΜΟ 1945-1962»

Εξεταστική Επιτροπή:

**Λάμπρος Φλιτούρης, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (επόπτης)**

**Νικόλαος Αναστασόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής, Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων**

**Άννα Μαχαιρά, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων**

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Οι προκλήσεις της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, 1939-1946	10
1.1 Η στάση της Τουρκίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.....	10
1.1.1 Οι διπλωματικοί ελιγμοί της Τουρκίας.....	12
1.1.2 Η αποτίμηση των τουρκικών επιλογών.....	19
1.2 Οι διεκδικήσεις της Σοβιετικής Ένωσης επί των Στενών.....	20
1.2.1 Το καθεστώς των Στενών από τον 19 ^ο αιώνα έως το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.....	21
1.2.2 Οι Σοβιετικοί εγείρουν το ζήτημα των Στενών.....	23
1.2.3. Οι αντιδράσεις αναφορικά με τα σοβιετικά αιτήματα.....	28
1.2.4 Εντείνεται η διαμάχη για τα τουρκικά Στενά	36
1.2.5 Η λήξη του ζητήματος.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η προσχώρηση της Τουρκίας στον δυτικό συνασπισμό: Η αμερικανική βοήθεια.....	42
2.1. Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου.....	43
2.2 Η εξαγγελία του «δόγματος Τρούμαν».....	46
2.2.1 Η Μεγάλη Βρετανία παύει την οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα και την Τουρκία.....	47
2.2.2. Γιατί είναι αναγκαία η χρηματοδότηση προς την Τουρκία;.....	48
2.2.3 Οι Ηνωμένες Πολιτείες χρηματοδοτούν τις δύο χώρες.....	52
2.2.4 Η σημασία του «δόγματος Τρούμαν».....	54
2.2.5 Ο αντίκτυπος της βοήθειας στην Τουρκία.....	55
2.3 Το Σχέδιο Μάρσαλ.....	58
2.3.1 Το αμερικανικό πρόγραμμα για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης.....	58
2.3.2 Η οικονομική βοήθεια προς την Τουρκία.....	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Το χρονικό της ένταξης της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ.....	66
3.1 Η ίδρυση του ΝΑΤΟ.....	66
3.2 Η Τουρκία επιζητεί από τις Ηνωμένες Πολιτείες αμυντικό σύμφωνο.....	69
3.3 Η συμμετοχή της Τουρκίας στον πόλεμο της Κορέας. Στην τελική ευθεία προς την ένταξη στο νατοϊκό Σύμφωνο.....	75
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας μετά την ένταξη της στο ΝΑΤΟ.....	85
4.1 Η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή.....	85
4.1.1 Η Μέση Ανατολή το επίκεντρο του ενδιαφέροντος στον Ψυχρό Πόλεμο.....	85
4.1.2 Η τουρκική εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή πριν από το Σύμφωνο της Βαγδάτης.....	87
4.1.3 Το Σύμφωνο της Βαγδάτης.....	91
4.1.4 Οι Αντιδράσεις για το Σύμφωνο της Βαγδάτης.....	97
4.1.5 Το τέλος του Συμφώνου της Βαγδάτης.....	99
4.2 Η κρίση των πυραύλων στην Κούβα: ο ρόλος της Τουρκίας.....	102
4.2.1. Το χρονικό πριν από την κρίση των πυραύλων. Ο εκατέρωθεν πολεμικός εξοπλισμός	102
4.2.2 Η κλιμάκωση και η εξομάλυνση της κρίσης.....	104
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	111
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	117

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία στοχεύει στην ανάδειξη του ρόλου που διαδραμάτισε η Τουρκία την περίοδο 1945-1962. Η Τουρκία μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου θεωρήθηκε και αντιμετωπίστηκε εν πολλοίς ως γέφυρα ανάμεσα στη Δύση και τον αραβικό κόσμο αλλά και ως προπύργιο του δυτικού συνασπισμού απέναντι στον σοβιετικό επεκτατισμό. Ως εκ τούτου, χάρη στη στρατηγικής σημασίας γεωγραφική της θέση, ο Ψυχρός Πόλεμος θα ενισχύσει τους δεσμούς της με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ειδικότερα, η Τουρκία συμπεριλήφθηκε στο «δόγμα Τρούμαν», συμμετείχε στο Σχέδιο Μάρσαλ, έστειλε στρατεύματα στον πόλεμο της Κορέας το 1950, έγινε μέλος του ΝΑΤΟ και τέλος ενεπλάκη - ίσως ακούσια - στην κρίση των πυραύλων της Κούβας στο πλευρό της Αμερικής.

Δε θα ήταν όμως δυνατή η παρουσίαση όλων των ζητημάτων που άπτονται της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας την εν λόγω περίοδο, διότι μία τέτοια απόπειρα θα υπερέβαινε τα όρια μίας διπλωματικής εργασίας. Γι' αυτό τον λόγο δεν εξετάζονται ορισμένες πτυχές που αφορούν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, όπως η σύναψη του Βαλκανικού Συμφώνου και το Κυπριακό Ζήτημα.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους με συνέδραμαν σε αυτό το εγχείρημα. Η εργασία αυτή είναι ως έναν βαθμό αποτέλεσμα των συζητήσεων που είχα στα πλαίσια των σεμιναρίων της κυρίας Αιμιλίας Θεμοπούλου και εν μέρει είχα πραγματευτεί τη θεματική μαζί της. Εν συνεχεία, την επίβλεψη της εργασίας ανέλαβε ο κύριος Λάμπρος Φλιτούρης, ο οποίος αποδεχόμενος την πρότασή μου και παρέχοντάς μου την αναγκαία καθοδήγηση, όπου ήταν αναγκαίο, συνετέλεσε καθοριστικά στην ολοκλήρωση της. Για τους λόγους αυτούς, τον ευχαριστώ θερμά. Επιπλέον, ευχαριστώ τους διδάσκοντες καθηγητές μου στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών, κυρία Αιμιλία Θεμοπούλου, κύριο Γεώργιο Παπαγεωργίου, κύριο Γεώργιο Πλουμίδα, κυρία Μαρίνα Βρέλλη – Ζάχου και κυρία Αικατερίνη Ζαρίδη – Βασιλείου, οι οποίοι αφενός μού μεταλαμπάδευσαν πολύτιμες γνώσεις και αφετέρου αποτέλεσαν για εμένα πηγή έμπνευσης για τις ερευνητικές μου αναζητήσεις. Οφείλω οπωσδήποτε να ευχαριστήσω και τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς επιτροπής, την κυρία Άννα Μαχαιρά και τον κύριο Νικόλαο Αναστασόπουλο, για τον χρόνο και την προθυμία τους να με ακούσουν. Τέλος, θα

ήταν σημαντική παράλειψη, αν δεν εξέφραζα την ευγνωμοσύνη μου στους οικείους μου, στην οικογένεια και τους φίλους μου, οι οποίοι στάθηκαν άοκνοι αρωγοί και μου παρείχαν την αμέριστη στήριξή τους καθ' όλη τη διάρκεια συγγραφής της διπλωματικής μου εργασίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από την ίδρυσή του το τουρκικό κράτος κλήθηκε να αντιμετωπίσει τέσσερις μεγάλες προκλήσεις στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής. Η πρώτη εντοπίζεται στις αρχές και τα μέσα της δεκαετίας του 1920 και αφορά στην παγίωση της νεότευκτης Τουρκίας ιδιαίτερα μέσω της εξωτερικής αναγνώρισής της. Η δεύτερη ανέκυψε κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και συνδεόταν με την ανάγκη να μην εμπλακεί η Άγκυρα σε μια σύγκρουση που μαινόταν γύρω της και εκτεινόταν στο μεγαλύτερο τμήμα της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής. Η τρίτη έκανε την εμφάνισή της εξαιτίας της αμφισβήτησης εκ μέρους της Σοβιετικής Ένωσης της εδαφικής ακεραιότητας και της ασφάλειας της χώρας, ιδιαίτερα στην αρχική περίοδο του ψυχρού πολέμου, ενώ η τέταρτη συνέπεσε με τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, όταν πλέον κατέρρευσε ο διπολισμός, και με την ανάγκη να κινηθεί προσεκτικά μέσα στο διεθνές σύστημα στη διάρκεια εκείνης της μεταβατικής περιόδου.¹

Στην παρούσα εργασία εξετάζονται τα γεγονότα που έλαβαν χώρα μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έως και το 1962, τα οποία συνετέλεσαν καταλυτικά, ώστε η Τουρκία να αποκρυσταλλώσει τη στάση της όσον αφορά τα ζητήματα της εξωτερικής της πολιτικής και να αποφασίσει ποια θέση θα λάβει στον αναδυόμενο ανταγωνισμό των δύο υπερδυνάμεων. Μάλιστα στο διάστημα αμέσως μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, παρατηρείται μία ριζική αλλαγή στο πολιτικό σύστημα, στην οικονομική πολιτική και στις διεθνείς σχέσεις της Τουρκίας.

Όπως αναφέρθηκε, μία από τις σοβαρότερες προκλήσεις που δέχτηκε το τουρκικό κράτος ήταν οι αμφισβητήσεις από την πλευρά της Σοβιετικής Ένωσης, μολονότι τη δεκαετία του '20 και του '30 οι σχέσεις των δύο πλευρών ήταν αγαστές και αυτό συνιστούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Αυτή η εξέλιξη, ωστόσο, σηματοδότησε τη μεταβολή του προσανατολισμού και τον επαναπροσδιορισμό των στόχων της Τουρκίας, η οποία θα στραφεί προς τον δυτικό συνασπισμό, αποζητώντας να εξασφαλίσει την αρωγή των Ηνωμένων Πολιτειών.

¹ βλ. Ρόμπινς , Φίλιπ, *Στρατός και διπλωματία: η τουρκική εξωτερική πολιτική από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου*, Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα, 2004, σελ. 21

Υπό αυτή την έννοια, από την έναρξη της ψυχροπολεμικής περιόδου έως και το 1962, η Τουρκία δύναται να ιδωθεί ως ένας τρίτος πόλος ο οποίος επηρεάζει τα τεκταινόμενα και επηρεάζεται από αυτά. Πόσο σημαντικός ήταν ο ρόλος που διαδραμάτισε η Τουρκία, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, στο διεθνές προσκήνιο αυτή την περίοδο; Οι εγχώριες πολιτικές ζυμώσεις, ο εκδημοκρατισμός του πολιτικού συστήματος και η εγκατάλειψη του μονοκομματισμού σε ποιον βαθμό θα μπορούσαν να θεωρηθούν απόρροια της επιθυμίας της Τουρκίας να ενταχθεί στον δυτικό συνασπισμό; Πώς στάθηκαν οι τουρκικές κυβερνήσεις απέναντι στις διεθνείς εξελίξεις, όπως στη σύσταση του NATO και τον πόλεμο της Κορέας; Αυτά είναι ορισμένα γενικά ερωτήματα που πυροδότησαν τη σκέψη μου και κατήυθναν την έρευνά μου.

Η εργασία μου διαρθρώνεται γύρω από τέσσερις άξονες, δηλαδή από κομβικής σημασίας γεγονότα που έλαβαν χώρα την περίοδο που εξετάζεται. Στο πρώτο κεφάλαιο, επισημαίνεται η ουδετερότητα της Τουρκίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και παρουσιάζονται οι αξιώσεις που προέβαλε η Σοβιετική Ένωση την επαύριον του πολέμου και μετά τη λήξη του Συμφώνου Φιλίας μεταξύ των δύο πλευρών, γεγονός που δρομολόγησε τις μετέπειτα εξελίξεις. Εν συνεχεία, στο δεύτερο κεφάλαιο καταγράφεται η συμμετοχή της Τουρκίας στα αμερικανικά προγράμματα οικονομικής στήριξης, το Σχέδιο Μάρσαλ και το «δόγμα Τρούμαν». Στο τρίτο κεφάλαιο, περιγράφεται η πορεία μέχρι τελικά να καταφέρει η Τουρκία να προσχωρήσει στο NATO. Στο τέταρτο κεφάλαιο, αναλύεται η μεσανατολική πολιτική της Τουρκίας, που κορυφώνεται με το Σύμφωνο της Βαγδάτης, σε συνάρτηση με την εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών στην εν λόγω περιοχή και τέλος εξηγείται πώς ενεπλάκη η Άγκυρα στην κρίση των πυραύλων στη μακρινή Κούβα.

Για την εκπόνηση της εργασίας μου στηρίχθηκα κατά κύριο λόγο σε δευτερογενείς πηγές, στην ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία αλλά και στην επιστημονική αρθρογραφία. Στο πλαίσιο της συλλογής του βιβλιογραφικού υλικού, που αποτέλεσε μία χρονοβόρα και επίπονη διαδικασία, αποτάθηκα στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, στη Βιβλιοθήκη Τουρκικών Σπουδών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων καθώς και στην Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης. Πρωταρχική μου μέριμνα καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής μου αναζήτησης ήταν η επιλογή και η μελέτη των κατάλληλων βιβλίων

και περιοδικών, ώστε να διασφαλιστεί η επιστημονική εγκυρότητα του πονήματός μου.

Οι δευτερογενείς πηγές που πραγματεύονται είτε τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου έως και το 1962 είτε την πολιτική που εφάρμοσε η Τουρκία τη συγκεκριμένη περίοδο είναι πολλές, αλλά η σημασία της παρούσας εργασίας συνίσταται στη συνθετική και εις βάθος επεξεργασία του υλικού, προκειμένου να αναδειχθούν εκείνα τα στοιχεία που αποτυπώνουν με ενάργεια τον ρόλο και τη θέση της Τουρκίας κατά τον Ψυχρό Πόλεμο και στη διαμάχη των δύο υπερδυνάμεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ (1939-1946)

1.1 Η στάση της Τουρκίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Οι Τούρκοι ηγέτες, όπως οι Κεμάλ Ατατούρκ και Ισμέτ Ινονού, είχαν διαμορφωθεί υπό την επιρροή της στρατιωτικό – γραφειοκρατικής τάξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και διέθεταν τόσο την εμπειρία όσο και τη γνώση που είχαν λάβει οι προκάτοχοί τους από τη συναναστροφή τους με τις Μεγάλες Δυνάμεις.² Οι Τούρκοι, χάρη στη συσσωρευμένη εμπειρία της οθωμανικής περιόδου, κατάφεραν να επιδείξουν εξαιρετική επιδεξιότητα σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Σημείωσαν μεγάλη επιτυχία και διατήρησαν λεπτές και δύσκολες ισορροπίες ανάμεσα στις δυνάμεις. Αυτό αποδείχθηκε περίτρανα στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν η Τουρκία, επί προεδρίας Ινονού, κατόρθωσε να διατηρήσει όχι μόνο την ουδετερότητά της, σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια μιας παγκόσμιας σύγκρουσης που διεξαγόταν τόσο κοντά στα σύνορά της, αλλά και ταυτόχρονες συνθήκες συμμαχίας ή φιλίας με τους Συμμάχους, τον Άξονα και τη Σοβιετική Ένωση.³

Ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, ιδρυτής του τουρκικού κράτους, προσανατολιζόταν σταθερά προς τη διατήρηση του status quo. Πράγματι, από την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας το 1923, η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας συνίστατο στο εξής δίπολο: από τη μία πλευρά στη διατήρηση της εθνικής ανεξαρτησίας και την επίτευξη της ασφάλειας εν όψει του ιδεολογικού και εδαφικού επεκτατισμού των Σοβιετικών και από τη άλλη στη διασφάλιση του νεωτεριστικού, κοσμικού καθεστώτος.⁴ Γι' αυτό τον λόγο τόσο ο Ατατούρκ στα χρόνια της διακυβέρνησής του μέχρι το 1938 όσο και ο διάδοχός τους Ισμέτ

² βλ. Καραμπελιάς, Γεράσιμος, *Ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας και της Ελλάδας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, σελ. 193

³ βλ. Hotham, David, *Οι Τούρκοι*, Ι. Φλώρος, Αθήνα, 1986, σελ. 175

⁴ βλ. Karpat, Kemal, «Turkish Foreign Policy: Some Introductory Remarks», *International Journal of Turkish Studies*, vol. 6, Nos 1-2, 1992-1994, σελ. 1

Ινονού μέχρι το 1945 ακολούθησαν πολιτική σαφούς ουδετερότητας, αποβλέποντας στην αποκατάσταση φιλικών σχέσεων με γειτονικά κράτη.⁵

Μετά τον θάνατο του Κεμάλ Ατατούρκ στις 10 Νοεμβρίου 1938, ο Ισμέτ Ινονού αναλαμβάνει την ηγεσία του τουρκικού κράτος, μολονότι τότε βρισκόταν εκτός εξουσίας, εξαιτίας διαφωνιών με τον Μουσταφά Κεμάλ. Ο Ινονού εικάζεται ότι διαμαρτυρόταν για τη διακυβέρνηση της χώρας από «ένα τραπέζι μέθυσων», και έτσι αντικαταστάθηκε από τον Τζελάλ Μπαγιάρ. Εντούτοις, μετά το θάνατο του «Αιώνιου Αρχηγού», ο Ινονού εμφανίστηκε ως το μοναδικό πρόσωπο για τη διαδοχή και επιβλήθηκε στην προεδρία με τη υποστήριξη του στρατού. Χαιρετίστηκε αμέσως ως ο «Εθνικός Αρχηγός», το οποίο έγινε και επίσημα το προσωνύμιό του.⁶

Η υπεροχή και η επιβολή του Ινονού ενδυνάμωσε τη στρατογραφειοκρατική δομή της Τουρκίας, διότι ο ίδιος ήταν ο κατ' εξοχήν εκπρόσωπος αυτής της τάσης, ίσως ακόμη περισσότερο κι από τον Ατατούρκ. Ο Ινονού ανήλθε στην εξουσία σε μία κρίσιμη συγκυρία για τα διεθνή γεγονότα, όταν ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος αποτελούσε πλέον πραγματικότητα.⁷ Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι ιθύνοντες κατάρτιζαν τα σχέδια για την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας λαμβάνοντας υπόψη ορισμένες παραμέτρους, αφενός την προτεραιότητα για ειρήνη, κυριαρχία και εθνική ανάπτυξη και αφετέρου αναλογιζόμενοι ότι η Σοβιετική Ένωση αντιπροσώπευε τον πρωταρχικό κίνδυνο για την ασφάλεια της χώρας.⁸ Έτσι, ο Ινονού, πολιτευόμενος με ευελιξία, πέτυχε έναν διττό στόχο. Από τη μία πλευρά να μην εμπλακεί η χώρα στις πολεμικές επιχειρήσεις και από την άλλη να της δώσει την ευκαιρία να καρπωθεί τα οφέλη του νικητή, χωρίς να υποβληθεί στις θυσίες του πολέμου.

⁵ βλ. Γιαλλουρίδης, Χριστόδουλος, *Η Τουρκία σε μετάβαση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997, σελ. 90

⁶ βλ. Bozarslan, Hamit, *Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας*, Σαββάλας, Αθήνα, 2008, σελ. 64-65

⁷ βλ. Σαρρής, Νεοκλής, *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην πρώτη τουρκική Δημοκρατία*, Γόρδιος, Αθήνα, 1992, σελ. 286

⁸ βλ. Weisband, Edward, *Turkish foreign policy 1943-1945*, Princeton University, 1973, σελ.

1.1.1 Οι διπλωματικοί ελιγμοί της Τουρκίας

Ο Ινονού θα καθίσει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων με όλες τις εμπόλεμες παρατάξεις, θα συνάψει συμμαχίες ή θα εξασφαλίσει «συνεργασίες», θα ενισχύσει πλευρές, θα αθετήσει συμφωνηθέντα. Ο Frank Weber,στηριζόμενος στα επίσημα αρχεία του Foreign Office και του State Department καθώς και του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών, αναφέρει κατάπληκτος πως η Τουρκία πρόβαλλε επανειλημμένως το αίτημά της –καταγράφονται πάνω από δεκατρείς περιπτώσεις- για εδαφικές παραχωρήσεις προς αμφοτέρες τις αντιμαχόμενες πλευρές με αντάλλαγμα την έξοδό της στον πόλεμο είτε στο πλευρό των Συμμάχων είτε της Γερμανίας.⁹

Σύμφωνα με τα επίσημα γερμανικά και βρετανικά έγγραφα που ανοίχτηκαν μετά τον πόλεμο, το 1938 οι Τούρκοι έκλιναν περισσότερο προς μία συμμαχία με τη Γερμανία και θα την προτιμούσαν από τη συμμαχία που επρόκειτο να διαπραγματευτούν ένα χρόνο αργότερα με τη Βρετανία και τη Γαλλία. Εκείνη όμως την εποχή το Υπουργείο Εξωτερικών στο Βερολίνο ήταν απρόθυμο να συνεργαστεί μαζί τους. Μία μερίδα Γερμανών πολιτικών προέκρινε έναν διακανονισμό με τους Άραβες παρά μία συμφωνία με τους Τούρκους, ενώ άλλοι προσπαθούσαν να δημιουργήσουν μία αρραγή σχέση με τη Ρωσία. Επομένως, απέρριπταν το ενδεχόμενο συμμαχίας με την Τουρκία, τον παλιό εχθρό της Ρωσίας. Για όλους αυτούς τους λόγους, η Γερμανία αγνόησε τους Τούρκους και τους ώθησε να επιδιώξουν ένα συμβιβασμό με τη Βρετανία. Γρήγορα, οι Γερμανοί παραδέχτηκαν ότι έσφαλαν απορρίπτοντας την τουρκική βοήθεια.¹⁰

Καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου, η Βρετανία, η Γερμανία και η Σοβιετική Ένωση ασκούσαν πίεση προς την Τουρκία να ακολουθήσει μία πολιτική σύμφωνα με τα συμφέροντά της καθεμίας.¹¹ Η Γερμανία αναγνωρίζοντας τη σημασία του προσεταιρισμού της Τουρκίας απέστειλε τον έμπειρο διπλωμάτη Franz von Papen

⁹ βλ. Σαρρής, Νεοκλής, ό. π. σελ. 286

¹⁰ βλ. Weber, Frank, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, Θετίλη, Αθήνα, 1983, σελ. 21

¹¹ βλ. Gokay, Bulent, *Soviet eastern policy an Turkey, 1920-1991*, Routledge, Λονδίνο, 2006, σελ. 50

πρεσβευτή στην Άγκυρα.¹² Η τουρκική κυβέρνηση, ωστόσο, διατήρησε τη μη φιλοπόλεμη στάση της με τη μορφή μιας επισφαλούς ουδετερότητας, μεριμνώντας να μην εμπλακεί στη διαμάχη με το μέρος της μίας ή της άλλης πλευράς. Εκτός από την αποφυγή σύρραξης, η Τουρκία κατάφερε να επωφεληθεί από τις εμπορικές σχέσεις με τη Γερμανία και τη Βρετανία. Σε αυτό συνετέλεσε η συνειδητοποίηση, από μέρους των Τούρκων, της σημαντικής γεωστρατηγικής θέσης της χώρας τους. Ταυτόχρονα, οι Τούρκοι πολιτικοί αντιλαμβάνονταν το γεγονός ότι η Τουρκία, η οποία αναδύθηκε από τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1918-1922, είχε περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες και ως εκ τούτου μία μακρά περίοδος ειρήνης θα συνέβαλε στην ανασυγκρότηση της χώρας.

Στις αρχές του πολέμου, η Τουρκία αντιμετώπιζε σοβαρές οικονομικές δυσκολίες, ενώ το 70% του πληθυσμού ασχολούνταν με τη γεωργία. Το 1939 η Γερμανία απορροφούσε τις μισές ποσότητες των εξαγωγικών αγροτικών προϊόντων, τα οποία μάλιστα ήταν χαμηλότερης ποιότητας εν συγκρίσει με εκείνα των διεθνών αγορών. Η οικονομική εξάρτηση από τη Γερμανία προκάλεσε ανησυχία στους κόλπους των Τούρκων πολιτικών κι έτσι ανέπτυξαν στενές σχέσεις με τη Βρετανία. Στις 27 Μαΐου 1938 υπογράφηκε μία αγγλοτουρκική οικονομική συμφωνία 16.000.000 στερλινών.¹³

Η υπογραφή συμφώνου μεταξύ Γερμανίας και Σοβιετικής Ένωσης στις 23 Αυγούστου 1939 κατέλαβε εξαπίνης και θορύβησε την Τουρκία. Προηγουμένως είχε συμμετάσχει στην κοινή με την Βρετανία και τη Γαλλία διακήρυξη Ειρήνης έναντι του κινδύνου που αναφαινόταν για την Τουρκία από την πλευρά της Ιταλίας. Η Τουρκία όμως αμφιταλαντευόταν, να έρθει σε συμφωνία με τη Σοβιετική Ένωση, με την οποία διατηρούσε καλές σχέσεις, αποχωρώντας από τη διακήρυξη Ειρήνης ή να εμμένει στη διακήρυξη και να εγκαταλείψει τη σκέψη για συμμαχία με τη Σοβιετική Ένωση; Βέβαια, υπήρχε και μία τρίτη εκδοχή που επιβεβαίωνε την προτίμηση της Τουρκίας για ουδετερότητα και δικαιολογούσε το χαρακτηρισμό που της αποδίδεται ως εμβόλιμη δύναμη: να συνάψει συμμαχία

¹² βλ. Αλεξανδρής, Αλέξης, *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Γνώση, Αθήνα, 1991, σελ. 109

¹³ βλ. Gokay, Bulent, *ό.π.*, σελ. 51-53

με αμφότερες τις πλευρές, ώστε να συγκεραστούν τα αντικρουόμενα συμφέροντα, πράγμα και που έγινε.

Για την ευόδωση του παραπάνω στόχου, ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Σουκρού Σαράτσογλου επισκέφτηκε τη Μόσχα στις 25 Σεπτεμβρίου 1939. Οι Σοβιετικοί ζητούσαν την υπογραφή ενός συμφώνου το οποίο θα όριζε την από κοινού άμυνα των Στενών, ρήτρα βάσει της οποίας η σοβιετοτουρκική συμφωνία δε θα οδηγούσε επουδενί τη Σοβιετική Ένωση σε ένοπλη συμπλοκή με τη Γερμανία, την απαγόρευση διέλευσης των Στενών από τα πολεμικά σκάφη χωρών μη παράκτιων στον Εύξεινο Πόντο, την ουδετερότητα της Τουρκίας σε περίπτωση που η Σοβιετική Ένωση θα καταλάμβανε τη Βεσσαραβία και τη Δοβρουτσά της Βουλγαρίας. Η τουρκική πλευρά, επιπλέον, ενέμενε στη ρήτρα σύμφωνα με την οποία δε θα μετείχε σε πιθανή ένοπλη σύγκρουση της Σοβιετικής Ένωσης με τη Γαλλία και τη Βρετανία. Το χάσμα ήταν αγεφύρωτο.

Δύο μέρες αργότερα επικυρώνεται στην Άγκυρα σύμφωνο Συμμαχίας μεταξύ της Τουρκίας, της Βρετανίας και της Γαλλίας, σύμφωνα με το οποίο η Τουρκία είτε θα συνέδραμε τις δύο χώρες, εάν συμμετείχαν στον πόλεμο, είτε θα τηρούσε ουδετερότητα προς όφελος τους. Από την άλλη, η Βρετανία και η Γαλλία θα παρείχαν υποστήριξη προς την Τουρκία, εάν δεχόταν επίθεση από μία ευρωπαϊκή χώρα.¹⁴ Αυτή η συμφωνία αλληλοβοήθειας παρείχε το δικαίωμα στην Τουρκία, βάσει του μυστικού Πρωτοκόλλου 2, να μην εμπλακεί σε ένοπλη σύρραξη με τη Σοβιετική Ένωση, ωστόσο οι Σύμμαχοι δε ζητούν από την Τουρκία τίποτα περισσότερο παρά να μείνει ουδέτερη.¹⁵ Τον Ιούνιο 1940 οι Τούρκοι ηγέτες πρότασαν το Πρωτόκολλο 2 ως διαπιστευτήριο για τη διατήρηση της ουδετερότητας. Παρότι οι Βρετανοί διαμαρτύρονταν ότι οι Τούρκοι χρησιμοποιούσαν το Πρωτόκολλο προσχηματικά, παραδέχονταν ότι μετέρχονταν νόμιμα μέσα.¹⁶

Πολλοί ήταν οι λόγοι που συνηγορούσαν υπέρ αυτής της συμφωνίας από την πλευρά της Τουρκίας, η οποία σήμαινε ουσιαστικά το πρώτο βήμα για τον

¹⁴ βλ. Σαρής, Νεοκλής, ό.π. , σελ. 304-305

¹⁵ βλ. Σπανίδης, Αθανάσιος, *Πολιτικά και στρατιωτικά θέματα*, Κέδρος, Αθήνα, 1977, σελ. 15

¹⁶ βλ. Deringil, Selim, «Aspects of continuity in Turkish foreign policy: Abdulhamid II and Ismet Inonu», *International Journal of Turkish Studies*, Vol. 4, No 1, 1987, σελ. 48

μετέπειτα δυτικό προσανατολισμό της. Ο πιο σημαντικός εξ αυτών ήταν η πεποίθηση ότι δε θα μπορούσε να ανταπεξέλθει χωρίς εξωτερική βοήθεια στα οικονομικά, πολιτικά και στρατιωτικά προβλήματα που αναδύονταν ενώπιον της. Συνάμα, οι επεκτατικές βλέψεις της Γερμανίας στα Βαλκάνια ενέτειναν την ανασφάλεια της Τουρκίας.¹⁷ Πράγματι, την επομένη της υπογραφής της τριμερούς Συμμαχίας επικυρώθηκαν οικονομικές συμφωνίες σύμφωνα με τις οποίες η Βρετανία και η Γαλλία παρείχαν στην Τουρκία δάνειο 25 εκατομμυρίων στερλινών για είκοσι χρόνια και με επιτόκιο 4%, προκειμένου να καλύψει τις στρατιωτικές δαπάνες. Επιπλέον, επισκέφτηκαν την τουρκική πρωτεύουσα στρατηγοί των γαλλικών και αγγλικών δυνάμεων της Μέσης Ανατολής και ξεκίνησαν διαβουλεύσεις αναφορικά με στρατιωτικά ζητήματα.¹⁸

Στις 24 Μαρτίου 1941η Τουρκία υπέγραψε συνθήκη μη επίθεσης και με τη Μόσχα. Ωστόσο, από τον Ιούνιο του 1941 η πολιτική της Άγκυρας αλλάζει πορεία. Στις 18 Ιουνίου 1941, δηλαδή τέσσερις μέρες πριν επιτεθεί η Γερμανία κατά της Σοβιετικής Ένωσης, υπέγραψε μια νέα συνθήκη «φιλίας και μη επιθέσεως», αυτή τη φορά με τη Γερμανία.¹⁹ Την περίοδο εκείνη είχε πραγματοποιηθεί μία σειρά ανεπίσημων και ημιανεπίσημων συζητήσεων. Κύριοι συνομιλητές από την τουρκική πλευρά υπήρξαν οι στρατηγοί H.E. Erkilet, Ali Fuat Erden και Nuri Pasa.

Μολονότι η Άγκυρα διακήρυσσε επισήμως την τακτική της ουδετερότητας, στην πραγματικότητα επέτρεψε την αφύπνιση ενός δυναμικού παντουρκιστικού κινήματος, έχοντας την πεποίθηση ότι, με την επικείμενη ήττα και το διαμελισμό της Σοβιετικής Ένωσης, σύντομα θα υλοποιούνταν το όραμα για τη δημιουργία μιας τουρκικής ομοσπονδίας που θα περιελάμβανε όχι μόνο τους Τούρκους της Τουρκικής Δημοκρατίας αλλά και αυτούς της Κριμαίας, του Αζερμπαϊτζάν, του Τουρκεστάν, του βορειοδυτικού Ιράν και του βορείου Ιράκ.²⁰ Πίσω από τα παντουρανικά αυτά σχέδια βρισκόταν ο ίδιος ο υπουργός Εξωτερικών,

¹⁷ βλ. Turan, Ilter, Barlas, Dilek, «Η ένταξη της Τουρκίας στο δυτικό συνασπισμό και οι επιπτώσεις στην εξωτερική πολιτική», *Μύθος και Πραγματικότητα*, τόμος Β', Infoγνώμων, Αθήνα, 2002, σελ. 296

¹⁸ βλ. Σαρρής, Νεοκλής, ό. π. , σελ. 306

¹⁹ βλ. Bozarlan, Hamit, ό.π. σελ. 65-66

²⁰ βλ. Αλεξανδρή, Αλέξης, ό.π. σελ. 110

Σαράσογλου, ο Ινονού, οι επικεφαλής του στρατού της Τουρκίας και ασφαλώς ένα μεγάλο -ή πάντως όχι μικρό- τμήμα της πολιτικής, οικονομικής και διοικητικής ηγεσίας.²¹

Η Τουρκία φρόντισε να διατηρήσει ισορροπημένες σχέσεις της με τη Βρετανία. Εξάλλου, η σύναψη της συμφωνίας με τη Γερμανία οφειλόταν εν πολλοίς στο γεγονός ότι η Βρετανία δε στήριξε επαρκώς την Τουρκία σε θέματα ζωτικής σημασίας για την ίδια. Το Ηνωμένο βασίλειο δεν εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις της που απέρρεαν από τη συμφωνία του 1939, δεν υπερασπίστηκε σε διεθνή κλίμακα τα εθνικά συμφέροντα της Τουρκίας ούτε τήρησε στάση αλληλεγγύης.²²

Το τουρκικό χρώμιο, που αποτελούσε πολύτιμη πρώτη ύλη για την κατασκευή πολεμικού υλικού, βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος για τη Γερμανία, μετά την υπογραφή του συμφώνου μη Επίθεσης. Συγκεκριμένα, η Βρετανία, ήδη από το 1939 βάσει ειδικής συμφωνίας, προμηθευόταν κατ' αποκλειστικότητα ολόκληρη την ποσότητα χρωμίου που παρήγε η Τουρκία. Ωστόσο, η προθεσμία αυτής της συμφωνίας εξέπνεε κι έτσι η Γερμανία άδραξε την ευκαιρία και έσπευσε να αντικαταστήσει τη Βρετανία στην αγορά του τουρκικού χρωμίου, μολονότι η Τουρκία δεσμευόταν με μία ρήτρα ανανέωσης της βρετανοτουρκικής συμφωνίας.²³ Η νέα συμφωνία, που επικυρώθηκε τον Οκτώβριο του 1941, υποχρέωνε την Τουρκία να παρέχει στη Γερμανία υλικά, συμπεριλαμβανομένου του χρωμίου. Ειδικότερα, η Τουρκία δεσμευόταν να παραδίδει στη Γερμανία, για τα έτη 1943 και 1944, 90 χιλιάδες τόνους χρωμίου και έναντι αυτών να παραλάβει υλικά χρήσιμα για τον πόλεμο αξίας 18 εκατομμυρίων λιρών.²⁴

Από αυτή τη στάση της Τουρκίας δεν ενοχλήθηκε μόνο η Βρετανία αλλά και οι Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς η πρώτη αποτελούσε βασικό προμηθευτή τους για την κάλυψη των αναγκών σε χρώμιο. Παρά τη δυσθυμία τους όμως, το 1942 οι Ηνωμένες Πολιτείες εξασφάλισαν στην Τουρκία οικονομική ενίσχυση με βάση το νόμο «Lend and Lease», προφανώς για λόγους ανταγωνισμού. Μαζί με τη στρατιωτική βοήθεια οι

²¹ βλ. Κύρρης, Κ.Π. *Η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας - Καταγωγή, μέθοδοι, χαρακτηριστικά*, Ρήσος, Αθήνα, 1991, σελ. 67

²² βλ. Turan, Ilter, Barlas, Dilek, ό.π. σελ. 296

²³ βλ. Σαρρής, Νεοκλής, ό.π. , σελ. 315

²⁴ βλ. Gokay, Bulent, ό.π. σελ. 54

σύμμαχοι δεν παρέλειψαν, κατά τη διάρκεια του πολέμου, να συνδράμουν την Τουρκία και οικονομικά. Μάλιστα, το 1942 η Τουρκία περιήλθε στην ανάγκη να ζητήσει σιτηρά και οι Βρετανοί της προσέφεραν δωρεάν σιτάρι. Οι Γερμανοί, για να μην υστερήσουν και στον τομέα αυτό, έπραξαν αναλόγως. Επιπλέον, οι ίδιοι ως αντάλλαγμα για τις πρώτες ύλες που τους παρέδιδε η Τουρκία την εφοδίαζαν με σύγχρονο πολεμικό εξοπλισμό, παράλληλα με τον εξοπλισμό που προωθούσαν σε αυτή οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί. Η Άγκυρα διατήρησε τις δοσοληψίες προς αμφοτέρους τις πλευρές έως τις 30 Απριλίου 1944, όταν δηλαδή έληξε η γερμανοτουρκική εμπορική συμφωνία.²⁵

Οι σχέσεις ανάμεσα στην Τουρκία και τους Συμμάχους κλονίστηκαν και παρ' ολίγον να διαρραγούν εξαιτίας της επιμονής της πρώτης να διατηρεί ουδετερότητα και της άρνησής της να παράσχει ανοιχτές διευκολύνσεις στην αγγλική αεροπορία το 1943-1944. Η αγανάκτηση των Βρετανών έφτασε σε τέτοιο σημείο, που τον Φεβρουάριο του 1944 ο Τσόρτσιλ εξέταζε το ενδεχόμενο να επιδώσει τελεσίγραφο στην τουρκική κυβέρνηση, αλλά το Foreign Office τον απέτρεψε από μία τόσο ακραία ενέργεια. Ωστόσο, το Λονδίνο, ως ένδειξη διαμαρτυρίας κατά των τουρκικών υπεκφυγών, απέσυρε τη βρετανική στρατιωτική αποστολή από την τουρκική πρωτεύουσα και ανέστειλε κάθε στρατιωτική ενίσχυση. Μάλιστα τον Απρίλιο του 1944 οι Σύμμαχοι προειδοποίησαν την Τουρκία ότι θα επέβαλαν τον αποκλεισμό των τουρκικών λιμανιών, αν δε διέκοπτε την εξαγωγή χρωμίου προς τη Γερμανία.

Παρά τις πιέσεις που δεχόταν, η Τουρκία ενέμενε στην απόφασή της να εισέλθει στον πόλεμο την ύστατη στιγμή και ασφαλώς στο πλευρό του νικητή.²⁶ Εντούτοις, μετά το 1943 και τη γερμανική ήττα στο Στάλινγκραντ, αποδείχθηκε πως η πολιτική αυτή είχε μεγάλο κόστος. Έτσι, η Άγκυρα – παρότι εξακολουθούσε να επιτρέπει στη Γερμανία, εις βάρος του Λονδίνου, να χρησιμοποιεί για στρατιωτικούς σκοπούς τον Βόσπορο και τα Δαρδανέλια – βαθμιαία οπισθοχώρησε. Η μεταστροφή της έγινε εμφανής στις 2 Αυγούστου 1944, όταν διέκοψε τις διπλωματικές της σχέσεις με τη Γερμανία. Ο Ινονού επιπλέον αποφάσισε, ως δείγμα καλής θέλησης προς τη Σοβιετική

²⁵ βλ. Σαρρής, Νεοκλής, ό.π. , σελ. 333

²⁶ βλ. Αλεξανδρή, Αλέξης, ό.π. σελ. 109-110

Ένωση να συλλάβει και να δικάσει μερικούς παντουρανιστές, μεταξύ των οποίων και τον μελλοντικό αρχηγό της τουρκικής άκρας δεξιάς, τον Αλπαρσλάν Τουρκές.²⁷

Η σύγκληση της Διάσκεψης της Γιάλτας (4 – 11 Φεβρουαρίου 1945) προκάλεσε ανησυχία στην Τουρκία. Η τουρκική κυβέρνηση αναλογιζόταν τις συνέπειες σε περίπτωση που οι δυτικοί ηγέτες - και δη ο Τσόρτσιλ- συντάσσονταν με τον Στάλιν, με σκοπό την αναθεώρηση της Σύμβασης του Μοντρέ. Αυτό όμως δεν ενέπιπτε στις επιδιώξεις του Τσόρτσιλ, ο οποίος υπεράσπισε τα τουρκικά συμφέροντα. Κατά την πέμπτη συνεδρίαση της ολομέλειας, ο Στάλιν έθεσε το ζήτημα της ένταξης των κρατών στα Ηνωμένα Έθνη. Ο Ρούζβελτ πρότεινε να παραχωρηθεί νομικό καθεστώς Συνδεδεμένης χώρας (Associated Nation) μόνο σε εκείνα τα κράτη τα οποία είχαν κηρύξει τον πόλεμο κατά της Γερμανίας έως τον Μάρτιο του 1945. Όσον αφορά στην Τουρκία, αποφασίσθηκε να καταστεί Associated Nation, εφόσον κήρυσσε τον πόλεμο κατά της Γερμανίας μέχρι τέλους Φεβρουαρίου.²⁸

Πράγματι, στις 23 Φεβρουαρίου 1945, δώδεκα μέρες μετά τη λήξη της Συνδιάσκεψης της Γιάλτας, η Τουρκία κήρυξε πόλεμο ενάντια στη Γερμανία, εγκαταλείποντας την πολιτική ουδετερότητας. Ο διπλωματικός αυτός ελιγμός – αποκορύφωμα της τουρκικής ιδιοτέλειας – επέτρεπε στην Τουρκία να καταστεί αρχικό μέλος των Ηνωμένων Εθνών και να λάβει μέρος στη Συνδιάσκεψη των νικητριών δυνάμεων στον Άγιο Φραγκίσκο που έλαβε χώρα από τις 25 Απριλίου έως τις 26 Ιουνίου 1945.²⁹ Η Τουρκία δεν είχε βέβαια το περιθώριο να αρνηθεί. Εξάλλου, δε θα αντιμετώπιζε τον κίνδυνο επίθεσης ούτε θα απαιτούνταν να πολεμήσει. Ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών, Χασάν Σάκα, είχε δηλώσει στην Εθνοσυνέλευση πως ο νέος Βρετανός πρέσβης στην Τουρκία, σερ Μόρρις Πέτερσον, του είχε μεταβιβάσει το μήνυμα από τη Γιάλτα: «Μόνο εκείνα τα κράτη τα οποία είχαν κηρύξει τον πόλεμο κατά της Γερμανίας πριν από την 1^η Μαρτίου 1945 θα προσκαλούνταν στο Σαν Φρανσίσκο».³⁰

²⁷ βλ. Bozarslan, Hamit, ό.π. σελ. 66

²⁸ βλ. Κοραντής, Α.Ι., *Διπλωματική ιστορία της Ευρώπης (1919-1956)*, τ. Δ' *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*, μέρος Β' (1943-1945), Αθήνα, 1981, σελ. 466

²⁹ βλ. Αλεξανδρή, Αλέξης, ό.π. σελ. 110

³⁰ βλ. Κοραντής, Α.Ι., ό.π. σελ. 468

1.1.2 Η αποτίμηση των τουρκικών επιλογών

Από το 1940 έως και τη λήξη του πολέμου με τη διαφαινόμενη νίκη των Συμμάχων, η Τουρκία διατήρησε στάση ουδετερότητας, αποβλέποντας να καρπωθεί τα μέγιστα δυνατά οφέλη και από τα δύο στρατόπεδα.³¹ Η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας την εποχή του πολέμου εναρμονιζόταν και με την επιθυμία του τουρκικού λαού. Οι δύο τάσεις που κυριαρχούσαν στην κοινή γνώμη ήταν η απροθυμία για συμμετοχή στον πόλεμο και η έλλειψη εμπιστοσύνης προς τη Σοβιετική Ένωση. Από τη μία πλευρά, η πλειονότητα των Τούρκων πίστευε ότι ο πόλεμος θα επέτεινε το πρόβλημα της φτώχειας και της πείνας, θα έφερνε ασθένειες και θα απειλούσε τόσο την ακεραιότητα όσο και την αυτοδιάθεση της χώρας. Από την άλλη, η διατήρηση φιλικών σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση επί μία εικοσαετία δεν μετέβαλε την άποψη των Τούρκων, οι οποίοι τη θεωρούσαν τον κύριο εχθρό τους.³²

Οι διπλωματικοί ελιγμοί του Ινονού και των υπουργών του ανάμεσα στις πιέσεις της Βρετανίας, των Ηνωμένων Πολιτειών, της Γερμανίας και της Σοβιετικής Ένωσης έπληξαν σοβαρά τη φήμη της χώρας, ακόμη κι αν δεν ενεπλάκη σε εμπόλεμη σύρραξη. Στο πεδίο των μαχών δεν έπεσε ούτε μία τουρκική σφαίρα, μολονότι το Φεβρουάριο 1945 η Τουρκία κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, κίνηση αμιγώς συμβολική ως ένδειξη στήριξης των Συμμάχων.³³ Όπως γράφει ο Frank Weber, η Τουρκία «στη διάρκεια του πολέμου υπήρξε ένας μη εμπόλεμος αλλά όχι απλός θεατής. Με μόνη τη διπλωματία της, διατήρησε την εδαφική της ακεραιότητα έναντι τόσο της Γερμανίας όσο και της Σοβιετικής Ένωσης. Από τη Βρετανία πήρε ακριβό υλικό του προγράμματος Δανεισμού και Εκμισθώσεως και έδωσε ως αντάλλαγμα μόνο υπερτιμημένα αγαθά. Αποστέρησε τη Γερμανία από μία συμμαχία με τους Άραβες και κρατούσε τη δική της συμμαχία για οποίον έδινε υψηλότερο τίμημα. Βγήκε από τον πόλεμο με ακέραια τα εδάφη της και άθικτη την κεμαλική κληρονομιά της. Καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου, η τουρκική διπλωματία υπήρξε ένα λαμπρό επίτευγμα με όλα τα μέτρα, εκτός εκείνων της εντιμότητας και της ηθικής ακεραιότητας».³⁴

³¹βλ. Gokay, Bulent, ό.π. σελ. 56

³²βλ. Weisband, Edward, ό.π. σελ. 85-86

³³βλ. Gokay, Bulent, ό.π. , σελ. 56

³⁴ βλ. Κύρρης, Κ.Π., ό.π. σελ. 68

Η Τουρκία την επαύριον του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου βρέθηκε σε καλύτερη οικονομική, στρατιωτική και πολιτική κατάσταση εν συγκρίσει με τις γειτονικές της χώρες, χάρη στη στάση ουδετερότητας και την επίμονη άρνησή της να συστρατευθεί στο πλευρό μίας δύναμης. Ωστόσο, ο διαμελισμός της παγκόσμιας μεταπολεμικής κοινότητας σε δύο μέτωπα, το αμερικανικό και το σοβιετικό, και η σημαντική γεωστρατηγική θέση της χώρας ήταν αναπόφευκτο να επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στην άσκηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.³⁵

1.2 Οι διεκδικήσεις της Σοβιετικής Ένωσης επί των Στενών

Είχε γίνει πλέον αντιληπτό πως η έκβαση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου θα μετέβαλε τον συσχετισμό δυνάμεων στην ανατολική και νοτιοανατολική Ευρώπη προς όφελος της Μόσχας με προφανείς βαριές επιπτώσεις για την ασφάλεια της Τουρκίας. Συνεπώς, ήταν επιτακτική ανάγκη η Αγκυρα να ξεπεράσει τη διαφαινόμενη ψυχρότητα στις σχέσεις της με τη Μεγάλη Βρετανία, της οποίας τα αυτοκρατορικά συμφέροντα στη Μέση Ανατολή της υπαγόρευαν να επιθυμεί να κρατηθούν οι Σοβιετικοί μακριά από την ανατολική Μεσόγειο.³⁶ Πράγματι το ενδιαφέρον της Μεγάλης Βρετανίας επικεντρώθηκε στα Στενά, ενώ, όπως παρατηρείται και ιστορικά, οι δύο αυτές δυνάμεις, Σοβιετική Ένωση και Μεγάλη Βρετανία, αποτελούσαν τους βασικούς ανταγωνιστές στην εν λόγω περιοχή.³⁷

Διαχρονικά, τα Στενά αποτελούμενα από δύο στρατηγικής σημασίας για τη θαλάσσια κυκλοφορία πορθμούς – αυτούς των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου, οι οποίοι περιβάλλουν εκατέρωθεν την ημίκλειστη θάλασσα του Μαρμαρά – αποτέλεσαν σταθερό αντικείμενο διαξιφισμών μεταξύ των μεγαλύτερων ευρωπαϊκών δυνάμεων. Όλες επιζητούσαν να εξασφαλίσουν το δικαίωμα ελεύθερης διέλευσης, για τη Ρωσία αυτό το δικαίωμα ήταν εκ των ων ουκ άνευ για τις επιδιώξεις της στον Νότο.³⁸

³⁵ βλ. Καραμπελιάς, Γεράσιμος, ό.π. σελ. 194

³⁶ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, *Τουρκία: αναζήτηση ασφάλειας αμερικανο – βρετανικά συμφέροντα*, Παπαζήση, Αθήνα, 1999, σελ. 80-81

³⁷βλ. Gokay, Bulent, ό.π. σελ. 59

³⁸ βλ. Νικολάου, Γιάννης, *Ο διάπλους των τουρκικών Στενών κατά τις διεθνείς συνθήκες και την πρακτική*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1995, σελ. 11

1.2.1 Το καθεστώς των Στενών από τον 19^ο αιώνα έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Η ιστορία των Στενών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με αυτή της Ρωσίας. Ήδη από το 1774 το καθεστώς στην εν λόγω περιοχή καθοριζόταν από την ισορροπία δυνάμεων στην Εγγύς Ανατολή και από τη κατάσταση που επικρατούσε στη Μεσόγειο.³⁹ Το 1833 υπεγράφη η Συνθήκη του Χιουνκιάρ Ισκελεσί, μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σύμφωνα με την οποία επιτρεπόταν η είσοδος ρωσικών πολεμικών πλοίων στα Στενά και επιπλέον σύμφωνα με ένα μυστικό άρθρο οι Οθωμανοί συναινούσαν στο να κλείσουν τα στενά των Δαρδανελίων, ώστε να εμποδιστεί η διέλευση εχθρικών πλοίων εν καιρώ πολέμου. Έτσι, παρεχόταν απόλυτη ασφάλεια για τη Ρωσία σε εμπόλεμη κατάσταση. Ωστόσο, η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραβίασε τους όρους της συμφωνίας, καθώς στις 12 Αυγούστου 1914 επέτρεψε σε δύο γερμανικά πλοία την πρόσβαση στα Δαρδανέλια.⁴⁰ Ο καθολικός, κατά τα άλλα, αποκλεισμός των Στενών κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ανέδειξε τη σημασία του ζητήματος και έπεισε του Συμμάχους, ιδιαιτέρως δε τους Βρετανούς, ότι θα πρέπει να κατοχυρωθεί η ελεύθερη διέλευση με τη συναίνεση όλων των χωρών. Αυτή η αρχή μάλιστα περιλαμβανόταν στη Συνθήκη των Σεβρών, χωρίς όμως να συμμετάσχουν στη λήψη της απόφασης η Τουρκία και η Ρωσία.⁴¹

Αργότερα, η Συνθήκη της Λωζάννης και η ξεχωριστή συμφωνία που είχε υπογραφεί παράλληλα επί των Στενών ενέτειναν τον ανταγωνισμό μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Σοβιετικής Ρωσίας, αφού τα συμφέροντά τους ήταν διαμετρικά αντίθετα. Ο Λένιν επιθυμούσε την απαγόρευση πρόσβασης στα Στενά για όλα τα πολεμικά πλοία τόσο εν καιρώ πολέμου όσο και ειρήνης, προϋπόθεση ζωτικής σημασίας για την ασφάλεια της Σοβιετικής Ένωσης. Ωστόσο, αποφασίστηκε η ελεύθερη ναυσιπλοΐα εμπορικών πλοίων σε ειρήνη και πόλεμο αλλά και σε όλα τα πολεμικά πλοία εν καιρώ ειρήνης.⁴² Αυτό το καθεστώς, που τελούσε σε ισχύ για

³⁹ βλ. Dontas, Domna, *Greece and Turkey: The regime of the Straits, Lemnos and Samothrace*, G.C. Eleftheroudakis S.A. , Αθήνα, 1987, σελ. 149

⁴⁰ βλ. Gokay, Bulent, ό.π. σελ. 60

⁴¹ βλ. Dontas, Domna, ό.π. σελ. 149

⁴² βλ. Gokay, Bulent, ό.π. σελ. 60

δεκατρία χρόνια, δεν ήταν ιδιαίτερος ευνοϊκό για την Τουρκία. Παρείχε απεριόριστη ελευθερία στη διέλευση των εμπορικών και πολεμικών σκαφών των ξένων χωρών και αποστρατικοποιούσε ολόκληρη την περιοχή των Στενών. Δεν επιτρεπόταν στην Τουρκία να διατηρεί στρατό στην περιοχή και τις νήσους που είχαν αποστρατικοποιηθεί, εκτός από την Ίμβρο και την Τένεδο που της ανήκαν, και τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη, οι οποίες ήταν ελληνικές.⁴³

Με τη Συνθήκη του Μοντρέ το 1936 (συνήλθε στο Μοντρέ της Ελβετίας στις 22 Ιουνίου) αναγνωρίστηκε η τουρκική κυριαρχία και επιβεβαιώθηκε η αρχή της ελεύθερης ναυσιπλοΐας.⁴⁴ Αποτέλεσε ουσιαστικά ένα πεδίο ανάδειξης της τουρκικής ισχύος και της πρόθεσης των ενδιαφερόμενων χωρών, κυρίως της Μεγάλης Βρετανίας και της Ρωσίας να αναθέσουν στην Τουρκία την ευθύνη για τη διαχείριση των Στενών.⁴⁵

Η Συνθήκη του Μοντρέ επέτρεπε τη διέλευση εμπορικών και πολεμικών πλοίων εν καιρώ ειρήνης, ενώ τα πολεμικά πλοία των χωρών που στερούνται ακτής στον Εύξεινο Πόντο υπόκειντο σε περιορισμό χωρητικότητας και χρονικής διάρκειας που θα μπορούσαν να παραμείνουν στη Μαύρη Θάλασσα.⁴⁶ Η χωρητικότητα των ξένων πλοίων που διέρχονταν από τα Στενά δε θα έπρεπε να ξεπερνάει τους 14.000 τόνους, ενώ η μέγιστη χωρητικότητα για τη Μαύρη Θάλασσα ορίστηκε στους 28.000 τόνους. Οι περιορισμοί αυτοί ήταν πολύ καλά υπολογισμένοι, ώστε να μην υπάρχει στα Στενά ναυτική δύναμη που να ξεπερνά ούτε κατά το ήμισυ τις δυνατότητες του τουρκικού ναυτικού.⁴⁷ Η θεμελιώδης επιδίωξη της Άγκυρας, σύμφωνα με Τούρκους ερευνητές, ήταν να ακυρωθούν οι διατάξεις της αποστρατικοποίησης. Το Μοντρέ έγινε γι' αυτό το σκοπό κι έτσι η συνθήκη στο πρώτο άρθρο του πρωτοκόλλου αναφέρει ξεκάθαρα πως: «η περιοχή δύναται να στρατικοποιηθεί και οχυρωθεί αμέσως». Η ισχύς του πρωτοκόλλου αρχίζει από την ημέρα της υπογραφή του.

⁴³ βλ. Σαρρής, Νεοκλής, ό.π. σελ. 181-182

⁴⁴ βλ. Gokay, Bulent, ό.π. σελ. 60

⁴⁵ βλ. Alstyne, Richard, «The question of the Turkish Straits», *Current History*, vol. 13, No 72, 1947, σελ. 68

⁴⁶ βλ. Gokay, Bulent, ό.π. σελ. 60

⁴⁷ βλ. Dontas, Domna, ό.π. σελ. 121

Το καθεστώς των Στενών εν καιρώ πολέμου διαμορφώνεται ανάλογα με το αν η Τουρκία συμμετέχει στον πόλεμο ή απέχει από τις συγκρούσεις. Στην περίπτωση που δε συμμετέχει, απαγορεύεται η διέλευση των πολεμικών σκαφών των εμπλεκόμενων στο πόλεμο. Αντίθετα, τα σκάφη των ουδέτερων χωρών εξακολουθούν να διέρχονται υπό τους γνωστούς όρους. Εάν η Τουρκία συμμετέχει στον πόλεμο, η διέλευση «ανατίθεται στη βούληση της τουρκικής κυβέρνησης που αποφασίζει σχετικά».⁴⁸ Αναμφίβολα, η Τουρκία βγήκε ιδιαιτέρως κερδισμένη από τη Συνθήκη του Μοντρέ, καθώς απέκτησε την ελευθερία να καθορίζει τη λειτουργία των Στενών.⁴⁹ Απεναντίας, το σοβαρότερο μειονέκτημα για τη Σοβιετική Ένωση ήταν ότι δε διέθετε την κυριαρχία επί των Στενών και εναπόκειτο στην καλή θέληση της Τουρκίας η διέλευση πλοίων, όταν η ίδια θα συμμετείχε στον πόλεμο.⁵⁰

1.2.2 Οι Σοβιετικοί εγείρουν το ζήτημα των Στενών

Ο Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας επισκέφτηκε τη Μόσχα τον Οκτώβριο του 1939, την ίδια χρονιά δηλαδή που υπεγράφη και το σύμφωνο ανάμεσα στη Γερμανία και την Τουρκία, για να βολιδοσκοπήσει τις σοβιετικές προθέσεις και τότε του προτάθηκε από τον Στάλιν η αναθεώρηση της Σύμβασης του Μοντρέ, καθώς εκείνος αξίωνε την εκχώρηση περισσότερων δικαιωμάτων στη Σοβιετική Ένωση για τον έλεγχο των Στενών. Ο Σαράσογλου απέρριψε αυτές τις προτάσεις και απέκλεισε κάθε ενδεχόμενο διμερούς αναθεώρησης μιας τόσο πολυμερούς σύμβασης, επισημαίνοντας ότι η Τουρκία δε θα αποδεχόταν την επαναφορά της Συνθήκης του Χιουνκιάρ Ισκελεσί του 1833, η οποία αναγνώριζε στη Ρωσία το δικαίωμα της από κοινού υπεράσπισης των Στενών.⁵¹

Το θέμα των Στενών επανερχόταν στις συζητήσεις κατά τη διάρκεια του πολέμου σε διάφορες περιστάσεις. Για παράδειγμα, ανέκυψε και κατά τη διάρκεια της συνομιλίας μεταξύ Χίτλερ, Μολότοφ και Ρίμπεντροπ στο Βερολίνο στις 12 – 13

⁴⁸ βλ. Σαρρής, Νεοκλής, *ό.π.* σελ. 186-187

⁴⁹ βλ. Dontas, Domna, *ό.π.* σελ. 151

⁵⁰ βλ. Gokay, Bulent, *ό.π.* σελ. 60-61

⁵¹ βλ. Ahmad, Feroz, «Το ιστορικό υπόβαθρο της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας», στο συλλογικό έργο: *Ο ρόλος και η θέση της Τουρκίας στον κόσμο*, (επιμέλεια: Καιρίδης, Δημήτρης, Lenore, Martin), Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2006, σελ. 27-28

Νοεμβρίου 1940, όταν ο Μολότοφ εξέφρασε την επιθυμία όχι μόνο για περισσότερη ελευθερία διέλευσης των σοβιετικών πολεμικών πλοίων αλλά και για κάτι περισσότερο από εγγυήσεις επί χάρτου, συμπεριλαμβανομένων βάσεων στα Στενά.⁵² Ακόμη, ο Στάλιν έθιξε το θέμα του πλήρους ελέγχου των Στενών από την Τουρκία, συζητώντας με το Τσόρτσιλ στη σύσκεψη της Τεχεράνης το 1943.⁵³ Το ζήτημα των Στενών απασχόλησε και πάλι τους δύο ηγέτες, όταν αυτοί συναντήθηκαν στη Μόσχα τον Οκτώβριο του 1944, για να εξετάσουν το μέλλον της μεταπολεμικής Ευρώπης και να τη διαμοιράσουν σε σφαίρες επιρροής. Ο Στάλιν, ερωτηθείς από τον Τσόρτσιλ τι είδους αλλαγές επιθυμούσε, δήλωσε ότι προς το παρόν αρκούσε η ομοφωνία για την αναγκαιότητα τροποποίησης της Σύμβασης του Μοντρέ. Ο πρωθυπουργός της Βρετανίας πρότεινε στον Στάλιν να επανεξετάσει τη Σύμβαση του Μοντρέ σε συνεργασία με τις Ηνωμένες Πολιτείες.⁵⁴

Στο μεταξύ, καθώς επέκειτο η διάσκεψη της Γιάλτας, οι Ηνωμένες Πολιτείες επιθυμούσαν να μην τεθεί το ζήτημα των Στενών. Μια ενδεχόμενη μείζων αλλαγή στο καθεστώς των Στενών θα κλόνιζε πιθανόν την τουρκική κυριαρχία στην περιοχή και θα επηρέαζε δυσμενώς τη στρατηγική και την πολιτική ισορροπία στα Βαλκάνια και στην Εγγύς Ανατολή. Η διεθνοποίηση των Στενών δε θα αποτελούσε τη δεδομένη στιγμή μία ιδανική επιλογή, ενώ η Συνθήκη του Μοντρέ ερχόταν σε συμφωνία και με το συλλογικό σύστημα ασφαλείας του Νταμπάρτον Όουκς.⁵⁵

Στη Γιάлта στις 4-11 Φεβρουαρίου 1945 έλαβε χώρα η τελική συνάντηση κορυφής πριν από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η οποία μάλιστα έμελλε να είναι η τελευταία για τον πρόεδρο Ρούζβελτ. Ο Τσόρτσιλ, ο Στάλιν και ο Ρούζβελτ συσκέφθηκαν για να διευθετήσουν τα μεγάλα προβλήματα που είχε δημιουργήσει ο πόλεμος. Ήταν εύλογο, λοιπόν, να εξεταστεί το θέμα της Τουρκίας εν γένει και ειδικότερα των Στενών. Ο Στάλιν έθεσε το ζήτημα των Στενών μόλις μία μέρα πριν από το πέρας των εργασιών της διάσκεψης. Χαρακτήρισε τη Συνθήκη παρωχημένη και διαμαρτυρήθηκε που οι Τούρκοι είχαν το δικαίωμα, σύμφωνα με τη Συνθήκη, να

⁵² βλ. Howard, Harry, *Turkey, the Straits and U.S. policy*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, 1977, σελ. 210

⁵³ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π. σελ. 81

⁵⁴ βλ. Ahmad, Feroz, ό.π. σελ. 29

⁵⁵ βλ. Kuniholm, Bruce - Robellet, *The origins of the Cold War in the Near East*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1980, σελ. 218

αποκλείσουν τα Στενά όχι μόνο σε περίοδο πολέμου αλλά και σε περίπτωση που αισθάνονταν ότι απειλούνται. Άλλωστε, όπως τόνισε, η συμφωνία έρχηζε ανανέωση και είχε συναφθεί σε μία περίοδο που οι σχέσεις μεταξύ Βρετανίας και Σοβιετικής Ένωσης δεν ήταν άριστες.⁵⁶

Ο Βρετανός πρωθυπουργός υπό την πίεση του Foreign Office ήταν περισσότερο συγκρατημένος. Εντούτοις, εξακολουθούσε να έχει την άποψη ότι δε θα έπρεπε να εμποδίζεται η έξοδος προς την ανοιχτή θάλασσα σε μία τόσο μεγάλη δύναμη, όπως η Σοβιετική Ένωση. Εντέλει, οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί άφησαν το ζήτημα σε εκκρεμότητα και συμφώνησαν στο τέλος της σύσκεψης να επανεξετάσουν τις σοβιετικές προτάσεις αναφορικά με το καθεστώς των τουρκικών Στενών με αφορμή τη συνάντηση των Υπουργών Εξωτερικών στο Λονδίνο τον Σεπτέμβριο.⁵⁷

Η πρώτη κίνηση της Σοβιετικής Ένωσης μεταπολεμικά, προκειμένου να ελέγξει τις αντοχές της Τουρκίας, έλαβε χώρα στις 19 Μαρτίου 1945, όταν ο υπουργός Εξωτερικών Μολότοφ προέβη στην καταγγελία της τουρκοσοβιετικής Συνθήκης Ουδετερότητας και μη επιθέσεως της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1925.⁵⁸ Τα τρία τελευταία πρωτόκολλα της συμφωνίας, που επικυρώθηκαν στις 7 Νοεμβρίου 1935, θα είχαν ισχύ για δέκα χρόνια με δυνατότητα εξάμηνης παράτασης, εάν κανένα από τα μέλη δεν επιθυμούσε τη λήξη της συμφωνίας.⁵⁹ Ο σοβιετικός Υπουργός Εξωτερικών όμως, στη διακοίνωση του προς τον πρεσβευτή της Τουρκίας στη Μόσχα, Σελίμ Σάρπερ, γνωστοποίησε τη θέση των Σοβιετικών επ' αυτού, ότι δηλαδή η συμφωνία του 1925 δεν ανταποκρινόταν πλέον στις νέες διαμορφούμενες συνθήκες και ότι επιβαλλόταν μία ριζική αναθεώρηση αυτής.⁶⁰ Επιπλέον, το τέλος του πολέμου βρήκε τις σχέσεις Άγκυρας και Μόσχας ψυχαρμένες, επειδή η Σοβιετική Ένωση πίστευε ότι η ουδετερότητα της Τουρκίας είχε ευνοήσει το Βερολίνο.⁶¹

Με την καταγγελία της τουρκοσοβιετικής Συνθήκης εγκαινιάστηκε μία περίοδος έντονης προπαγάνδας που ασκούσαν τα σοβιετικά μέσα ενημέρωσης εναντίον της Τουρκίας. Παράλληλα, οι σχέσεις Ηνωμένων Πολιτειών και Σοβιετικής Ένωσης

⁵⁶ βλ. Howard, Harry, ό.π. σελ. 214

⁵⁷ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π. σελ. 82

⁵⁸ βλ. Gokay, Bulent, ό.π. σελ. 61

⁵⁹ βλ. Kuniholm, Bruce- Robellet, ό.π. σελ. 255

⁶⁰ βλ. Αλεξανδρής, Αλέξης, ό.π. σελ. 111

⁶¹ βλ. Ahmad, Feroz, ό.π. σελ. 31

επιδεινώθηκαν και ο Ρούσβελτ στις 2 Απριλίου, δέκα μέρες πριν από το θάνατό του, έστειλε ένα ηχηρό μήνυμα στον Στάλιν εφιστώντας του την προσοχή για τις συνέπειες των κινήσεων του. Το θέμα συζητήθηκε εκ νέου, όταν ο Μολότοφ συνάντησε τον νέο πρόεδρο Τρούμαν στην Ουάσιγκτον.⁶²

Λίγους μήνες αργότερα, και συγκεκριμένα στις 7 Ιουνίου 1945, ο Μολότοφ προέβη και σε νέα διακοίνωση στην οποία κατέθετε τους όρους για την ανανέωση της τουρκοσοβιετικής συμφωνίας. Οι Σοβιετικοί αιτούνταν: α) την παραχώρηση στη Σοβιετική Ένωση των περιοχών της βορειοανατολικής Τουρκίας, Καρς και Αρνταχάν, β) την εκχώρηση του δικαιώματος για ναυτικές βάσεις στην περιοχή των Στενών με την προοπτική να χαραχθεί κοινή αμυντική πολιτική και να επέλθουν μεταβολές στο καθεστώς των Στενών κατόπιν συνεννόησης, ώστε να αναθεωρηθεί η Σύμβαση του Μοντρέ, γ) τη διενέργεια διμερούς διαπραγμάτευσης, ανάμεσα σε Μόσχα και Άγκυρα, πριν από οποιαδήποτε διεθνή συνδιάσκεψη προς την κατεύθυνση αναθεώρησης του καθεστώτος των Στενών. Η αλλαγή κλίματος στις σχέσεις των δύο χωρών ήταν πλέον πρόδηλη και γινόταν αντιληπτό πως η περίοδος φιλικών σχέσεων μεταξύ των δύο γειτόνων έφτανε στο τέλος της.⁶³

Τη δεδομένη στιγμή, η Σοβιετική Ένωση, εφόσον είχε ήδη επικρατήσει στρατιωτικά στην Ανατολική Ευρώπη και στη Βόρεια Βαλκανική, φρονούσε ότι από θέσεως ισχύος θα μπορούσε να επιβάλει τα αιτήματά της στην Τουρκία, ώστε να τεθεί η περιοχή των Στενών υπό την εποπτεία της. Βέβαια, σε περίπτωση που γίνονταν δεκτές οι σοβιετικές αξιώσεις, η Άγκυρα αυτομάτως θα εισχωρούσε στη σφαίρα επιρροής της Μόσχας και η Τουρκία θα μετατρέποταν σε δορυφόρο της.⁶⁴

Οι Σοβιετικοί πρόβαλαν παρόμοιες απαιτήσεις επί των Στενών προς τη ναζιστική κυβέρνηση το 1940. Επιδιώκοντας να εξασφαλίσει ένα προγεφύρωμα στη Μεσόγειο Θάλασσα, η Μόσχα επαναλάμβανε μία από τις παλαιόθεν πρακτικές της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής. Από την εποχή της Αικατερίνης της Μεγάλης «η ιδέα του να διασπάσουν τον κλοιό της Μαύρης Θάλασσας θάμπωνε τους Ρώσους πολιτικούς».

⁶² βλ. Howard, Harry, ό.π. σελ. 216-217

⁶³ βλ. Αλεξανδρή, Αλέξης, ό.π., σελ. 111

⁶⁴ βλ. Κούμας, Μανόλης, «Ένα υπόδειγμα παραδοσιακής ρωσικής πολιτικής; Οι κρίσεις στο «βόρειο κρηπίδωμα», 1945-46», *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;*, Ήφαιστος, Παναγιώτης, Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, σελ. 185-186

Εξάλλου, η Μόσχα είχε την πεποίθηση πως, αν το επέτρεπαν οι συνθήκες, η Τουρκία δε θα επέλεγε να τηρήσει ουδέτερη στάση αλλά εχθρική προς τη Σοβιετική Ένωση, εάν απειλούνταν η σοβιετική ασφάλεια. ⁶⁵

Εκ των τριών προαναφερθέντων αιτημάτων, εκείνο που προκαλούσε τη μεγαλύτερη ανησυχία στην Τουρκία ήταν η παραχώρηση του δικαιώματος στους Σοβιετικούς να εγκαταστήσουν βάσεις στα Στενά, καθώς αυτό θα νομιμοποιούσε και θα ενίσχυε τη σοβιετική στρατιωτική παρουσία, με αποτέλεσμα να καθίσταται εύκολος ο έλεγχος σε ολόκληρη την Τουρκία. Παρ' όλο που ο Ινονού την άνοιξη του 1945 διατεινόταν πως δεν ελλόχευε άμεσος κίνδυνος για σοβιετική εισβολή, εξαιτίας των απωλειών που είχε υποστεί η Σοβιετική Ένωση κατά τον πόλεμο, ο πραγματικός φόβος της Άγκυρας ήταν μήπως η Σοβιετική Ένωση επεδίωκε όχι μόνο να εξασφαλίσει τον απόλυτο έλεγχο επί των Στενών αλλά και να καταστήσει την Τουρκία χώρα – δορυφόρο, όπως έπραξε και με τις χώρες την Ανατολικής Ευρώπης.⁶⁶ Σε αυτό προσέβλεπε άραγε ο Στάλιν στην πραγματικότητα;

Ο σοβιετικός ηγέτης δεν αποσκοπούσε ούτε στην εδραίωση της σοβιετικής ιδεολογίας ούτε στην εγκαθίδρυση φιλοσοβιετικού καθεστώτος στη γείτονα χώρα, ομοίως και στο Ιράν. Άλλωστε, ο Στάλιν αναγνώριζε ότι οι επικρατούσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες στην Τουρκία λειτουργούσαν ανασταλτικά για κάτι τέτοιο. Επομένως, ο Στάλιν χάραζε την πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στην Τουρκία, σκεπτόμενος τον παράγοντα της άμυνας. Η Συνθήκη του Μοντρέ εγγυόταν στην Άγκυρα τον απόλυτο έλεγχο των Στενών. Με άλλα λόγια, εάν η Τουρκία τασσόταν στο πλευρό των δυτικών δυνάμεων θα ήταν σε θέση, ανάλογα με τις εκάστοτε διεθνείς συνθήκες, είτε να κλείνει τα Στενά, προκειμένου να μην κατέλθει ο σοβιετικός στόλος στη Μεσόγειο είτε αντίθετα να τα ανοίγει και, κατά συνέπεια, να έχουν πρόσβαση οι αμερικανικές και βρετανικές ναυτικές δυνάμεις στη Μαύρη Θάλασσα. Τα συμφέροντα της Σοβιετικής Ένωσης λοιπόν δε θα ικανοποιούνταν απλώς με την αναθεώρηση της Συνθήκης του Μοντρέ, αφού σε περιόδους κρίσης η Τουρκία θα ήταν και πάλι εκείνη που θα αποφάσιζε για τη διέλευση των πολεμικών πλοίων από και προς τη Μαύρη Θάλασσα, ανεξαρτήτως με το τι θα προέβλεπε η νέα

⁶⁵ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 84-85

⁶⁶ βλ. Hale, William, *Turkish foreign policy 1774-2000*, Frank Cass, Λονδίνο, 2000, σελ.

συμφωνία. Αντίθετα, επεδίωκε τον απόλυτο έλεγχο των Στενών και σε αυτό ακριβώς οφείλεται και το αίτημά του για εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων στην περιοχή.⁶⁷

Δεν ήταν όμως εξίσου εύκολο να αιτιολογηθούν τα αιτήματά του για το Καρς και το Αρνταχάν. Οι δύο περιοχές είχαν παραχωρηθεί από το Σουλτάνο στη Ρωσία μετά το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877. Με τη Συνθήκη Φιλίας μεταξύ Μόσχας και Άγκυρας το 1921, οι δύο περιοχές είχαν επιστραφεί εκ νέου στην Τουρκία. Μία πιθανή επαρκής ερμηνεία αυτών των διεκδικήσεων τελικά είναι ότι η Ρωσία εποφθαλμιούσε εδάφη της Τουρκίας, εκμεταλλευόμενη την αποδυνάμωσή της.⁶⁸

Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού τώρα, οι σχεδιαστές της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής δεν θεωρούσαν πιθανό οι Σοβιετικοί να μετέλθουν βίαια μέσα, προκειμένου να επιτύχουν τις διεκδικήσεις τους απέναντι στην Τουρκία. Ωστόσο, οι Αμερικανοί ιθύνοντες θεωρούσαν ότι η επιμονή των Σοβιετικών για την αναθεώρηση της Συνθήκης του Μοντρέ και την εγκατάσταση βάσεων στα Δαρδανέλια καθώς και η παράδοση του Καρς και Αρνταχάν συνιστούσαν μακροπρόθεσμα απειλή για τα Αγγλοαμερικανικά συμφέροντα στη Μεσόγειο.⁶⁹

1.2.3. Οι αντιδράσεις αναφορικά με τα σοβιετικά αιτήματα

Η στάση της τουρκικής πλευράς ήταν απολύτως αρνητική απέναντι σε αυτά τα αιτήματα, επικαλούμενη τα κυριαρχικά δικαιώματα της χώρας επί των Στενών. Ο νέος προσανατολισμός της Μόσχας υποδήλωνε πως η σοβιετική πολιτική είχε απομακρυνθεί σημαντικά από το ενδεχόμενο μίας τριμερούς προσέγγισης για την αναθεώρηση του καθεστώτος του Μοντρέ και επεδίωκε πλέον μια διμερή συμφωνία με το παράκτιο κράτος.⁷⁰ Όμως, η Τουρκία διακοίνωσε πως οποιαδήποτε τροπολογία στην Συνθήκη του Μοντρέ θα απαιτούσε την έγκριση των άλλων κρατών – μελών της

⁶⁷ βλ. Κούμας, Μανόλης, «Ένα υπόδειγμα παραδοσιακής ρωσικής πολιτικής; Οι κρίσεις στο «βόρειο κρηπίδωμα», 1945-46», ό.π., σελ. 189

⁶⁸ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 84-85

⁶⁹ βλ. Leffler, Melvyn, «Strategy, Diplomacy and the Cold War: The United States, Turkey and NATO, 1945-1952», The Journal of American History, Vol. 71, No 4, Μάρτιος 1985, σελ. 808

⁷⁰ βλ. Νικολάου, Γιάννης, ό.π., σελ. 83

συμφωνίας. Αμέσως, οι τουρκικές αρχές αποτάθηκαν στο Λονδίνο και την Ουάσιγκτον για την εξασφάλιση διπλωματικής υποστήριξης απέναντι στη Μόσχα. Δεδομένων των συνθηκών, η τουρκική κυβέρνηση επιθυμούσε διακαώς να εναρμονίσει τις θέσεις των Ηνωμένων Πολιτειών επί των Στενών με τα τουρκικά συμφέροντα και να περιλάβει τις Ηνωμένες Πολιτείες στην άμυνα της Τουρκίας απέναντι στη Σοβιετική Ένωση.⁷¹

Η Μεγάλη Βρετανία διαβεβαίωνε την Τουρκία ότι είχε εξασφαλισμένη την υποστήριξή της και την ενθάρρυνε να παραμείνει σταθερή στις θέσεις της, καθώς έβλεπε ότι τα συμφέροντά της στη Μέση Ανατολή ήταν επισφαλής.⁷² Ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών συγκεκριμένα φαινόταν πεπεισμένος ότι ήταν απαραίτητο να στηρίξει την Τουρκία, προκειμένου να αποφύγει παρόμοιες απαιτήσεις στο Ιράν και σε άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής.⁷³

Ωστόσο, οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν ακολούθησαν την ίδια τακτική και δεν παραχώρησαν στην Τουρκία παρόμοιες διαβεβαιώσεις.⁷⁴ Ο πρόεδρος Τρούμαν συνόψισε τα αμερικανικά ενδιαφέροντα αναφορικά με τα Στενά ως εξής: α) να μην καταστούν τα Στενά ένα πεδίο διεθνών διενέξεων και μία δυνάμει απειλή για την παγκόσμια ειρήνη και β) να εξασφαλιστεί η πλεύση στα Δαρδανέλια άνευ περιορισμών για εμπορικούς λόγους. Ο Τρούμαν υποστήριξε, επίσης, ότι η αναθεώρηση της Συνθήκης του Μοντρέ θα ήταν επιθυμητή αλλά για την εγκατάσταση βάσεων απαιτείται η συναίνεση της Τουρκίας. Το αξιοσημείωτο είναι βέβαια ότι η Ουάσιγκτον από τη μία πλευρά κατέθεσε μία σειρά μέτρων που εξυπηρετούσαν τη Σοβιετική Ένωση, από την άλλη όμως επιθυμούσε τη διατήρηση της τουρκικής ανεξαρτησίας και δε θα αποδεχόταν την κατάργηση της τουρκικής συναίνεσης.⁷⁵

Στο Πότσταμ (17 Ιουλίου - 2 Αυγούστου 1945), ο Στάλιν έθιξε και πάλι το ζήτημα της αναθεώρησης της Συνθήκης του Μοντρέ και αιτήθηκε να του παραχωρηθεί το δικαίωμα εγκατάστασης βάσεων στα Στενά.⁷⁶ Προς επίρρωση της

⁷¹ βλ. Gokay, Bulent, *ό.π.*, σελ. 61

⁷² βλ. Hale, William, *ό.π.*, σελ. 112

⁷³ βλ. Kuniholm, Bruce – Robellet, *ό.π.*, σελ. 260

⁷⁴ βλ. Hale, William, *ό.π.*, σελ. 112

⁷⁵ βλ. Kuniholm, Bruce- Robellet, *ό.π.*, σελ. 260

⁷⁶ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, *ό.π.*, σελ. 87

θέσης του σχετικά με την ανάγκη μεταβολής του καθεστώτος, παραλλήλισε τα τουρκικά Στενά με αυτά του Σουέζ, του Γιβραλτάρ και του Παναμά για τα οποία η αμερικανική και η αγγλική κυβέρνηση δε θα συμφωνούσαν με τον μονομερή έλεγχο και την κυριαρχία μίας μόνο χώρας. Κατά τη διάρκεια αυτής της συνάντησης, ο σοβιετικός ηγέτης ζήτησε να κατέχει στρατιωτική βάση στην Αλεξανδρούπολη, εφόσον δεν του το επέτρεπαν στη Θάλασσα του Μαρμαρά.⁷⁷

Ο Τσόρτσιλ, αν και έδειχνε ακόμη να αντιμετωπίζει μάλλον θετικά το αίτημα της Μόσχας για απρόσκοπτη έξοδο της Σοβιετικής Ένωσης προς τη Μεσόγειο, δεν μπορούσε εντούτοις να αποδεχθεί την παραχώρηση οποιουδήποτε προπυργίου στα Στενά.⁷⁸ Επιπλέον, συμφωνούσε με τον Στάλιν όσον αφορά στην αναθεώρηση της Συνθήκης του Μοντρέ αλλά του επέστησε παράλληλα την προσοχή να μην προξενεί ανησυχία στους Τούρκους και να πάψει να ασκεί προπαγάνδα μέσω του Τύπου και του ραδιοφώνου.⁷⁹ Αυτές οι εξελίξεις δυσαρεστούσαν ιδιαίτερω την Τουρκία, η οποία δε συμμετείχε στο Συνέδριο, διότι ανέκλυτε το ενδεχόμενο διεθνοποίησης των Στενών και επαναφοράς του καθεστώτος που ίσχυε πριν από τη Συνθήκη του Μοντρέ, από το οποίο είχε καταφέρει να απαλλαγεί.⁸⁰

Ο πρόεδρος Τρούμαν διατεινόταν πως οι Η.Π.Α. επιθυμούσαν την αναθεώρηση της Συνθήκης του Μοντρέ αλλά θα έπρεπε να επιτευχθεί ομοφωνία για το καθεστώς που θα αποφασιζόταν και θα εφαρμοζόταν. Επεσήμανε επίσης ότι πολλές πολεμικές συρράξεις είχαν ξεκινήσει τους προηγούμενους δύο αιώνες εξαιτίας διαφωνιών σχετικά με τις θαλάσσιες οδούς. Ένας από τους τρόπους αποφυγής τους λοιπόν ήταν η ελεύθερη και απρόσκοπτη ναυσιπλοΐα στα Στενά και σε όλους τους θαλάσσιους δρόμους για εμπορικούς σκοπούς.⁸¹

Καθώς η πρόταση του Τρούμαν δεν εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Σοβιετικής Ένωσης, ο Στάλιν αποκρίθηκε ότι η πρόταση αυτή αφορά κυρίως τον Δούναβη και τον Ρήνο και όχι τα Στενά και καταλήγοντας τόνισε ότι η συζήτηση έφτασε σε τέλμα και θα ήταν προτιμότερο να αναβληθεί.⁸²

⁷⁷ βλ. Νικολάου, Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 83

⁷⁸ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, *ό.π.*, σελ. 87

⁷⁹ βλ. Kuniholm, Bruce – Robellet, *ό.π.*, σελ. 261

⁸⁰ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, *ό.π.*, σελ. 87

⁸¹ βλ. Howard, Harry, *ό.π.*, σελ. 228

⁸² βλ. Kuniholm, Bruce- Robellet, *ό.π.*, σελ. 264

Το Πρωτόκολλο της Διάσκεψης του Πότσταμ δημοσιεύτηκε στις 2 Αυγούστου 1945 και στην δέκατη έκτη παράγραφο ανέφερε ότι οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις συμφώνησαν πως η Σύμβαση του Μοντρέ έπρεπε να αναθεωρηθεί, διότι ήταν αναχρονιστική και δεν εναρμονιζόταν με τις ανάγκες της εποχής. Επιπλέον, αποφάσισαν ομόφωνα πως το ζήτημα θα έπρεπε σε πρώτη φάση να αποτελέσει αντικείμενο διαπραγματεύσεων μεταξύ των τριών κυβερνήσεων και της Άγκυρας.⁸³ Όσον αφορά στις εδαφικές διεκδικήσεις, ο Τρούμαν ισχυρίστηκε πως πρόκειται για ένα θέμα που θα έπρεπε να επιλύεται με διμερείς συζητήσεις μεταξύ Τουρκίας και Σοβιετικής Ένωσης.⁸⁴ Εντέλει αυτή η τοποθέτηση μαρτυρούσε την αδυναμία της Διάσκεψης να δώσει μια αποτελεσματική λύση του προβλήματος.⁸⁵

Στα τέλη Αυγούστου του 1945, ο Τούρκος πρέσβης στην Ουάσιγκτον μιλώντας και εξ ονόματος της τουρκικής κυβέρνησης εξέφρασε την απογοήτευσή του αναφορικά με τη στάση των Ηνωμένων Πολιτειών στο θέμα των Στενών. Σύμφωνα με εκείνον, ήταν έκδηλη η «μείωση του αμερικανικού ενδιαφέροντος για τα τουρκικά θέματα ή ακόμη και μία υποχώρηση της αμερικανικής υποστήριξης για την Τουρκία». Επί της ουσίας όμως, η αμερικανική κυβέρνηση δεν είχε ακόμη καταλήξει σε κάποιο οριστικό συμπέρασμα σχετικά με το θέμα. Ο αμερικανός πρόεδρος βέβαια εξακολουθούσε να εμμένει στην ιδέα της διεθνοποίησης, ώστε να μην προβούν οι Σοβιετικοί σε άμεσες ενέργειες με σκοπό την απόκτηση του ελέγχου των Στενών. Οι αξιωματούχοι του State Department από την άλλη πλευρά, διέβλεπαν ότι η Μόσχα επεδίωκε να επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής της στη Μαύρη Θάλασσα, μολαταύτα δε θεωρούσαν ότι ήταν απαραίτητο να γίνει μία «μείζων αλλαγή» στο ισχύον καθεστώς των Δαρδανελίων, καθώς μία τέτοια ενέργεια ίσως ενέπλεκε τις Ηνωμένες Πολιτείες στο πρόβλημα του ελέγχου τους.⁸⁶

Από την άλλη, η Τουρκία θεωρούσε ζωτικής σημασίας την ταύτιση των αμερικανικών θέσεων για τα Στενά με τις δικές της στο πλαίσιο της άμυνάς της ενάντια στη Σοβιετική Ένωση. Προς αυτήν την κατεύθυνση, η κυβέρνηση του Ινονού

⁸³ βλ. Α.Ι. Κοραντής «Διπλωματική ιστορία της Ευρώπης (1919-1956)», τόμος τέταρτος «Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος», μέρος Β' (1943-1945), σελ. 725

⁸⁴ βλ. Turkmen, Fusun, «Turkey and the Korean war», *Turkish Studies*, volume 3, number 2, Autumn 2002, Frank Cass, σελ. 163

⁸⁵ βλ. Κοραντής, Α.Ι., ό.π., σελ. 725

⁸⁶ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 87- 88

αποφάσισε να βελτιώσει τις σχέσεις με την Ουάσιγκτον, τονίζοντας ιδιαίτερα τον σοβιετικό κίνδυνο. Η στρατηγική αυτή απέφερε καρπούς, όταν στις 2 Νοεμβρίου 1945 η Ουάσιγκτον παρουσίασε τις προτάσεις σχετικά με το καθεστώς των Στενών.⁸⁷

Οι Ηνωμένες Πολιτείες έστρεψαν την προσοχή τους στην τελική απόφαση που ελήφθη στο Πότσταμ, δηλαδή στην ανάγκη αναθεώρησης της Συνθήκης του Μοντρέ στο πλαίσιο όμως διαπραγματεύσεων μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας από τη μία και της τουρκικής κυβέρνησης από την άλλη. Οι Ηνωμένες Πολιτείες εξέφραζαν την επιθυμία να επιλυθεί το ζήτημα, με γνώμονα τη διεθνή ασφάλεια και εξασφαλίζοντας την ελεύθερη ναυσιπλοΐα για εμπορικούς σκοπούς σε όλα τα κράτη.⁸⁸

Οι προτάσεις της στηρίχθηκαν στους εξής άξονες: α) άπλετη ελευθερία διέλευσης για τα εμπορικά πλοία όλων των κρατών σε καιρό ειρήνης και πολέμου, β) δικαίωμα ελεύθερης διέλευσης των πολεμικών πλοίων των χωρών της Μαύρης Θάλασσας εν καιρώ ειρήνης και πολέμου, γ) απαγόρευση διέλευσης σε καιρό ειρήνης και πολέμου για τα πολεμικά πλοία χωρών οι οποίες δε βρίσκονταν κατά μήκος των ακτών της Μαύρης Θάλασσας, εξαιρουμένων σε καιρό ειρήνης εκείνων που πληρούσαν το κριτήριο της καθορισμένης χωρητικότητας ή όποια ενεργούν υπό την εντολή των Ηνωμένων Εθνών και όποια έχουν τη συναίνεση των παρόχθιων κρατών και δ) σαφείς μεταρρυθμίσεις για τον εκσυγχρονισμό της Συνθήκης του Μοντρέ με υποκατάσταση της ΚτΕ από τον Ο.Η.Ε. και με τη συμμετοχή της Ιαπωνίας στα συμβαλλόμενα μέρη.⁸⁹ Δεδομένων αυτών των προτάσεων γίνεται αντιληπτό ότι το State Department προτίθετο να δεχτεί ότι η Σοβιετική Ένωση είχε εύλογες ανησυχίες για την ασφάλεια στη Μαύρη Θάλασσα και παράλληλα ήταν πρόθυμο να προβεί σε διευκολύνσεις, ώστε να εξασφαλιστεί μία αγαστή σχέση με τη Σοβιετική Ένωση.⁹⁰

Η Τουρκία και η Βρετανία δέχτηκαν τις υποδείξεις του Τρούμαν ως βάση συζητήσεων.⁹¹ Το γεγονός ότι οι προαναφερθείσες προτάσεις απέκλειαν την εγκατάσταση σοβιετικών βάσεων ήταν το πιο σημαντικό για την Άγκυρα, γιατί

⁸⁷ βλ. Turkmen, Fusun, ό.π. σελ. 163

⁸⁸ βλ. Howard, Harry, ό.π., σελ. 236

⁸⁹ βλ. Kuniholm, Bruce- Robellet, ό.π., σελ. 266-267

⁹⁰ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 89

⁹¹ βλ. Ροζάκης, Παντελής, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης με παγκόσμιον προέκτασιν από τον 1920-1970*, Ρ.Μ. Rozakis, Αθήνα, 1973, σελ. 22

ερχόταν σε συμφωνία με τις τουρκικές θέσεις. Αυτό αρχικά ικανοποίησε τον Ινονού, αλλά δεν τον διαβεβαίωνε για το εάν η Δύση ήταν έτοιμη να υποστηρίξει και υλικά την Τουρκία, ώστε να καταστήσει τη διπλωματική πρακτική της αποτελεσματική.⁹² Η Σοβιετική Ένωση από τη άλλη πλευρά ζήτησε η άμυνα των Στενών να ανατεθεί από κοινού στην Τουρκία και στην ίδια.⁹³

Ήταν καταφανές ότι η πρόταση της Ουάσιγκτον δεν ήταν απολύτως προσανατολισμένη στη διατήρηση της ασφάλειας της Τουρκίας. Ασφαλώς, ένα καθεστώς των Στενών το οποίο επέτρεπε στους Σοβιετικούς την απρόσκοπτη πρόσβαση δε συμβάδιζε με τα συμφέροντά της. Για την Άγκυρα τη δεδομένη στιγμή, οποιαδήποτε αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών θα σήμαινε την απώλεια του ελέγχου της θαλάσσιας οδού και θα ακύρωνε διαμιάς ό,τι είχε κερδηθεί στο Μοντρέ αφήνοντας τη χώρα σε μειονεκτική θέση έναντι της Σοβιετικής Ένωσης.

Δεν απασχολούσε την Τουρκία τόσο το ενδεχόμενο μίας επίθεσης από τη Σοβιετική Ένωση, τουλάχιστον όχι στο εγγύς μέλλον, εξαιτίας των απωλειών που είχαν υποστεί οι σοβιετικοί στον πόλεμο ενάντια στη Γερμανία αλλά και της ανάγκης για μεγάλες δυνάμεις κατοχής στη Γερμανία, Πολωνία, Ρουμανία και Βουλγαρία. Αυτό που αναλογιζόταν η Άγκυρα ήταν ο κίνδυνος που ελλόχευε να βρεθεί υπό μόνιμη σοβιετική πίεση. Αυτός ο φόβος ενισχυόταν από τη διαπίστωση ότι η Τουρκία βρισκόταν στο μέσο ενός μη φιλικού για εκείνη περιβάλλοντος. Στα μέσα του 1945 η Ρουμανία, η Γιουγκοσλαβία και η Βουλγαρία ήταν ήδη κομμουνιστικές χώρες. Η Άγκυρα δεν προσδοκούσε να έχει καλές σχέσεις με τα κομμουνιστικά και ελεγχόμενα από τη Μόσχα καθεστώτα των Βαλκανίων.⁹⁴

Η Τουρκία ταυτόχρονα είχε να αντιμετωπίσει το μείζον πρόβλημα της συγκρότησης ενός δημοκρατικού συστήματος. Αυτό συνεπαγόταν τη χαλάρωση των νόμων που αφορούσαν στον Τύπο και την εισαγωγή ενός πολυκομματικού συστήματος. Ο Ινονού ήταν θιασώτης μιας τέτοιας μεταρρύθμισης, η οποία ήταν απόρροια πολλών κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών πιέσεων και εν μέρει θα διαβεβαίωνε τις χώρες του υπόλοιπου κόσμου ότι η Τουρκία θα προάσπιζε τις αρχές

⁹² βλ. Hale, William, ό.π., σελ. 113

⁹³ βλ. Ροζάκης, Παντελής, ό.π., σελ. 22

⁹⁴ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 90-91

της Δύσης.⁹⁵ Έπρεπε να συντελεστεί δηλαδή ένας εκδημοκρατισμός που να πληροί τις τυπικές προδιαγραφές και θα τον καθιστούσαν ανεκτό στους Δυτικούς.⁹⁶

Η Τουρκία κινούμενη προς αυτή την κατεύθυνση και κυρίως προκειμένου να πείσει τις Ηνωμένες Πολιτείες να παράσχουν βοήθεια απέναντι στους δυνητικούς κινδύνους της σοβιετικής πολιτικής, στράφηκε προς τη φιλελευθεροποίηση του κεμαλικού καθεστώτος. Ο Ισμέτ Ινονού σε ομιλία του στην Άγκυρα στις 19 Μαΐου 1945 τόνιζε την ανάγκη ενός πολυκομματικού πολιτειακού συστήματος. Την αναγκαιότητα αυτή επανέλαβε και στην τουρκική Εθνοσυνέλευση την 1^η Νοεμβρίου 1945, προσθέτοντας ότι σύντομα θα επέτρεπε τη συγκρότηση ενός κόμματος αξιωματικής αντιπολίτευσης.⁹⁷ Παρ' όλα αυτά, ακόμη και τότε φαινόταν πως ο Ινονού αντιλαμβανόταν τον πολυκομματισμό που διακήρυσσε ως ένα είδος «ελεγχόμενης αντιπολίτευσης», η οποία θα μπορούσε την κατάλληλη στιγμή να διαλυθεί. Τα πράγματα βέβαια πήραν διαφορετική τροπή. Στις 7 Ιανουαρίου 1946 συστάθηκε μια νέα παράταξη, το Δημοκρατικό Κόμμα, με επικεφαλής τον Τζελάλ Μπαγιάρ, διάδοχο του Ινονού και τον Αντνάν Μεντερές. Την ίδια χρονιά διενεργήθηκαν οι πρώτες πολυφωνικές εκλογές. Παρότι δεν ήταν εντελώς ελεύθερες, τουλάχιστον σε ορισμένες επαρχίες σηματοδότησαν το τέλος της ανοιχτής ψηφοφορίας και της μυστικής καταμέτρησης. Δεν ανέτρεψαν το καθεστώς, κατάφεραν όμως να το κλονίσουν.⁹⁸

Στις αρχές του 1946 ο πρόεδρος Τρούμαν υιοθέτησε μία πιο άτεγκτη στάση εξαιτίας των σοβιετικών κινήσεων στο Ιράν και σε άλλες περιοχές. Ο ίδιος ανέφερε σε μία επιστολή του προς τον Μπύρνς (η οποία δεν εστάλη ποτέ) ότι δε χωρούσε πλέον αμφιβολία ότι οι Σοβιετικοί σκοπεύουν να εισβάλουν στην Τουρκία και να κυριαρχήσουν από τα Στενά της Μαύρης Θάλασσας έως τη Μεσόγειο. Εάν οι Σοβιετικοί δεν αντιμετωπισθούν με σιδερένια πυγμή και σκληρή γλώσσα, άλλος ένας πόλεμος θα αρχίσει να παρασκευάζεται. Η πρόβλεψη του προέδρου Τρούμαν φαίνεται ότι επαληθεύεται τον Μάρτιο του 1946, καθώς οι Σοβιετικοί ενδυνάμωσαν τη στρατιωτική παρουσία τους στο Αζερμπαϊτζάν και ως εκ τούτου απειλούνταν το Ιράν και η ανατολική Τουρκία, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυσαν τις δυνάμεις τους στη Βουλγαρία από όπου θα μπορούσαν να πλήξουν τόσο την Τουρκία όσο και την

⁹⁵ βλ. Kuniholm, Bruce- Robellet, ό.π., σελ. 268

⁹⁶ βλ. Σαρρής, Νεοκλής, ό.π., σελ. 377

⁹⁷ βλ. Αλεξανδρή, Αλέξης, ό.π., σελ. 112

⁹⁸ βλ. Bozarslan, Hamit, ό.π., σελ. 69

Ελλάδα.⁹⁹ Άλλωστε, τη δεδομένη στιγμή η Σοβιετική Ένωση εξαπλωνόταν στην Ανατολική Ευρώπη από Βαλτική ως την Αδριατική Θάλασσα, οι παραδουνάβιες περιοχές της ανήκαν, η Μαύρη Θάλασσα ήταν στην πραγματικότητα μία Ρωσική θάλασσα. Θα μπορούσε έτσι να ασκήσει ισχυρή πίεση τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία. Γι' αυτούς λοιπόν τους λόγους τα σοβιετικά αιτήματα δε θα μπορούσαν να γίνουν δεκτά.¹⁰⁰

Η Ουάσιγκτον, θορυβημένη από την αυξανόμενη επιρροή των Σοβιετικών στα Βαλκάνια και το βόρειο Ιράν, αναγνώρισε τον καίριο ρόλο της Τουρκίας ως αναχώματος της σοβιετικής επέλασης στη περιοχή και σχεδίασε αναλόγως την εξωτερική της πολιτική σε σχέση με την Τουρκία. Προέβη έτσι σε μία συμβολική κίνηση ως ένδειξη ενδιαφέροντος και ισχύος, στην αποστολή του θωρηκτού USS *Missouri*, το οποίο κατέπλευσε στην Κωνσταντινούπολη στις 5 Απριλίου 1946. Ως πρόσχημα χρησιμοποιήθηκε ο θάνατος του Μουνίρ Ερτεγκούν, του Τούρκου πρέσβη που απεβίωσε στην Ουάσιγκτον τον Νοέμβριο του 1944 και επιστροφή της σορού του στην πατρίδα του. Την επίσκεψη είχε επιληφθεί ο υπουργός Ναυτιλίας Τζέημς Φόρρεσταλ και επί της ουσίας συνιστούσε επίδειξη δύναμης στη Μεσόγειο που αποσκοπούσε στον εκφοβισμό της Μόσχας. Ο Φόρρεσταλ αρχικά είχε σκεφτεί να στείλει μαζί με το *Missouri* και συνοδεία από πλοία του Ατλαντικού Όγδοου Στόλου στη Μεσόγειο. Ο Τζέημς Μπύρνς του υπουργείου Εξωτερικών είχε συναινέσει γι' αυτό, αλλά μετά το ξέσπασμα της κρίσης στο Ιράν τον Μάρτιο, πρότεινε την ακύρωση αυτής της ιδέας, επειδή θεώρησε ότι η πραγματοποίηση μιας τέτοιας αποστολής θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως προκλητική ενέργεια. Παρά τις επιφυλάξεις του Μπύρνς, ο Φόρρεσταλ κανόνισε να συνοδεύσουν το *Missouri* καταδρομικά του Όγδοου Στόλου.¹⁰¹

Από την πλευρά των Τούρκων η κίνηση αυτή έγινε δεκτή με ενθουσιασμό και ορισμένοι ακόμη χαρακτηρίζουν αυτό το γεγονός ως «την αρχή του ερωτοτροπήματος μεταξύ της Τουρκίας και των Ηνωμένων Πολιτειών».¹⁰²

⁹⁹ βλ. Hale, William, *ό.π.*, σελ. 114

¹⁰⁰ βλ. Alstyne, Richard, *ό.π.*, σελ. 69

¹⁰¹ βλ. Ahmad, Feroz, *ό.π.*, σελ. 30

¹⁰² βλ. Gokay, Bulent *ό.π.*, , σελ. 62

1.2.4 Εντείνεται η διαμάχη για τα τουρκικά Στενά (Αύγουστος – Οκτώβριος 1946)

Παρακινήμενοι από την τροπή των γεγονότων, οι Σοβιετικοί έστειλαν ένα ηχηρό μήνυμα στην Άγκυρα στις 7 Αυγούστου 1946, επαναλαμβάνοντας τα αιτήματά τους για συμμετοχή στη διοίκηση των Στενών και στον έλεγχο των θαλάσσιων οδών.¹⁰³ Η σοβιετική κυβέρνηση δεν επιθυμούσε την επανάληψη της Συνθήκης του Μοντρέ αλλά την εγκαθίδρυση ενός νέου καθεστώτος των Στενών που θα οριζόταν ως εξής: 1) Τα Στενά θα ήταν ανοιχτά για την απρόσκοπτη διέλευση εμπορικών πλοίων όλων των χωρών. 2) Θα επιτρεπόταν η διέλευση πολεμικών πλοίων των χωρών της Μαύρης Θάλασσας. 3) Θα επιτρεπόταν η διέλευση πολεμικών πλοίων και χωρών εκτός αυτών της Μαύρης Θάλασσας σε ειδικές περιπτώσεις. 4) Ο καθορισμός του καθεστώτος των Στενών θα πραγματοποιούνταν κατόπιν συνεννόησης μεταξύ της Τουρκίας και των δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας. 5) Η Τουρκία και η Σοβιετική Ένωση, δηλαδή οι άμεσα ενδιαφερόμενες χώρες και ικανές να εγγυηθούν το ελεύθερο εμπόριο και την ασφάλεια των Στενών, θα συμφωνούσαν για τους όρους άμυνας των Στενών, για να αποφευχθεί η εκμετάλλευση της περιοχής από άλλες χώρες με εχθρικές διαθέσεις εναντίον των χωρών της Μαύρης Θάλασσας.

Οι τρεις πρώτες αρχές συμφωνούσαν με τις αμερικανικές προτάσεις, όπως αυτές είχαν διατυπωθεί τον Νοέμβριο του 1945. Ωστόσο, τα δύο τελευταία σημεία αναφέρονταν σε ένα νέο καθεστώς των Στενών υπό των έλεγχο των δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας και την ανάπτυξη ενός κοινού τουρκοσοβιετικού συστήματος άμυνας των Στενών.¹⁰⁴ Η Άγκυρα δεν μπορούσε παρά να απορρίψει αυτούς τους όρους και απευθύνθηκε στην Ουάσιγκτον για υποστήριξη.¹⁰⁵

Οι Ηνωμένες Πολιτείες βρέθηκαν αντιμέτωπες με το εξής δίλημμα, να διαμαρτυρηθούν εγγράφως προς τη Σοβιετική Ένωση κι έπειτα χωρίς καμία εμπλοκή τους οι δύο χώρες να επιλύσουν τις διαφορές μεταξύ τους ή να υποστηρίξουν την Τουρκία, ανεξαρτήτως των συνεπειών.¹⁰⁶ Εξάλλου, ούτε η αμερικανική πρεσβεία στη Μόσχα ούτε οι Αμερικανοί διπλωμάτες, στρατιωτικοί και αναλυτές πίστευαν ότι το

¹⁰³ βλ. Turkmen, Fusun, ό.π., σελ. 164

¹⁰⁴ βλ. Howard, Harry, ό.π., σελ. 243-244

¹⁰⁵ βλ. Ahmad, Feroz, ό.π., σελ. 32

¹⁰⁶ βλ. Turkmen, Fusun, ό.π., σελ. 164

Κρεμλίνο θα εξαπολύσει επίθεση εναντίον της Τουρκίας. Επιπλέον, σχετικές εκθέσεις από την Κωνσταντινούπολη σημείωναν ότι οι Τούρκοι ήταν μάλλον ανακουφισμένοι παρά ανήσυχοι από την αμερικανική πολιτική.

Από την άλλη πλευρά, αυτό που πραγματικά απασχολούσε τους Αμερικανούς ήταν το κενό εξουσίας που δημιουργούνταν στην εν λόγω περιοχή εξαιτίας της υποχώρησης της βρετανικής εξουσίας.¹⁰⁷ Οι ιθύνοντες για τον σχεδιασμό της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής ανησυχούσαν ότι τα σοβιετικά αιτήματα αναφορικά με τις βάσεις στα Δαρδανέλια ήταν ένας τρόπος, ώστε να επιβληθεί τεχνηέντως η σοβιετική ισχύς στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή. Μελλοντικά οι Σοβιετικοί ίσως αναζητούσαν επιπρόσθετες βάσεις στο Αιγαίο και στην ανατολική Μεσόγειο. Εάν η σοβιετική επιρροή εξαπλωνόταν στην περιοχή, οι ζωτικής σημασίας προμήθειες σε πετρέλαιο και τα δίκτυα επικοινωνίας των Βρετανών θα διέτρεχαν μεγάλο κίνδυνο και τα αμερικανικά συμφέροντα στην περιοχή θα ήταν επισφαλή.¹⁰⁸

Κοντολογίς, η εξέλιξη της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τη γεωπολιτική θέση της Τουρκίας. Στις 15 Αυγούστου, την ίδια ημέρα που ο Αμερικανός πρόεδρος Τρούμαν ενέκρινε τη σύνταξη αυστηρής απαντητικής επιστολής σε ένα σοβιετικό σημείωμα, οι αρμόδιοι για τον στρατιωτικό σχεδιασμό εκπόνησαν μία μελέτη με την κωδική ονομασία «GRIDDLE», η οποία προέβλεπε τη λήψη κάθε δυνατού μέτρου, ώστε να επιτραπεί η αξιοποίηση της Τουρκίας ως βάσης για τις επιχειρήσεις των Συμμάχων σε περιπτώσεις πολέμου με την Σοβιετική Ένωση.¹⁰⁹ Η κυβέρνηση Τρούμαν ήταν διατεθειμένη να κηρύξει ακόμη και πόλεμο, προκειμένου να υπεραμυνθεί των συμφερόντων της Τουρκίας σε περίπτωση που αυτά απειλούνταν από τους Σοβιετικούς. Η αποφασιστικότητα των ΗΠΑ ήταν γνωστή στο Κρεμλίνο μέσω ενός σοβιετικού κατασκόπου στη βρετανική πρεσβεία της Ουάσιγκτον. Αυτό συνετέλεσε στη χαλάρωση των πιέσεων από την πλευρά της Μόσχας. Απεναντίας, η στάση του υφυπουργού Άτσεσον έγινε από μετριοπαθής άτεγκτη, δεδομένης της βρετανικής υποχώρησης από την περιοχή.¹¹⁰

¹⁰⁷ βλ. Ahmad, Feroz, ό.π., σελ. 33

¹⁰⁸ βλ. Leffler, Melvyn, ό.π. σελ. 811

¹⁰⁹ βλ. Ahmad, Feroz, ό.π., σελ. 33

¹¹⁰ βλ. . Harper, John, Lamberton, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, επιστημονική επιμέλεια: Θανάσης Σφήκας, Gutenberg, Αθήνα, 2021, σελ. 104

Από την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1946 είχε διαπιστωθεί ότι η σπουδαιότητα της Τουρκίας έγκειτο στο γεγονός ότι θα επέτρεπε την αναχαίτιση μιας επίθεσης. Αντιμετωπίζοντας δηλαδή πρώτη την επίθεση των Σοβιετικών, θα δινόταν στις Ηνωμένες Πολιτείες το χρονικό περιθώριο να προετοιμάσουν αντεπίθεση κυρίως από την περιοχή Καΐρου – Σουέζ, η οποία εκείνη την περίοδο ήταν ίσως η σημαντικότερη παγκοσμίως.¹¹¹

Στο απόγειο της κρίσης των Στενών στις 23 Αυγούστου 1946, το Γενικό Επιτελείο Στρατού εισηγήθηκε την πώληση αμυντικού εξοπλισμού στην Τουρκία «ως τον σημαντικότερο στρατιωτικό παράγοντα στην Εγγύς Ανατολή λόγω της στρατηγικής της θέσης και της έκδηλης αποφασιστικότητας της να πολεμήσει για τη διατήρηση της ανεξαρτησίας της, εάν αυτό κρινόταν απαραίτητο». Ο τουρκικός στρατός εφοδιασμένος με τα κατάλληλα εξοπλιστικά μέσα θα μπορούσε να προβάλει ισχυρή αντίσταση έναντι μιας ενδεχόμενης ρωσικής επίθεσης.¹¹²

Με ένα δεύτερο σημείωμα στις 24 Σεπτεμβρίου 1946, οι Σοβιετικοί εξέφρασαν την αγανάκτησή τους που η Τουρκία τολμούσε να τους δυσφημήσει, υπονοώντας ότι με τις προτάσεις τους απειλείται η κυριαρχία της.¹¹³

1.2.5 Η λήξη του ζητήματος

Το μείζον ζήτημα των Στενών φαίνεται πως τελικά φθίνει το φθινόπωρο του 1946, παρ' όλο που δεν υπήρξε καμία ένδειξη ότι η διαμάχη είχε πράγματι τελειώσει. Καθ' όλη τη διάρκεια των συζητήσεων, οι Ηνωμένες Πολιτείες αποκρυστάλλωσαν την άποψη ότι οι σοβιετικές διεκδικήσεις αποσκοπούσαν στην αποδυνάμωση της Τουρκίας με απώτερο στόχο να τεθεί υπό σοβιετική επιρροή και να λειτουργήσει ως προμαχώνας σε ενδεχόμενη επίθεση από τη Μεσόγειο. Επιπλέον, η Τουρκία θα μπορούσε να λειτουργήσει επικουρικά για την πολιτική και στρατιωτική επέκταση της Σοβιετικής Ένωσης στη Μεσόγειο αλλά και στην Εγγύς και Μέση Ανατολή. Γι' αυτούς τους λόγους η Τουρκία θεωρήθηκε ένα κράτος ζωτικής σημασίας στο διεθνές

¹¹¹ βλ. Leffler, Melvyn, ό.π. σελ. 814

¹¹² βλ. Ahmad, Feroz, ό.π., σελ. 33

¹¹³ βλ. Karpat, Kemal, *Turkey's foreign policy in transition 1950-1974*, E.J. Brill, 1975, σελ.

σκηνικό, καθώς ήταν ένα από τα περιφερειακά έθνη της Σοβιετικής Ένωσης που δε βρισκόταν υπό τον άμεσο έλεγχο των Σοβιετικών, παρά το γεγονός ότι εκείνοι προσπάθησαν, σύμφωνα με τους Αμερικανούς, να την καταστήσουν χώρα – δορυφόρο.¹¹⁴

Από την άλλη πλευρά, τα Στενά των Δαρδανελίων αποτελούσαν αδιαμφισβήτητα έναν χώρο μείζονος σημασίας για τους Σοβιετικούς. Ωστόσο, τελεί υπό αμφισβήτηση ότι ο Στάλιν προσπαθούσε να θέσει σε εφαρμογή ένα σχέδιο επεκτατισμού. Το πιο πιθανό είναι πως αντιδρούσε διαβλέποντας τη μεταστροφή της δυτικής πολιτικής. Ο ίδιος ο Μολότοφ δήλωσε για τις διεκδικήσεις επί των Στενών ότι ο σοβιετικός ηγέτης είναι ένας εξαιρετικός πολιτικός όμως κι αυτός κάνει λάθη.¹¹⁵

Ασφαλώς η υποστήριξη των Αμερικανών προς την Άγκυρα συνετέλεσε καταλυτικά στη δέσμευση της Τουρκίας με τον δυτικό συνασπισμό και αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για την πραγμάτωση των σοβιετικών σχεδίων στην περιοχή.¹¹⁶ Πράγματι, οι σοβιετικές πιέσεις προς την Τουρκία αποκλιμακώθηκαν, όταν η Άγκυρα κυρίως το 1946 έγινε αποδέκτης της γενναϊόδωρης υποστήριξης των Βρετανών και των Αμερικανών. Περαιτέρω, η παρουσία αυτών των δυνάμεων την επαύριο του πολέμου ήταν τόσο ισχυρή στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή, ώστε δεν επιτράπη στους Σοβιετικούς να συμπεριλάβουν την Τουρκία στη σφαίρα επιρροής τους.¹¹⁷

Αρκετά χρόνια αργότερα και συγκεκριμένα μετά τον θάνατο του Στάλιν τον Μάιο του 1953, η σοβιετική κυβέρνηση ήρθε σε επαφή με την τουρκική πλευρά αναφορικά με τα Στενά και υπήρχαν νύξεις για ένα νέο καθεστώς των Στενών, ικανοποιητικό για την Τουρκία και ανταποκρινόμενο στις απαιτήσεις της Σοβιετικής Ένωσης ως προς την ασφάλειά της. Παρ' όλα αυτά, ούτε και τότε ακυρώθηκε η Συνθήκη του Μοντρέ και παρέμεινε σε ισχύ.¹¹⁸

¹¹⁴ βλ. Howard, Harry, ό.π., σελ. 259

¹¹⁵ βλ. Harper, John, Lamberton, ό.π., σελ. 104-105

¹¹⁶ βλ. Gokay, Bulent, ό.π., σελ. 62

¹¹⁷ βλ. Χουρχούλης, Διονύσης, «Όψεις των σοβιετικών προτεραιοτήτων, 1941-1950», *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια*, Παναγιώτης Ήφαιστος, Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, σελ. 170

¹¹⁸βλ. Gokay, Bulent, ό.π., σελ. 62

Πόσο σημαντικό ρόλο άραγε διαδραμάτισαν όλες αυτές οι εξελίξεις στο τουρκικό μέτωπο μεταπολεμικά και σε ποιο βαθμό συνετέλεσαν στην έναρξη του Ψυχρού Πολέμου; Η άποψη ότι η αυλαία της ψυχροπολεμικής περιόδου άνοιξε λόγω του ανταγωνισμού μεταξύ των Δυτικών και των Σοβιετικής Ένωσης με διακύβευμα τον έλεγχο της Τουρκίας και του Ιράν απορρίπτεται μάλλον ως υπερβολική. Η πολιτική ωστόσο της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στην Άγκυρα και την Τεχεράνη συνηγορεί υπέρ της άποψης εκείνων που διατείνονται ότι οι Σοβιετικοί σχεδίαζαν μάλλον να κυριαρχήσουν παγκοσμίως μέσω της επιβολής κομμουνιστικών καθεστώτων. Παράλληλα, η εξαγγελία του δόγματος Τρούμαν κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου και η δέσμευση του Αμερικανού προέδρου να παράσχει βοήθεια σε όποια χώρα είχε ανάγκη «να αντισταθεί στον κομμουνισμό» διέυρυναν ακόμα περισσότερο το χάσμα μεταξύ της Ουάσιγκτον και της Μόσχας, ενισχύοντας ταυτόχρονα την ήδη υπάρχουσα στον δυτικό κόσμο πεποίθηση ότι η Σοβιετική Ένωση συνιστούσε μια «δομικά επεκτατική δύναμη». Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψιν όλα τα παραπάνω, συνάγεται το συμπέρασμα ότι τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Τουρκία, το Ιράν και την Ελλάδα δεν προκάλεσαν τη ρήξη στις σχέσεις μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων, αλλά συνέδραμαν καθοριστικά, συνδυαστικά με άλλες εξελίξεις στην Ευρώπη, ώστε να εδραιωθεί ένα κλίμα αμοιβαίας καχυποψίας και κατ' επέκταση να λειανθεί το έδαφος για τον μακροχρόνιο Ψυχρό Πόλεμο.

Σύμφωνα με τον Μανόλη Κούμα, από την έρευνα στο αρχαιακό υλικό και κρατών του ανατολικού στρατοπέδου, προκύπτει, ενάντια στη διαδομένη δυτική πεποίθηση κατά την πρώτη φάση του Ψυχρού Πολέμου, ότι ο Στάλιν κινούνταν με γνώμονα την προάσπιση και ενίσχυση της σοβιετικής ασφάλειας. Υπό αυτή την έννοια, κεντρικός στόχος της Μόσχας ήταν η άσκηση επιρροής και ελέγχου στην Τουρκία και το Ιράν, ώστε να αποφευχθεί το ενδεχόμενο αυτά τα κράτη να περάσουν στη σφαίρα δυτικής επιρροής, γιατί κάτι τέτοιο θα απειλούσε (σύμφωνα με τις ανησυχίες του Κρεμλίνου) τη σοβιετική ασφάλεια και θα αποτελούσε παράλληλα σοβαρό κώλυμα για την πρόσβαση της Σοβιετικής Ένωσης στη Μέση Ανατολή και τη Μεσόγειο. Παρ' όλα αυτά, κατά την περίοδο 1945-46 η επικράτηση του κομμουνισμού στην Ελλάδα δεν αποκλειόταν και ασφαλώς αυτό το ενδεχόμενο ήταν πιο πιθανό να συμβεί εκεί παρά στην Τουρκία και το Ιράν. Εντούτοις, οι Σοβιετικοί φαίνεται πως δεν το επιδίωξαν δυναμικά, αφού η γεωγραφική θέση της χώρας ήταν τέτοια που δεν καθιστούσε δυνατή την ένταξή της στη σφαίρα επιρροής της Μόσχας.

Τα ισχυρά αντανακλαστικά που επέδειξαν η Βρετανία και οι ΗΠΑ και οι αποφασιστικές κινήσεις τους δεν επέτρεψαν στο Κρεμλίνο να ασκήσει έλεγχο στο Ιράν και την Τουρκία. Αποτελεί γεγονός αδιαμφισβήτητο πάντως πως η άμεση αντίδραση της Δύσης αναφορικά με τις εξελίξεις του 1945-46 και η μετέπειτα εισχώρηση του Ιράν, της Τουρκίας και της Ελλάδας στη δυτική σφαίρα επιρροής καθόρισαν εν πολλοίς την ισορροπία δυνάμεων σε μια ιδιαίτερα ευαίσθητη περιοχή. Τις επόμενες δεκαετίες κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου οι τρεις χώρες αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα ανάσχεσης της σοβιετικής επέκτασης προς τη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή.¹¹⁹

¹¹⁹ βλ. Κούμας, Μανόλης, «Ένα υπόδειγμα παραδοσιακής ρωσικής πολιτικής; Οι κρίσεις στο “βόρειο κρηπίδωμα”, 1945-46», ό.π., σελ. 193-195

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΟΝ ΔΥΤΙΚΟ ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ: Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ

Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ιδρύθηκαν οι επονομαζόμενοι δυτικοευρωπαϊκοί οργανισμοί αλλά και συλλήβδην οι οργανισμοί της Δύσης, στους οποίους προσχώρησε και η Τουρκία. Κοινή επιδίωξη των οργανισμών αυτών, ανεξαρτήτως του ιδιαίτερου πεδίου δραστηριοποίησης του καθενός, οικονομικού, πολιτικού ή στρατιωτικού, ήταν να καταφέρει η Ευρώπη να ανακτήσει τις δυνάμεις που είχε απολέσει στον πόλεμο και να δημιουργηθούν στη Γηραιά Ήπειρο οι προϋποθέσεις για μία αναπτυξιακή πορεία. Γίνεται αντιληπτό πως οι φορείς αυτοί, βάσει των αρχών που πρέσβευαν αλλά και του συγκυριακού χαρακτήρα της δημιουργίας τους, σκόπευαν να ενταχθούν στη λογική του Ψυχρού Πολέμου. Με άλλα λόγια, βασικός άξονας των εργασιών τους ήταν η αναχαίτιση της σοβιετικής εξάπλωσης στην Ευρώπη.

Ο στρατηγικός σχεδιασμός των τότε νεοσύστατων αυτών οργανισμών ερχόταν έτσι σε πλήρη συμφωνία με τον προσανατολισμό και τις επιδιώξεις των τουρκικών κυβερνήσεων εκείνης της περιόδου, οι οποίες αποσκοπούσαν στην ανάπτυξη της χώρας και στην ενδυνάμωση της άμυνας της απέναντι στη Σοβιετική Ένωση. Συνεπώς, θεωρείται εύλογη η επιθυμία της Τουρκίας να προσχωρήσει σε αυτούς τους οργανισμούς λόγω της πολιτικής που ασκούσε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μία πολιτική η οποία προσδιόρισε ως επί το πλείστον τη θέση της στο διεθνές σκηνικό.¹²⁰

Μάλιστα, μία σειρά γεγονότων και διαδικασιών πριν, κατά τη διάρκεια αλλά και την επαύριο του πολέμου προμήνυε και επιβεβαίωνε τη ροπή της Τουρκίας προς την Δύση. Η συνεργασία των δύο πλευρών ξεκίνησε με το Σύμφωνο συμμαχίας μεταξύ Τουρκίας και Μεγάλης Βρετανίας πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ενισχύθηκε όταν η Τουρκία κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας και εισήλθε ως αρχικό μέλος στον Ο.Η.Ε. Η είσοδος της Τουρκίας στο Συμβούλιο της Ευρώπης και η

¹²⁰ βλ. Deniz, Vardar, «Η ενσωμάτωση της Τουρκίας στους δυτικοευρωπαϊκούς οργανισμούς και η κοινή γνώμη», *Μύθος και Πραγματικότητα*, τ. Β', Infoγνώμων, Αθήνα, 1998, σελ.167

υποστήριξη που λάμβανε από τις ΗΠΑ, για να γίνει δεκτή στο ΝΑΤΟ, ήταν η αιτία για την περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων με τη Δύση.¹²¹

2.1. Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου

Η λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου σηματοδότησε την έναρξη μίας νέας μακράς περιόδου κατά την οποία ολόκληρη η ανθρωπότητα βρισκόταν υπό τη σκιά ενός ιδιότυπου πολέμου. Όπως παρατήρησε ο φιλόσοφος Thomas Hobbes, «ο πόλεμος δε συνίσταται μόνο στη διεξαγωγή της μάχης ή στην τέχνη του πολεμείν, αλλά στο χρονικό εκείνο διάστημα στο οποίο η θέληση να προσφύγει κανείς σε πόλεμο είναι επαρκώς γνωστή». Αναμφίβολα η ρήση του Thomas Hobbes βρίσκει πλήρη εφαρμογή στον Ψυχρό Πόλεμο που αφορούσε τα δύο στρατόπεδα, τις ΗΠΑ από τη μία πλευρά και τη Σοβιετική Ένωση από την άλλη, και πρωταγωνίστησε στο διεθνές σκηνικό κατά το δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα.¹²² Η ιδιαιτερότητα αυτής της περιόδου έγκειται και στο γεγονός ότι ποτέ μέχρι τότε στη νεότερη ιστορία δεν κατείχαν δεσπόζουσα θέση αποκλειστικά και μόνο δύο δυνάμεις.¹²³

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι ο πόλεμος είχε μεταβάλει άρδην τον συσχετισμό δυνάμεων στην ευρωπαϊκή και τη διεθνή σκακιέρα. Από τις άλλοτε αποκαλούμενες «Μεγάλες Δυνάμεις», η Ιταλία και η Ιαπωνία είχαν υποστεί ολοσχερή συντριβή, η γαλλική ισχύς είχε καταβαρθρωθεί και η κομμουνιστική επανάσταση θριάμβευε στην Κίνα. Ακόμη και η Μεγάλη Βρετανία καλούνταν τώρα να αντιμετωπίσει τις συνέπειες της πολεμικής της προσπάθειας.¹²⁴ Τέλος, η ήττα της Γερμανίας ανέδειξε δύο εξωευρωπαϊκούς νικητές, όπως αναφέρθηκε, τις Ηνωμένες

¹²¹ βλ. Σπανίδης, Αθανάσιος, ό. π., σελ. 16

¹²² βλ. Hobsbawm, Eric, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2003, σελ. 289-290

¹²³ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Εισαγωγή στην Ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα, 2010, σελ. 29-33

¹²⁴ βλ. Βισβίζη – Δοντά, Δόμνα, *Ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου 1945-70*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 36

Πολιτείες και τη Σοβιετική Ένωση, που ήταν οι διάδοχοι για μία παγκόσμια ηγεμονία, μία ματαιωμένη ευρωπαϊκή επιθυμία.¹²⁵

Οι σχέσεις των δύο μετέπειτα υπερδυνάμεων βρίσκονταν σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο κατά τη διάσκεψη της Γιάλτας και δεν είχε προκληθεί ακόμη εκατέρωθεν καχυποψία.¹²⁶ Αμφότερες ΗΠΑ και Μεγάλη Βρετανία καλόπιστα αποδέχονταν ότι η Σοβιετική Ένωση θα έπρεπε να διατηρεί φιλικές σχέσεις με τις γείτονες χώρες στην Ανατολική Ευρώπη. Άλλωστε, η εμπειρία της καταστροφικής γερμανικής εισβολής στη Ρωσία τον Ιούνιο 1941, κατέστησε σαφή στη Μόσχα την ανάγκη δημιουργίας ενός πλέγματος προστασίας ανάμεσα σε αυτήν και τη Γερμανία.¹²⁷

Ο τότε άπειρος Τρούμαν αναλαμβάνει τη θέση του προέδρου των ΗΠΑ μετά τον θάνατο από εγκεφαλικό επεισόδιο του προκατόχου του, Ρούσβελτ, στις 20 Απριλίου 1945. Έκτοτε παραμένει αντικείμενο της ιστορικής έρευνας ο ρόλος που διαδραμάτισε αυτή η αλλαγή στον καθορισμό των σχέσεων των δύο υπερδυνάμεων. Αποτελεί κοινό τόπο πάντως ότι ο νέος αμερικανός πρόεδρος ήταν πιο δεκτικός στις υποδείξεις των σκληροπυρηνικών, σύμφωνα με τις οποίες μία αυστηρότερη στάση προς τους Σοβιετικούς θα συνέβαλλε στην ευόδωση των αμερικανών στόχων.¹²⁸ Στη συνδιάσκεψη του Πότσταμ τον Ιούλιο και τον Αύγουστο, όπου συμφωνήθηκε ο μεταπολεμικός έλεγχος της Γερμανίας, επικράτησε κλίμα καλής συνεργασίας.¹²⁹

Ο απόλυτος έλεγχος της περιοχής της Ανατολικής Ευρώπης θεωρούνταν από τους Σοβιετικούς ο ακρογωνιαίος λίθος της πολιτικής τους και αποτελούσε μία προσωπική επιδίωξη του Στάλιν. Οι Σοβιετικοί ήταν αρχικά έτοιμοι να αποδεχθούν έστω και κατ' επίφασιν τις ιδέες των Αμερικανών περί πολυκομματικής δημοκρατίας, χωρίς να είναι διατεθειμένοι να εφαρμόσουν εμπράκτως αυτές τις αρχές. Ωστόσο, προκλήθηκε από μεριάς τους έντονη δυσπιστία, καθώς οι Αμερικανοί επέμεναν σθεναρά τόσο για την εφαρμογή μιας πολυκομματικής δημοκρατίας στη Σοβιετική Ένωση όσο και για την πραγματοποίηση ελεύθερου εμπορίου στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι Σοβιετικοί

¹²⁵ βλ. Brzezinski, Zbigniew, *Η μεγάλη σκακιέρα*, μετάφραση: Ελένη Αστερίου, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη «Νέα Σύνορα», Αθήνα, 1998, σελ. 25

¹²⁶ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *ό.π.*, σελ. 80

¹²⁷ βλ. Young, John, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945 – 1991*, Πατάκης, Αθήνα, 2002, σελ. 40

¹²⁸ βλ. McMahon, Robert, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2007, σελ. 29

¹²⁹ βλ. Young, John, *ό.π.*, σελ. 40

αποτιμούσαν ως ύποπτες αυτές τις αξιώσεις της Ουάσιγκτον για την Ανατολική Ευρώπη και από την άλλη πλευρά οι Αμερικανοί έκριναν ότι η στάση της Μόσχας συνιστά αθέτηση των συμφωνηθέντων και ενδέχεται να υποδηλώνει επεκτατικές βλέψεις προς τη Δυτική Ευρώπη. Συνεπώς, σταδιακά οι δύο πλευρές βυθίζονται σε ένα φαύλο κύκλο αμοιβαίας καχυποψίας.¹³⁰

Ο Τζορτζ Κέναν, ως υπάλληλος της αμερικανικής πρεσβείας στη Μόσχα, με ένα μακροσκελές τηλεγράφημα προς την Ουάσιγκτον έδωσε τη δική του εξήγηση για τη στάση των Σοβιετικών, επηρεάζοντας έτσι εν πολλοίς την αμερικανική εξωτερική πολιτική. Σύμφωνα λοιπόν με εκείνον, οι σοβιετικοί ηγέτες παρουσίαζαν τον κόσμο εχθρικό, προκειμένου να απενοχοποιήσουν και να δικαιολογήσουν τη επιβολή της δικτατορίας και τις αγριότητες τους. Η απάντηση του Στάλιν ήταν άμεση. Ο τελευταίος έκανε λόγο για τις ιμπεριαλιστικές τάσεις της εξωτερικής πολιτικής των Αμερικανών αποβλέποντας σε μία παγκόσμια κυριαρχία.¹³¹

Η Σοβιετική επέλαση στην Ανατολική Ευρώπη είχε ως αποτέλεσμα την επιβολή κυβερνήσεων με τη χρήση μεθόδων αστυνομοκρατίας και την εφαρμογή οικονομικών μεταρρυθμίσεων σοβιετικού χαρακτήρα, οι οποίες βρίσκονται στον αντίποδα προς τη φιλελεύθερη δημοκρατία. Αυτές οι μεταβολές δεν έλαβαν χώρα ταυτόχρονα σε όλα τα κράτη: η Πολωνία, η Ρουμανία και η Βουλγαρία εντάσσονται στη σφαίρα σοβιετικού ελέγχου από το 1946, η Ουγγαρία μόλις στα μέσα του 1947 και η Τσεχοσλοβακία το 1948.¹³² Ο Στάλιν όμως πρόβαλε αξιώσεις και προς τον Νότο. Πέραν των εδαφικών παραχωρήσεων και του ελέγχου των Στενών που απαίτησε από την Τουρκία, καθυστέρωσε την απομάκρυνση σοβιετικών στρατευμάτων που είχαν εγκατασταθεί στο Βόρειο Ιράν το 1942 στο πλαίσιο ενός σχεδίου στο οποίο συμμετείχαν και οι Βρετανοί με σκοπό την προστασία των αποθεμάτων πετρελαίου της περιοχής, ώστε να μην καταλήξουν στους Γερμανούς.¹³³

Ο Τσόρτσιλ με την ακόλουθη μνημειώδη φράση περιέγραψε εύγλωττα τον διχασμό που συντελέστηκε στην ευρωπαϊκή ήπειρο: «Ένα σιδηρούν παραπέτασμα

¹³⁰ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, ό.π., σελ. 83

¹³¹ βλ. Gaddis, John – Lewis, *Ο Ψυχρός Πόλεμος: Οι συμφωνίες, οι συγκρούσεις, τα ψέματα, οι αλήθειες*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2018, σελ. 46-48

¹³² βλ. Young, John, ό.π., σελ. 41

¹³³ βλ. Gaddis, John – Lewis, ό.π., σελ. 45

εγκαταστάθηκε δια μέσου της Ευρώπης, από τη Βαλτική μέχρι την Αδριατική». Στον ίδιο αποδίδεται και η επόμενη φράση: «μόνον η ατομική βόμβα στέκεται ανάμεσα στην ελευθερία και στην πλήρη υποδούλωση στην κομμουνιστική τυραννία». Με αυτό τον τρόπο ο παλαίμαχος Βρετανός ηγέτης παρουσιάζει το κλίμα της εποχής και τις επικρατούσες συνθήκες κατά την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου.¹³⁴

Αυτή τη δεδομένη στιγμή η Τουρκία όπως και η Ελλάδα συγκαταλέγονταν ανάμεσα στις σαράντα τρεις χώρες, οι οποίες λειτουργούσαν ως ανασχετικός παράγοντας της σοβιετικής επέκτασης. Οι ΗΠΑ έκτοτε θα επιζητούν τη διατήρηση φιλοδυτικών και συνάμα αντικομμουνιστικών καθεστώτων.¹³⁵

2.2 Η εξαγγελία του «δόγματος Τρούμαν»

Τον Ιανουάριο του 1947 ο Μάρσαλ διαδέχεται τον προκάτοχό του, Μπερнс, και χρίζεται Υπουργός Εξωτερικών αυτή την ιδιαίτερος κρίσιμη στιγμή. Πέραν του προέδρου Τρούμαν, υπεύθυνοι για τη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, λέγεται ότι ήταν ο διπλωμάτης ειδήμων επί των σοβιετικών θεμάτων Τζόρτζ Κέναν και ο Υφυπουργός εξωτερικών Άτσεσον.¹³⁶ Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η προεδρία Τρούμαν είχε στρέψει το ενδιαφέρον της προς τη Δυτική Ευρώπη και εκεί διοχέτευσε και τους πόρους που διέθετε. Συνάμα προσπαθούσε να παρέμβει και να εμπλακεί σε όποιο σημείο του πλανήτη τυχόν διαφαινόταν ότι εποφθαλμιούσαν οι Σοβιετικοί. Πρώιμη ένδειξη αυτής της τακτικής υπήρξε το «δόγμα Τρούμαν».¹³⁷

Το δόγμα Τρούμαν συνιστούσε μια πρώτη απόπειρα και μία πιλοτική ενέργεια της αμερικανικής κυβέρνησης με σκοπό την αποσόβηση του σοβιετικού κινδύνου στο αποκαλούμενο «βόρειο διάζωμα» (Τουρκία, Ελλάδα, Ιράν). Η παρεχόμενη οικονομική βοήθεια προς την Τουρκία και την Ελλάδα πιστοποιούσε ότι οι ΗΠΑ

¹³⁴ βλ. Βισβίτζη – Δοντά, *Δόγμα*, ό.π., σελ. 43

¹³⁵ βλ. Στεφανίδης, Ιωάννης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης, Αθήνα, 2002, σελ. 16

¹³⁶ βλ. Ροζάκης, Παντελής, ό.π., σελ. 353

¹³⁷ βλ. Στεφανίδης, Ιωάννης, *Ασύμμετροι εταίροι*, ό.π., σελ. 27

αντιστέκονται απέναντι σε μία ενδεχόμενη προσπάθεια ανατροπής των υπαρχόντων καθεστώτων και υπονόμησης της σταθερότητας στην εν λόγω περιοχή.¹³⁸

2.2.1 Η Μεγάλη Βρετανία παύει την οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα και την Τουρκία

Ο Χέντερσον, ως αρμόδιος στις ΗΠΑ για θέματα που αφορούσαν την Εγγύς Ανατολή, λαμβάνει τον Φεβρουάριο του 1947 δύο επείγοντα σημειώματα από τη βρετανική κυβέρνηση. Το πρώτο από αυτά αφορούσε τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, γινόταν λόγος για τον κίνδυνο κατάρρευσης της ελληνικής κυβέρνησης και υπερίσχυσης της κομμουνιστικής επανάστασης. Η Βρετανία έως τότε προσέφερε οικονομική και στρατιωτική στήριξη στη χώρα, όμως τη δεδομένη χρονική στιγμή, η βρετανική οικονομία βρισκόταν σε ύφεση. Αυτή η κρίση μεταφραζόταν σε ένδεια τροφίμων και καυσίμων, ενώ παράλληλα η βιομηχανική παραγωγή διέγραφε συνεχώς φθίνουσα πορεία. Κοντολογίς, η Βρετανία δήλωνε πως αδυνατούσε πλέον να παρέχει στήριξη στην Ελλάδα και εναπόθετε τις ελπίδες για τη συνέχιση αυτής μετά τις 31 Μαρτίου στις ΗΠΑ.

Η δεύτερη διακοίνωση αφορούσε την Τουρκία, η οποία επίσης δεχόταν την οικονομική και στρατιωτική αρωγή των Βρετανών, η οποία χαρακτηριζόταν απαραίτητη για να αντισταθεί η χώρα στις σοβιετικές πιέσεις. Πέραν αυτού, η τουρκική οικονομία βρισκόταν σε δυσμενή θέση λόγω απώλειας κερδών από τα εξαγωγίμα προϊόντα της, η τιμή των οποίων επανήλθε σε κανονικά επίπεδα μετά τον πόλεμο. Ταυτόχρονα, η Τουρκία είχε εισέλθει σε μία περίοδο εκβιομηχάνισης, με επακόλουθο τις αυξημένες ανάγκες για οικονομικούς πόρους.¹³⁹ Οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι οι οικονομικές δυνατότητες της Τουρκίας θα επέτρεπαν είτε την ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας είτε τη θωράκιση της άμυνας, όμως δε θα ήταν

¹³⁸ βλ. Μπότσιου, Κωνσταντίνα, «Σχεδιάζοντας την ειρήνη: η επιρροή των “Τριών Μεγάλων” στη διαμόρφωση του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1950», *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;*, Παναγιώτης Ήφαιστος, Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, σελ. 26

¹³⁹ βλ. Turkmen, Fusun, *ό.π.*, σελ. 164-165

εφικτό για την Άγκυρα να υλοποιήσει και τους δύο αυτούς στόχους. Τέλος, δεν παρέλειψαν να αναφέρουν την υπόσχεση που είχε δώσει ο Μπερνς στη βρετανική κυβέρνηση στις 15 Οκτωβρίου 1946 ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα παρείχαν οικονομική βοήθεια προς την Τουρκία, εάν αυτό θεωρούνταν αναγκαίο.¹⁴⁰

Οι Βρετανοί κατέλαβαν τους Αμερικανούς εξαπίνης με αυτή τη διακοίνωση, αφήνοντας τους το ελάχιστο περιθώριο του ενός μήνα, για να αποφασίσουν τι μέλλει γενέσθαι και να αναλάβουν δράση. Ο αιφνιδιαστικός χαρακτήρας αυτής της ενέργειας ενδεχομένως να οφείλεται στο γεγονός ότι οι Βρετανοί πίστευαν πως η Ουάσιγκτον ήταν απρόθυμη να εμπλακεί σε αυτή την περιοχή, αναλαμβάνοντας κατ' επέκταση τις αναπόφευκτες οικονομικές υποχρεώσεις και ως εκ τούτου αποφάσισαν να τους φέρουν προ τετελεσμένου γεγονότος.¹⁴¹

2.2.2. Γιατί είναι αναγκαία η χρηματοδότηση προς την Τουρκία;

Ο Leffler σημειώνει : «Ήταν δεδομένο ότι η Τουρκία και η Ελλάδα θα λάμβαναν βοήθεια από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Αν και ο Άτσεσον, υπεύθυνος για τη σύνταξη ενός προσχέδιου νόμου, δυσκολεύτηκε πολύ να δικαιολογήσει τη βοήθεια προς την Τουρκία».¹⁴² Πράγματι, η κατάσταση που επικρατούσε στις δύο χώρες, στην Ελλάδα και την Τουρκία, ήταν εντελώς διαφορετική. Η ελληνική κυβέρνηση από τη μία πλευρά καλούνταν να αντιμετωπίσει τον εμφύλιο πόλεμο και η Μεγάλη Βρετανία, από την οποία λάμβανε τη μεγαλύτερη βοήθεια, επρόκειτο να αποσύρει τον υποστηρικτικό μηχανισμό της. Για τους Αθηναίους πολιτικούς η ενίσχυση από τη Δύση σαφώς δεν αποτελούσε πολυτέλεια, αλλά αναγκαία προϋπόθεση για την πολιτική τους επιβίωση. Απεναντίας, στην Τουρκία επικρατούσε πολιτική ομαλότητα και τα οικονομικά της χώρας μπορούν να χαρακτηριστούν από ανεκτά έως καλά. Το ζητούμενο, λοιπόν, για τους Τούρκους ήταν να αποτραπούν ενδεχόμενες σοβιετικές εδαφικές αξιώσεις.¹⁴³

¹⁴⁰ βλ. Σαρρής, Νεοκλής, ό.π., σελ. 437-438

¹⁴¹ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, ό.π., σελ. 97

¹⁴² Βλ. Ahmad, Feroz, ό.π., σελ. 35

¹⁴³ βλ. Couloumbis, Theodore, *The United States, Greece and Turkey: The troubled triangle*, Praeger, Santa Barbara, 1983, σελ. 12

Συνεπώς, οι Αμερικανοί αξιωματούχοι έκριναν ότι η Τουρκία έχρηζε βοήθειας, παρ' όλο που δεν ετίθετο θέμα ανακούφισης ή ανοικοδόμησης της χώρας, ούτε αντιμετώπιζε κάποια σοβαρή πολιτική αναταραχή αλλά ούτε ασκούσαν σε τελική ανάλυση και κάποια ισχυρή πίεση από το Κρεμλίνο.¹⁴⁴ Αυτή η απόφασή τους, λοιπόν, επιβεβαιώνει το γεγονός ότι οι επικεφαλής της αμερικανικής κυβέρνησης ήδη από τον Αύγουστο του 1946 είχαν αρχίσει να συμερίζονται την άποψη των Βρετανών ότι η Τουρκία θα μπορούσε να διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο στην ανάσχεση της σοβιετικής επέκτασης προς τον Νότο.

Το Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών και πιο συγκεκριμένα το τμήμα που είχε υπό την εποπτεία του τα ζητήματα της Εγγύς Ανατολής συνέταξε μία έκθεση στις 21 Οκτωβρίου 1946, όπου μεταξύ άλλων αναφέρονταν τα εξής: «Ευτυχώς η Τουρκία φαίνεται αποφασισμένη να αντισταθεί σθεναρά κατέναντι της παρούσας και της μελλοντικής σοβιετικής πίεσης. [...] Από στρατηγικής απόψεως η Τουρκία αποτελεί τον κυριότερο παράγοντα της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής. Λόγω της γεωγραφικής της θέσης, η Τουρκία σχηματίζει το πώμα στη φιάλη από την οποία μπορεί να ρεύσει η σοβιετική πολιτική και στρατιωτική επιρροή προς την Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Ο έλεγχος της Τουρκίας από τη Ρωσία σημαίνει εξαφάνιση του φράγματος που ορθώνεται στη σοβιετική διείσδυση στη Συρία, στο Λίβανο, στο Ιράκ, στην Παλαιστίνη, στην Ιορδανία, στην Αίγυπτο και στην Αραβική Χερσόνησο, που, επειδή βρίσκονται μακράν του σοβιετικού πεδίου ελέγχου, είναι σχετικά ανεξάρτητες από τη δραστηριότητα και τις πιέσεις των Ρώσων». Αυτές οι θέσεις αποτελούσαν και την επίσημη κυβερνητική γραμμή.¹⁴⁵ Μάλιστα η Ουάσιγκτον είχε αναγνωρίσει τη στρατηγική σημασία της Τουρκίας για τη διασφάλιση των αμερικανικών συμφερόντων ήδη από τον Δεκέμβριο του 1941. Χαρακτηριστικά, ο πρόεδρος Ρούσβελτ είχε δηλώσει στις 4 Δεκεμβρίου 1941: «Η άμυνα της Τουρκίας είναι ζωτικής σημασίας για την άμυνα των Ηνωμένων Πολιτειών».¹⁴⁶

Όσον αφορά την αμερικανική πολιτική στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, αυτή δεν είχε εκδηλωθεί - επίσημα τουλάχιστον - έως τον Νοέμβριο του 1947, παρά το

¹⁴⁴ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 118

¹⁴⁵ βλ. Σαρρής, Νεοκλής, ό.π., σελ. 436

¹⁴⁶ βλ. Γιαλλουρίδης, Χριστόδουλος, ό.π., σελ. 94

γεγονός ότι τα συμφέροντα της χώρας εκεί ήταν πασιφανή. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ήλεγχαν το 24% των αποθεμάτων πετρελαίου της Μέσης Ανατολής από μία συνολική ποσότητα που ανερχόταν σε δεκαπέντε δισεκατομμύρια βαρέλια. Οι Αμερικανοί εκτιμούσαν ότι εξαιτίας της σοβιετικής επέκτασης προς την Ανατολική Μεσόγειο θα παραμόνευε ο κίνδυνος να διακοπεί η ροή του πετρελαίου προς τη Δύση και αυτό θα επέφερε σοβαρές δυσμενείς επιπτώσεις, καθώς αφενός η αμερικανική οικονομία θα οδηγούνταν σε ύφεση και αφετέρου θα καθίστατο δυσχερής η αποκατάσταση της Ευρώπης μετά τον πόλεμο. Σε μία τέτοια περίπτωση η Ευρώπη πιθανόν θα κατέρρεε και θα στρεφόταν προς τον κομμουνισμό. Η Τουρκία κατά συνέπεια καλούνταν να παρεμποδίσει την εξάπλωση των Σοβιετικών στον Νότο.

Μία σοβαρή παράμετρος για την αμερικανική ασφάλεια ήταν η απόκτηση στρατιωτικών βάσεων σε χώρες του εξωτερικού, οι οποίες ασφαλώς προϋπέθεταν και το δικαίωμα διέλευσης και προσγείωσης αεροσκαφών. Η Επιτροπή Ενιαίων Πολεμικών Σχεδίων είχε ξεκινήσει να διερευνά τον Ιανουάριο του 1947 τις δυνατότητες κατασκευής αεροδρομίων βαρέων βομβαρδιστικών B-29 και καταδιωκτικών σε διάφορα σημεία της Τουρκίας. Στα μέσα Φεβρουαρίου εκτιμήθηκε ότι θα ήταν εφικτή η κατασκευή δεκαοχτώ αεροδρομίων για B-29 και άλλων ενενήντα για καταδιωκτικά στις περιοχές Σμύρνης, Άγκυρας – Καισάρειας και Αδάνων – Ισκεντερού. Αυτό που ωστόσο δεν είχε υπολογιστεί ήταν η δυσχέρεια εξασφάλισης γραμμών επικοινωνίας για αυτά τα αεροδρόμια, τα οποία ήταν συχνά απροσπέλαστα ελλείψει εκτεταμένου οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου στη χώρα.¹⁴⁷

Η αμερικανική κυβέρνηση θα μεριμνούσε και για τη ναυτική ενίσχυση της Τουρκίας. Πρώτιστος στόχος ήταν να αποκτήσουν οι Τούρκοι τα μέσα, ώστε να καταφέρουν να κλείσουν τα Δαρδανέλια και να εμποδίσουν τα σοβιετικά υποβρύχια να εισέλθουν στη Μεσόγειο. Οι Ηνωμένες Πολιτείες επιπλέον θα συνέδραμαν την Τουρκία στην οργάνωση του αμυντικού τους σχεδιασμού στον Βόσπορο και στην ανάπτυξη της ικανότητας να επιτίθεται και να αναχαιτίζει σοβιετικές επιθέσεις μέσω της Μαύρης Θάλασσας.¹⁴⁸ Η πρόκληση που καλούνταν να αντιμετωπίσει η κυβέρνηση Τρούμαν ήταν να πείσει το Κογκρέσο και τον αμερικανικό λαό για την

¹⁴⁷ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 118-119

¹⁴⁸ βλ. Leffler, Melvyn, ό.π., σελ. 818

αναγκαιότητα παροχής βοήθειας προς την Ελλάδα και την Τουρκία, καθώς το νεοεκλεγέν Κογκρέσο, αποτελούμενο κατά πλειοψηφία από ρεπουμπλικανούς, είχε αποφασίσει να μειώσει τις κυβερνητικές δαπάνες.¹⁴⁹

Στις 27 Φεβρουαρίου ο Υπουργός Εξωτερικών, Μάρσαλ, απευθυνόμενος στο Κογκρέσο σκιαγράφησε το πρόβλημα και τόνισε ιδιαίτερα τη στρατηγική σημασία της περιοχής της Μέσης Ανατολής. Παρ' όλα αυτά, δεν κατάφερε να πείσει τα μέλη του Κογκρέσου, διότι αναλογίζονταν αφενός το κόστος του προγράμματος και αφετέρου το γεγονός ότι δεν υπήρχε κανένας λόγος να ζημιωθούν οικονομικά οι Ηνωμένες Πολιτείες για την ανεπάρκεια της Βρετανίας.

Μετά την ατελέσφορη προσπάθεια του Μάρσαλ, ο οποίος ήταν απασχολημένος και με την επικείμενη μετάβασή του στη Μόσχα, δόθηκε η ευκαιρία στον Άτσεσον να επέμβει αποφασιστικά. Έχοντας λάβει ο ίδιος μέρος στις διαπραγματεύσεις των τελευταίων δεκαοχτώ μηνών, ήταν ο πλέον κατάλληλος να περιγράψει τόσο τις σοβιετικές πιέσεις για εδαφικές διεκδικήσεις στην ανατολική Τουρκία και εγκατάσταση βάσεων στα Στενά όσο και την εκστρατεία προπαγάνδας. Ανέφερε παρόμοιες διεκδικήσεις και στο Ιράν, οι οποίες προς ώρας είχαν αποτύχει, και διεμήνυσε ότι η πίεση είχε στραφεί προς την Ελλάδα όπου επέκειτο κατάρρευση. Κοντολογίς, οι Σοβιετικοί επιζητούσαν να κυριαρχήσουν στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή. Η άσκηση ελέγχου σε κάποια από τις δύο χώρες, είτε στην Τουρκία είτε στην Ελλάδα, θα οδηγούσε αναπόφευκτα στον έλεγχο ολόκληρης της περιοχής, συμπεριλαμβανομένου του Ιράν, και στην εξυπηρέτηση των σοβιετικών συμφερόντων, όχι μόνο στη Μέση Ανατολή αλλά και στην Ευρώπη.¹⁵⁰

Ο αμερικανός πρόεδρος Τρούμαν είχε καταγράψει στα απομνημονεύματά του μια σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας: «Εάν χανόταν η Ελλάδα, θα καθίστατο δυσχερής η θέση της Τουρκίας ως φυλακίου στο πέλαγος του κομμουνισμού. Ομοίως, εάν η Τουρκία υπέκυπτε στις σοβιετικές πιέσεις, η κατάσταση της Ελλάδας θα καθίστατο πολύ δυσχερής». Η διεξαγωγή του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα επί της ουσίας διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στο να στραφεί η προσοχή των Ηνωμένων Πολιτειών εν γένει στην ευρύτερη περιοχή και ειδικότερα στην Τουρκία. Μάλιστα, κανένας κομμουνιστικός κίνδυνος δεν υφίστατο στην

¹⁴⁹ βλ. Hale, William, ό.π., σελ 115

¹⁵⁰ βλ. Kuniholm, Bruce- Robellet, ό.π., σελ. 410-411

πραγματικότητα για την Τουρκία. Η τουρκική κυβέρνηση κατέβαλλε κάθε δυνατή προσπάθεια, ώστε αυτός ο «κίνδυνος» να φαίνεται υπαρκτός και σοβαρός.

Αυτή ακριβώς την αίσθηση είχε και ο Κέναν, ένας εκ των αρμοδίων για το «δόγμα Τρούμαν», ο οποίος εξέφραζε τις αντιρρήσεις του για την παροχή βοήθειας προς τους Τούρκους. Ο ίδιος δηλώνει στα «Απομνημονεύματά» του: «Στην Τουρκία δεν υπήρχε καμία σοβαρή κομμουνιστική διείσδυση, δεν υπήρχε καμία παρουσία αντάρτικου που να μπορεί να αντιπαραταχθεί στις κυβερνητικές δυνάμεις. Η Τουρκία δεν είχε κανένα λόγο να φοβάται τίποτα εκτός από τον ίδιο τον φόβο της».¹⁵¹

2.2.3 Οι Ηνωμένες Πολιτείες χρηματοδοτούν τις δύο χώρες

Ο αμερικανός πρόεδρος Χάρι Τρούμαν εκφώνησε ενώπιον του Κογκρέσου στις 12 Μαρτίου 1947 τη διασημότερη ομιλία της προεδρίας του, κατά την οποία διατύπωσε το περίφημο «δόγμα Τρούμαν». «Πιστεύω», δήλωσε, «ότι η πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών πρέπει να είναι η στήριξη ελεύθερων λαών, που αντιστέκονται στις προσπάθειες καθυπόταξης από ένοπλες μειονότητες ή από εξωτερικές πιέσεις».¹⁵² [...] Χρειάζεται μόνο να ρίξουμε μία ματιά σε ένα χάρτη προκειμένου να συνειδητοποιήσουμε ότι η επιβίωση και η ακεραιότητα του ελληνικού έθνους είναι εξαιρετικής σημασίας σε πολύ ευρύτερο πλαίσιο. Εάν η Ελλάδα περιέλθει στον έλεγχο μίας ένοπλης μειοψηφίας, η επίδραση στη γειτονική της Τουρκία θα ήταν άμεση και σοβαρή. Σύγχυση και αναταραχή ενδεχομένως να εξαπλωθούν σε ολόκληρη τη Μέση Ανατολή. Επιπλέον, η εξαφάνιση της Ελλάδας ως ανεξάρτητου κράτους θα είχε σοβαρό αντίκτυπο σε εκείνες τις χώρες της Ευρώπης οι λαοί των οποίων αγωνίζονται ενάντια σε μεγάλες δυσκολίες, προκειμένου να διατηρήσουν τις ελευθερίες και την ανεξαρτησία τους, ενώ επιδιορθώνουν τις ζημιές του πολέμου. [...] Εάν αποτύχουμε να βοηθήσουμε την Ελλάδα και την Τουρκία αυτή την κρίσιμη ώρα, το αποτέλεσμα θα είναι εξαιρετικά σημαντικό τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή».¹⁵³

¹⁵¹ βλ. Σαρρής, Νεοκλής, ό.π., σελ. 438

¹⁵² Βλ. Ahmad, Feroz, ό.π., σελ. 36

¹⁵³ βλ. Κλάψης, Αντώνης, «Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος στο διεθνές σύστημα: ένας ιδεολογικός πόλεμος με στρατηγικό περιεχόμενο», *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια*, Ήφαιστος, Παναγιώτης, Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος,

Πέραν της Τουρκίας και της Ελλάδας, ο Αμερικανός Πρόεδρος έδειχνε ότι ήταν διατεθειμένος να προσφέρει οικονομική στήριξη και σε άλλα κράτη.¹⁵⁴ Αυτή η δήλωση Τρούμαν οδήγησε ορισμένους ιστορικούς στη διαπίστωση ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα επωμίζονταν την ευθύνη να αντιταχθούν στον κομμουνισμό σε οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη και να συνδράμουν οποιοδήποτε καθεστώς θα αιτούνταν βοήθεια.

Τα πορίσματα της μεταγενέστερης έρευνας των ιστορικών ωστόσο ανατρέπουν αυτό το δεδομένο και καταρρίπτουν την παραπάνω θέση, αφού καταδεικνύουν τον τοπικό χαρακτήρα του «δόγματος Τρούμαν». Με άλλα λόγια, η αμερικανική βοήθεια θα περιοριζόταν στην Τουρκία και την Ελλάδα και δε θα επεκτεινόταν σε οποιοδήποτε κράτος τη ζητούσε. Πράγματι ο πρόεδρος Τρούμαν έκανε λόγο για «οικουμενικό κίνδυνο», ο οποίος απειλεί την ελευθερία, και για «χρέος» των Ηνωμένων Πολιτειών να τον αποσοβήσουν. Αυτή η δήλωση όμως δεν απηχούσε τις πραγματικές προθέσεις του αμερικανικού προέδρου. Επρόκειτο απλώς για την απόπειρα του Τρούμαν να πείσει δια της επικλήσεως στο συναίσθημα τον αμερικανικό λαό και το απρόθυμο Κογκρέσο να συναινέσουν.¹⁵⁵

Η εκστρατεία ενημέρωσης της κοινής γνώμης αναφορικά με τη ζήτηση της παροχής βοήθειας προς τις δύο χώρες στηριζόταν αναπόδραστα σε παραποιημένα στοιχεία και δεδομένα, προκειμένου να έχει τη μέγιστη αποτελεσματικότητα. Ο Άτσεσον και η ηγεσία του Λευκού Οίκου προέκριναν την εκδοχή του σοβιετικού κινδύνου ως την πιο πειστική και ως εκ τούτου τον διόγκωναν και τον υπερπροέβαλλαν. Διατείνονταν ότι η κομμουνιστική απειλή έπρεπε να αναχαιτιστεί, προτού εξαπλωθεί περαιτέρω, με τη στρατηγική της «περιχαράκωσής» της. Μια στρατηγική απλή, εύληπτη και εύκολα αποδεκτή. Το «δόγμα Τρούμαν» συνιστούσε την πρώτη μετά τον πόλεμο άμεση διείσδυση των Ηνωμένων Πολιτειών στα εσωτερικά ζητήματα άλλης χώρας.¹⁵⁶

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, σελ. 290-291*

¹⁵⁴ βλ. Ροζάκης, Παντελής, *ό.π.*, σελ 353

¹⁵⁵ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *ό.π.*, σελ. 98-99

¹⁵⁶ βλ. Σταθάκης, Γιώργος, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ- Η Ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004, σελ. 142-143

Ο πρόεδρος Τρούμαν στην ομιλία του ζητούσε την έγκριση ενός προγράμματος υποστήριξης της Ελλάδας και της Τουρκίας ύψους 400 εκατομμυρίων δολαρίων, το οποίο θα διαρκούσε έως τον Ιούνιο του 1948. Το πρόγραμμα τελικά εγκρίθηκε με μεγάλη πλειοψηφία και από τις δύο παρατάξεις. Το «δόγμα Τρούμαν» αποτελεί κομβικό σημείο στην ιστορία του Ψυχρού Πολέμου, όπως και στην αναζήτηση ερεισμάτων ασφαλείας από την Τουρκία. Η πολιτική και οικονομική κατάσταση της Ελλάδας ήταν σαφώς περισσότερο επισφαλής εν συγκρίσει με της Τουρκίας και αυτό τόνισε στην ομιλία του ο Τρούμαν ενώπιον του Κογκρέσου. Άλλωστε, τα 300 εκατομμύρια δολάρια θα δίνονταν στην Ελλάδα και μόλις τα 100 στην Τουρκία.¹⁵⁷

2.2.4 Η σημασία του «δόγματος Τρούμαν»

Το «δόγμα Τρούμαν» συνιστά την απαρχή της ανασχετικής πολιτικής των Ηνωμένων Πολιτειών έναντι της σοβιετικής επέκτασης στη Μέση Ανατολή και την Ανατολική Μεσόγειο. Πρωταρχική επιδίωξη της Ουάσιγκτον ήταν να διατηρηθεί ο φιλοδυτικός προσανατολισμός της Τουρκίας, της Ελλάδας και του Ιράν, δηλαδή των κρατών που συγκρατούσαν τη σοβιετική «παλίρροια» προς τον νότο και χαρακτηρίστηκαν ως το «βόρειο κρηπίδωμα» (the Northern Tier).¹⁵⁸ Μολονότι η Ελλάδα και η Τουρκία ήταν οι άμεσοι αποδέκτες της αμερικανικής χρηματικής βοήθειας, το εγχείρημα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως η πρώτη πράξη μίας αντικομμουνιστικής εκστρατείας.¹⁵⁹ Με άλλα λόγια, παρά τον σκεπτικισμό ορισμένων μελών της κυβέρνησης, συμπεριλαμβανομένου του Κέναν, και τις επιφυλάξεις των ρεπουμπλικανών, το «δόγμα Τρούμαν» έγινε αποδεκτό και σηματοδότησε την αποφασιστικότητα των Ηνωμένων Πολιτειών να αναχαιτίσει την προσπάθεια του σοβιετικού επεκτατισμού. Η Τουρκία και η Ελλάδα αποτέλεσαν έτσι το μέσο διαμαρτυρίας των Ηνωμένων Πολιτειών, για να αντιμετωπίσουν την άνοδο του κομμουνισμού, που ισοδυναμούσε με σοβιετικό επεκτατισμό σε κάθε σημείο του πλανήτη εκτός της υπάρχουσας σφαίρας επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης.¹⁶⁰

¹⁵⁷ βλ. Hale, William, *ό.π.*, σελ 115

¹⁵⁸ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *ό.π.*, σελ. 98

¹⁵⁹ βλ. Στεφανίδης, Ιωάννης, *Ασύμμετροι εταίροι*, *ό.π.*, σελ. 27

¹⁶⁰ βλ. Couloumbis, Theodore, *ό.π.*, σελ. 13

Ορισμένοι διατείνονται πως οι επιλογές και η στάση των Αμερικανών, όπως αυτή εκφράστηκε στο «δόγμα Τρούμαν» και σε παρόμοιες διακηρύξεις, εξώθησαν ταχύτερα τον Στάλιν σε πιο άκαμπτες θέσεις και υπό αυτή την έννοια καταλογίζουν στους πρώτους συνειδητή αδιαλλαξία και κατ' επέκταση την ευθύνη για τις διαιρέσεις στην Ευρώπη. Αυτή η άποψη εντούτοις τελεί υπό αμφισβήτηση, καθώς φαίνεται ότι ο Στάλιν, ο οποίος δεν ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την Τουρκία και την Ελλάδα, δεν επηρεάστηκε ουσιαστικά από το «δόγμα Τρούμαν». Ο ίδιος θεωρούσε ότι τα δικά του συμφέροντα δε θα μπορούσαν να πληγούν από αυτές τις ενέργειες του Τρούμαν που απέβλεπαν απλώς στον εντυπωσιασμό. Απεναντίας, είχε την πεποίθηση ότι υπήρχαν πολλές πιθανότητες ρήξης στο δυτικό στρατόπεδο και αυτό προμηνυόταν από το γεγονός ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες αναλαμβάνουν στην Ανατολική Μεσόγειο τον ρόλο που διαδραμάτιζαν πρωτύτερα οι Βρετανοί. Ο Στάλιν μετέβαλε τη στάση του σε σχέση με την Ανατολική Ευρώπη, ο λόγος όμως δεν ήταν η ρητορική της αμερικανικής εσωτερικής πολιτικής.¹⁶¹

2.2.5 Ο αντίκτυπος της βοήθειας στην Τουρκία

Η τουρκική κυβέρνηση είχε ήδη εκφράσει την ανησυχία της για τον έλεγχο που ασκούνταν στην Τουρκία από τις Ηνωμένες Πολιτείες.¹⁶² Ειδικότερα οι Τούρκοι ενοχλούνταν από την αξίωση της Ουάσιγκτον να γνωρίζει και να εποπτεύει τον τρόπο με τον οποίο εκείνοι θα αξιοποιούσαν τη ληφθείσα βοήθεια και από τη σύνταξη ανάλογων αναφορών. Εξαιτίας της δυσπιστίας τους, προσπαθούσαν να μην αποκαλύπτουν πληροφορίες για τα στρατηγικά τους σχέδια, οι οποίες θα επέτρεπαν στους Αμερικανούς να κατανοήσουν την ακριβή διάσταση των τουρκικών στρατιωτικών αναγκών.

Η τουρκική κυβέρνηση έσπευσε να διαμαρτυρηθεί πως το νομοσχέδιο που προέβλεπε τον αμερικανικό μηχανισμό βοήθειας, έτσι όπως είχε συνταχθεί, άφηνε περιθώρια άσκησης ελέγχου της χώρας και αν αυτό εφαρμοζόταν, η τουρκική πλευρά θα αρνούνταν να δεχθεί οποιαδήποτε βοήθεια. Η Άγκυρα, προκειμένου να ενισχύσει

¹⁶¹ βλ. Judt, Tony, *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012. σελ. 127

¹⁶² βλ. McGhee, George, *The U.S. - Turkish – NATO Middle East Connection*», St. Martin's Press, Νέα Υόρκη, 1990, σελ. 40-41

τη θέση της και να προστατευτεί απέναντι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, προέβαλε ως πρόσχημα τη σοβιετική προπαγάνδα, η οποία έκανε ήδη λόγο για τον επερχόμενο «έλεγχο» της Τουρκίας από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Αυτό, σύμφωνα με την τουρκική κυβέρνηση, σήμαινε ότι θα έπρεπε να προβεί σε προσεκτικές κινήσεις, ώστε να μην οξύνει τα πάθη και να μην προσφέρει δικαιολογίες για επίθεση. Εντέλει η Τουρκία υποχώρησε.¹⁶³

Ο Αμερικανός πρέσβης Γουίλσον διαβεβαίωσε την τουρκική κυβέρνηση ότι ο έλεγχος αυτός είναι περιορισμένος και ο χαρακτήρας του επικουρικός. Η αμερικανική κυβέρνηση κατόπιν διαβούλευσης με την Τουρκία θα αποφάσιζε τι είδους στρατιωτικός εξοπλισμός και βοήθεια θα παρεχόταν στην Τουρκία.¹⁶⁴ Στις 12 Ιουλίου 1947 επικυρώθηκαν τελικά η συμφωνία, η οποία συνοδευόταν από έναν όρο, μάλλον όμως προσχηματικό και άνευ ουσίας. Η απρόσκοπτη πρόσβαση σε πληροφορίες και η ελεύθερη αναφορά αυτών στον Τύπο θα επιτρεπόταν μόνο εφόσον δε θα πλήττεται η ασφάλεια αμφοτέρων των πλευρών.¹⁶⁵

Ελλείψει πληροφοριών αναφορικά με τις ακριβείς στρατιωτικές ανάγκες της Τουρκίας, αποφασίστηκε η αποστολή μίας μικρής αμερικανικής στρατιωτικής ομάδας στη χώρα. Η αποστολή κατέφτασε στην Τουρκία στις 2 Μαΐου. Οι Τούρκοι και ο ίδιος ο Γουίλσον ήταν περισσότερο πεπεισμένοι από ποτέ ότι η βοήθεια θα διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της ειρήνης στη Μέση Ανατολή και θα ενδυνάμωνε τα Ηνωμένα Έθνη. Τελικά, από τις έρευνες προέκυψε ότι ανάγκες για εξοπλισμό και προμήθειες ήταν εκτεταμένες, περισσότερο του αναμενόμενου.¹⁶⁶

Αμέσως τέθηκε σε εφαρμογή το σχέδιο στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία που επί της ουσίας απέβλεπε στην ικανοποίηση των αμερικανικών βλέψεων στην Εγγύς Ανατολή. Οι Αμερικανοί ιθύνοντες στα στρατιωτικά ζητήματα στόχευαν στην αναδιοργάνωση και τον εκσυγχρονισμό του τουρκικού στρατού, βελτιώνοντας τις αμυντικές δυνατότητες και τις υποδομές της χώρας στον τομέα των επικοινωνιών και των μεταφορών. Κατά συνέπεια οι τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις θα μπορούσαν να ανακόψουν τη χερσαία σοβιετική επίθεση, προκειμένου να δοθεί περιθώριο χρόνου στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Μεγάλη Βρετανία να εξαπολύσουν την

¹⁶³ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 123-124

¹⁶⁴ βλ. McGhee, George, ό.π., σελ 40

¹⁶⁵ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 124

¹⁶⁶ βλ. McGhee, George, ό.π., σελ. 40-41

εναέρια επίθεση από τις αιγυπτιακές βάσεις. Επιπλέον, το 1948 εξασφαλίστηκαν στην Τουρκία περισσότερα από 180 F-47, 30 B-26 και 86 C-47 αεροπλάνα, τα οποία θα συνέδραμαν το τουρκικό πεζικό και θα εμπόδιζαν την προέλαση των σοβιετικών στρατευμάτων προς τα πετρέλαια του Περσικού Κόλπου ή την πλεύση προς Κάιρο – Σουέζ.¹⁶⁷

Όπως τονίστηκε από μία μεταγενέστερη έκθεση του State Department, το ποσό των 100 εκατομμυρίων δολαρίων που παραχωρήθηκε στην Τουρκία καταμερίστηκε ως εξής: για τις χερσαίες στρατιωτικές δυνάμεις δαπανήθηκαν 48,5 εκατομμύρια, για τις δυνάμεις αέρος 26,75 εκατομμύρια, για το ναυτικό 14,75 ενώ για εκσυγχρονισμό των οπλικών συστημάτων και του οδικού δικτύου της χώρας δαπανήθηκαν συνολικά 10 εκατομμύρια δολάρια.¹⁶⁸

Η κυβέρνηση Ινονού είχε ανάγκη την εξωτερική βοήθεια για να φέρει εις πέρας τις στρατιωτικές δαπάνες, προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο Στάλιν, και υπό αυτή την έννοια η οικονομική ενίσχυση των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν ένα σημαντικό πλεονέκτημα. Το σημαντικότερο, εντούτοις, ήταν ότι η υπαγωγή της Τουρκίας στο αμερικανικό πρόγραμμα βοήθειας κατεδείκνυε περίτρανα στη Σοβιετική Ένωση ότι η Ουάσιγκτον ήταν πρόθυμη να συνεισφέρει ουσιαστικά και εμπράκτως στην άμυνα της Τουρκίας και δε θα αρκούσαν στη συμβολική στήριξη. Το «δόγμα Τρούμαν» καθιστούσε και τον τουρκικό λαό, ο οποίος δεν ένιωθε πια απομονωμένος και εκτεθειμένος.¹⁶⁹

Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η αποδοχή από πλευράς της Τουρκίας αυτών των προβλεπόμενων όρων με αντάλλαγμα την αμερικανική οικονομική βοήθεια σηματοδοτεί την θεαματική μεταστροφή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Οι προπολεμικές τουρκικές κυβερνήσεις ήταν διστακτικές απέναντι σε κινήσεις οι οποίες θα οδηγούσαν στην ανάμιξη ξένων δυνάμεων στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας. Οι λόγοι που οδηγούν την κυβέρνηση Ινονού να μεταβάλει άρδην αυτή τη μέχρι πρότινος παγιωμένη τακτική εντοπίζονται τόσο στην ανάγκη της Τουρκίας για την προσφερόμενη

¹⁶⁷ βλ. Ahmad, Feroz, ό.π., σελ 37

¹⁶⁸ βλ. McGhee, George, ό.π., σελ. 43

¹⁶⁹ βλ. Hale, William, ό.π., σελ. 115

στρατιωτική και οικονομική βοήθεια όσο και στην επιθυμία της να ταχθεί στο πλευρό των Ηνωμένων Πολιτειών και ενάντια στη Σοβιετική Ένωση.¹⁷⁰

Η τουρκική ηγεσία είχε αποφασίσει να μην αρκεστεί απλώς σε αυτή τη βοήθεια και επιζητούσε την περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών. Το ζητούμενο γι' αυτούς ήταν πλέον μία συμμαχία με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Μολονότι το Υπουργείο Άμυνας έδειχνε προθυμία να αξιοποιηθεί η Τουρκία ως προπύργιο της Μέσης Ανατολής, οι αμερικανοί διπλωμάτες δεν επιδοκίμαζαν μία πιο δεσμευτική συμφωνία με την Άγκυρα.¹⁷¹

2.3 Το Σχέδιο Μάρσαλ

Την εξαγγελία του «δόγματος Τρούμαν» διαδέχτηκε δεκαπέντε εβδομάδες αργότερα η διακοίνωση του Σχεδίου Μάρσαλ. Αυτές οι δύο ενέργειες ήταν μεγάλης σημασίας, καθώς συνιστούν ένα κομβικό σημείο όσον αφορά τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής των Ηνωμένων Πολιτειών μετά τον πόλεμο. Με το «δόγμα Τρούμαν» και το Σχέδιο Μάρσαλ οι Ηνωμένες Πολιτείες αναλαμβάνουν έναν ηγετικό ρόλο στο διεθνές σκηνικό.¹⁷²

2.3.1 Το αμερικανικό πρόγραμμα για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης

Την περίοδο αμέσως μετά τη λήξη του παγκόσμιου πολέμου η πολιτική αβεβαιότητα ήταν ιδιαίτερος οξύμνη και διάχυτη στις χώρες της δυτικής Ευρώπης, των οποίων ο πληθυσμός ταλανιζόταν – στην πλειονότητά του - από σοβαρή οικονομική δυσπραγία. Εντούτοις, στα συγκριτικά πλεονεκτήματά της δυτικής Ευρώπης συγκαταλέγεται και ο έλεγχος που ασκούσαν ορισμένες χώρες, όπως η Γαλλία, το Βέλγιο και η Ολλανδία, σε διάφορα σημεία της υφελίου μέσω των αποικιακών τους αυτοκρατοριών. Ο Κέναν διαμέσου της εισήγησής του παρουσίαζε ως επιτακτική την ανάγκη αυτά τα ισχυρά κέντρα να παραμείνουν εκτός της σοβιετικής σφαίρας επιρροής. Ήταν μία θέση που ερχόταν σε πλήρη συμφωνία με το

¹⁷⁰ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 124-125

¹⁷¹ βλ. Ahmad, Feroz, ό.π., σελ. 38

¹⁷² βλ. Σταθάκης, Γιώργος, ό.π., σελ. 135

πλαίσιο των αμερικανικών προσπαθειών να αναχαιτιστεί ο σοβιετικός επεκτατισμός.¹⁷³

Στις 5 Ιουνίου 1947, ο νέος Υπουργός Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών, Τζωρτζ Μάρσαλ, εξήγγειλε την υλοποίηση ενός προγράμματος αποκατάστασης που θα συνέβαλε στη στήριξη της ευρωπαϊκής οικονομίας.¹⁷⁴ Η ομιλία του Τζωρτζ Μάρσαλ έλαβε χώρα στο Χάρβαρντ, με αφορμή την αναγόρευσή του σε επίτιμο διδάκτορα της Νομικής Σχολής του πανεπιστημίου και μολονότι διήρκησε μόλις δώδεκα λεπτά, σύμφωνα με μία τάση της αμερικανικής ιστοριογραφίας, αποτέλεσε ορόσημο για την «ενηλικίωση» της Αμερικής, η οποία καθίστατο υπερδύναμη και θα υπερέβαινε κατά πολύ τους θριάμβους του δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου.¹⁷⁵

Με το σχέδιο Μάρσαλ όλες οι ευρωπαϊκές χώρες θα λάμβαναν οικονομική βοήθεια, υπό τον όρο να έρθουν σε συνεννόηση μεταξύ τους και να προσπαθήσουν από κοινού για την ανάκαμψη της Ευρώπης. Θεωρητικά, το σχέδιο συμπεριελάμβανε και τις ανατολικές χώρες και σε περίπτωση που αυτές λάμβαναν τη βοήθεια, θα περιοριζόταν ο βαθμός εξάρτησής τους από τη Μόσχα. Εάν όμως αρνούσαν την αμερικανική βοήθεια, η Μόσχα καλούνταν να πληρώσει το τίμημα.¹⁷⁶

Χωρίς καθυστέρηση πραγματοποιήθηκε μία συνάντηση με τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων χωρών και συγκροτήθηκε ένα σώμα το οποίο θα ρύθμιζε τον τρόπο με τον οποίο θα υλοποιούνταν το σχέδιο βοήθειας των Ηνωμένων Πολιτειών.¹⁷⁷ Η εν λόγω διάσκεψη πραγματοποιήθηκε στις 12 Ιουλίου του 1947 στη γαλλική πρωτεύουσα και συμμετείχαν στο σύνολο δεκαέξι χώρες.¹⁷⁸

Ο Μολότοφ είχε μεταβεί στο Παρίσι προς τα τέλη Ιουνίου. Ωστόσο, όπως ήταν αναμενόμενο, απέρριψε την καπιταλιστική οικονομική βοήθεια και αποχώρησε από τις συνομιλίες στις 2 Ιουλίου, διατρανώνοντας ότι το σχέδιο Μάρσαλ θα οδηγούσε στη βιομηχανική και οικονομική ανάκαμψη της Γερμανίας με ό,τι αυτό συνεπαγόταν

¹⁷³ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, ό.π., σελ. 100-101

¹⁷⁴ βλ. Young, John, ό.π., σελ. 45

¹⁷⁵ βλ. Σφήκας, Θανάσης, «Δώδεκα λεπτά στο πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, 5 Ιουνίου 1947: Εισαγωγή», *Το Σχέδιο Μάρσαλ*, επιμέλεια: Θανάσης Δ. Σφήκας, Πατάκης, Αθήνα, 2011, σελ.14

¹⁷⁶ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, ό.π. σελ. 101

¹⁷⁷ βλ. McMahon, Robert, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2007, σελ. 39

¹⁷⁸ βλ. Ροζάκης, Παντελής, ό.π., σελ. 356

και θα υπέσκαπτε την οικονομική ανεξαρτησία των βοηθούμενων ευρωπαϊκών κρατών, καθώς αυτά θα μετατρέπονταν σε υποχείρια των Ηνωμένων Πολιτειών.¹⁷⁹ Ο Στάλιν, σκεπτόμενος επιπλέον πως το Πρόγραμμα Ευρωπαϊκής ανάκαμψης θα επηρέαζε δυσμενώς τη σχέση των Σοβιετικών με τις χώρες – δορυφόρους και θα άμβλυνε τον έλεγχο της σε αυτές, δεν επέτρεψε στα Ανατολικά Ευρωπαϊκά κράτη να συμμετάσχουν.¹⁸⁰

Η συμφωνία μεταξύ των δεκαέξι ευρωπαϊκών χωρών και της αμερικανικής κυβέρνησης για την αποδοχή του αμερικανικού Προγράμματος με σκοπό την Ανασυγκρότηση της Ευρώπης (European Recovery Programme,) όπως αποκαλείται επίσημα το σχέδιο Μάρσαλ, κατακυρώθηκε στις 22 Σεπτεμβρίου 1947, ενώ αυτό εγκρίθηκε επισήμως από το αμερικανικό Κογκρέσο τον Απρίλιο του 1948.¹⁸¹ Η Σοβιετική Ένωση και οι δορυφόροι της, κατόπιν της θετικής ανταπόκρισης της Ευρώπης, καταφέρθηκαν εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών και του σχεδίου Μάρσαλ. Ισχυρίστηκαν ότι αυτή η πρωτοβουλία αποτελεί περίτρανη απόδειξη του αμερικανικού ιμπεριαλισμού και αποσκοπεί στον οικονομικό και πολιτικό έλεγχο της Ευρώπης από πλευράς της Ουάσιγκτον.¹⁸²

Η δυτική Ευρώπη από το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου έως το 1952 δέχθηκε από τις Ηνωμένες Πολιτείες οικονομική βοήθεια ύψους 21,7 δισεκατομμυρίων δολαρίων, εκ των οποίων τα 13 δόθηκαν στο πλαίσιο του σχεδίου Μάρσαλ. Οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν προσφέρει πολεμική βοήθεια στους συμμάχους τους και κατά τη διάρκεια του πολέμου, ύψους 31 δις δολαρίων.¹⁸³

Το σχέδιο Μάρσαλ προέβλεπε τη χρηματοδότηση της Δυτικής Ευρώπης από το 1948 έως το 1952. Ολοκληρώθηκε με εντυπωσιακή επιτυχία ως προς τους στόχους που είχαν τεθεί, καθώς συνεισέφερε σημαντικά στην ανάκαμψη και την ανάπτυξη της οικονομίας των δυτικοευρωπαϊκών κρατών, συμπεριλαμβανομένης και της Δυτικής Γερμανίας. Θα μπορούσε, επίσης, να ειπωθεί πως το πρόγραμμα ανασυγκρότησης της Ευρώπης προώθησε στην περιοχή αυτή την καθιέρωση δύο διαφορετικών οικονομικών συστημάτων, του δυτικού και του ανατολικού. Από την άλλη πλευρά,

¹⁷⁹ βλ. Young, John, ό.π., σελ. 45

¹⁸⁰ βλ. McMahon, Robert, ό.π., σελ. 39

¹⁸¹ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, ό.π., σελ. 103

¹⁸² βλ. Ροζάκης, Παντελής, ό.π., σελ. 357

¹⁸³ βλ. Σφήκας, Θανάσης, ό.π., σελ. 15

όμως, θα ήταν άδικος και αυθαίρετος ο ισχυρισμός ότι ο διαμελισμός της Ευρώπης οφείλεται στο Σχέδιο Μάρσαλ. Αυτός προϋπήρχε σε στρατιωτικό και πολιτικό επίπεδο και συνεπώς έως έναν βαθμό το σχέδιο Μάρσαλ ήταν παράγωγο αυτού. Φυσικά, το Σχέδιο Μάρσαλ απέβλεπε απλώς στην οικονομική ανασυγκρότηση της Δυτικής Ευρώπης και δεν επεδίωκε τη στρατιωτική οργάνωσή της απέναντι στους Σοβιετικούς. Άλλωστε, αυτό θα ακολουθήσει με την ίδρυση του ΝΑΤΟ.¹⁸⁴

2.3.2 Η οικονομική βοήθεια προς την Τουρκία

Η Άγκυρα θεωρούσε πως μετά το «δόγμα Τρούμαν» και την ενίσχυση των ενόπλων δυνάμεών της θα υπάρξει συνέχεια και εκτιμούσε πως θα γινόταν και πάλι αποδέκτης της έμπρακτης στήριξης των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι Τούρκοι ερμήνευαν τη βοήθεια του «δόγματος Τρούμαν» περισσότερο ως μία απόπειρα στρατιωτικής ενδυνάμωσης της χώρας. Εντούτοις, σταδιακά άρχισε να καλλιεργείται η πεποίθηση ότι η αμερικανική βοήθεια θα μπορούσε να επεκταθεί και σε άλλους τομείς, πέραν του στρατιωτικού. Η τουρκική κυβέρνηση ακόμη προσέβλεπε και στην προσέλκυση αμερικανικών ιδιωτικών κεφαλαίων για επενδύσεις στη χώρα.¹⁸⁵

Δοθέντος του γεγονότος ότι η Τουρκία δεν είχε συμμετάσχει στον πόλεμο και ότι διέθετε φυσικό πλούτο, ήταν η ίδια ικανή να ενισχύσει τη Δυτική Ευρώπη, η οποία είχε υποστεί ισχυρά πλήγματα που ήταν ιδιαίτερος εμφανή. Συνεπώς, οι Αμερικανοί πίστευαν ότι η παροχή στρατιωτικής βοήθειας προς αυτή επαρκούσε, ώστε να ελαφρύνει τον τουρκικό δημόσιο προϋπολογισμό. Η κυβέρνηση της Άγκυρας όμως αντέτεινε πως απαιτούνταν περαιτέρω οικονομική βοήθεια, αφού δεν είχαν περιοριστεί σημαντικά οι δαπάνες που αφορούσαν την Εθνική Άμυνα.¹⁸⁶ Έτσι, τον Σεπτέμβριο του 1947 προχώρησε ένα βήμα παρακάτω και υπέβαλε στην αμερικανική κυβέρνηση αίτημα, για να λάβει το ποσό των 100 εκατομμυρίων δολαρίων ως βοήθεια. Όταν η αμερικανική πλευρά χαρακτήρισε παράλογες τις απαιτήσεις των Τούρκων, εκείνοι δυσαρεστημένοι αλλά χωρίς να πτοηθούν παρουσίασαν με μία λεπτομερή αναφορά τις στρατιωτικές τους ανάγκες.

¹⁸⁴ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, ό.π., σελ. 103-104

¹⁸⁵ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 132

¹⁸⁶ βλ. Σαρρή, Νεοκλής, ό.π., σελ. 452

Ήταν τότε μάλιστα που η Άγκυρα φιλοδοξούσε να επωφεληθεί από το σχέδιο Μάρσαλ.¹⁸⁷ Μία εκ των δεκαέξι χωρών που έλαβαν μέρος στη διάσκεψη του Παρισιού τον Ιουλίου, όπως αναφέρθηκε, ήταν και η Τουρκία, η οποία αιτούνταν βοήθεια της τάξεως των 615 εκατομμυρίων δολαρίων. Οι Αμερικανοί εμπειρογνώμονες, που εξέτασαν και τα αιτήματα των υπόλοιπων χωρών, απέρριπταν κατηγορηματικά την τουρκική πρόταση, καθώς προέτασαν το επιχείρημα πως το σχέδιο Μάρσαλ δεν στόχευε στην τόνωση των εθνικών οικονομιών εν γένει, αλλά στην ανάκαμψη των χωρών που είχαν υποστεί σοβαρό πλήγμα από τον πόλεμο. Απεναντίας, όπως επεσήμαναν, η Τουρκία μετά τον πόλεμο είχε καταφέρει να διατηρήσει την οικονομία της αλώβητη και πέραν αυτού διέθετε αγροτική παραγωγή και ορυκτό πλούτο που της επέτρεπαν να συμβάλει η ίδια στην ανασυγκρότηση της Ευρώπης. Ακόμη, τα αποθέματα χρυσού, συναλλάγματος και το ισοζύγιο πληρωμών της αποτιμούνταν ως ικανοποιητικά για ένα χρονικό διάστημα δεκαπέντε μηνών. Τέλος, η βιομηχανία της ήταν επαρκώς αναπτυγμένη και η γεωργική παραγωγή σημείωνε ανοδική πορεία συγκριτικά με την προπολεμική περίοδο.¹⁸⁸

Αυτά τα στοιχεία σχετικά με την τουρκική οικονομία επιβεβαιώθηκαν και από τον Τούρκο Υπουργό Εξωτερικών, όταν εκείνος κατέθεσε τον προϋπολογισμό του 1947 στη Βουλή. Πιο συγκεκριμένα, είχε δηλώσει ότι η χώρα είχε ένα θετικό εμπορικό ισοζύγιο και δεν αντιμετώπιζε δυσχέρειες ως προς την εξυπηρέτηση των εσωτερικών και εξωτερικών της υποχρεώσεων. Ο ίδιος πρόσθεσε πως πρωταρχικός σκοπός του αιτήματος για αμερικανική χρηματική βοήθεια ήταν να τονωθεί η οικονομία. Έντονη αντίδραση προκλήθηκε στην τουρκική κυβέρνηση, όταν ανακοινώθηκε πως η Τουρκία θα εξαιρεθεί από το σχέδιο Μάρσαλ.¹⁸⁹ Επιστρατεύτηκε ο Τύπος και εστάλη εκ νέου μήνυμα στην Ουάσιγκτον. Το μήνυμα εστίαζε στη μείζονος σημασίας γεωπολιτική θέση της χώρας, εξαιτίας της οποίας ανακύπτουν αναπότρεπτα ορισμένες οικονομικές και δημοσιονομικές δυσχέρειες. Η Τουρκία θα έπρεπε να καταστεί μία ισχυρή και ανεπτυγμένη οικονομικά χώρα και ο μόνος τρόπος για να εξασφαλιστεί αυτό ήταν να της παρασχεθεί εξωτερική οικονομική βοήθεια.¹⁹⁰

¹⁸⁷ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 133

¹⁸⁸ βλ. Σαρρή, Νεοκλής, ό.π., σελ. 453

¹⁸⁹ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 134

¹⁹⁰ βλ. Σαρρή, Νεοκλής, ό.π., σελ. 453

Ο πρόεδρος Ινονού σε συνομιλία του με τον αμερικανό πρέσβη τον Ιανουάριο του 1948 αναφέρθηκε στο αίσθημα του τουρκικού λαού. Συγκεκριμένα, τόνισε πως οι Τούρκοι αντιλαμβάνονταν ήδη - από την άνοιξη του 1945 κι έκτοτε- τον σοβιετικό κίνδυνο που διέτρεχαν και συνάμα αναγνώριζαν ότι η χώρα τους συνιστά το προπύργιο για την ασφάλεια των δυτικών δημοκρατιών. Γνώριζαν, επίσης, ότι υπό αυτές τις συνθήκες η τουρκική οικονομία επιβαρυνόταν σοβαρά. Σύμφωνα με τον Ινονού, λοιπόν, σε περίπτωση που δεν εγκρινόταν το αίτημα της Τουρκίας για οικονομική ενίσχυση και οι δαπάνες γι' αυτό τον σκοπό καλύπτονταν αποκλειστικά από τα αποθέματα της χώρας, θα προκαλούνταν σφοδρή δυσaráεσκεια σε ολόκληρη τη χώρα και ο λαός θα κατέληγε στη διαπίστωση ότι εγκαταλείπεται και στερείται συμμάχων.

Το State Department την ίδια περίοδο, επανεξετάζοντας και διευρύνοντας το σκεπτικό του «δόγματος Τρούμαν», ξεκίνησε να επεξεργάζεται εκ νέου το ενδεχόμενο επαναχορήγησης βοήθειας στην Τουρκία. Η αμερικανική κυβέρνηση ευελπιστούσε ότι θα είχε τη δυνατότητα να αμβλύνει τον στρατιωτικό χαρακτήρα της ενίσχυσης που λάμβανε η Τουρκία με το «δόγμα Τρούμαν», εντάσσοντας τη χώρα αυτή στην πρωτοβουλία για την ανόρθωση της ευρωπαϊκής οικονομίας.¹⁹¹

Το Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών εντέλει αποφάσισε την υπαγωγή της Τουρκίας στο Σχέδιο Μάρσαλ. Τρεις μήνες μετά την υπογραφή της συμφωνίας περί Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας στο Παρίσι στις 4 Ιουλίου 1948, κατακυρώθηκε στην Άγκυρα μία άλλη συμφωνία η οποία προέβλεπε την επιπρόσθετη οικονομική βοήθεια από τις Ηνωμένες Πολιτείες προς την Τουρκία. Το φθινόπωρο του ίδιου έτους εγκαταστάθηκε στη χώρα οικονομική επιτροπή. Το πρόγραμμα βοήθειας προς την Τουρκία συμπεριλήφθηκε στο μεγαλύτερο πρόγραμμα συλλογικής ασφάλειας των Ηνωμένων Πολιτειών.¹⁹²

Καθ' όλη τη διάρκεια εφαρμογής του Σχεδίου Μάρσαλ, από το 1948 έως το 1952, η Τουρκία έλαβε 225 εκατομμύρια δολάρια ως οικονομική βοήθεια - από τα οποία το μεγαλύτερο μέρος ήταν επιχορηγήσεις - και 305 εκατομμύρια δολάρια με σκοπό τη

¹⁹¹ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 135-136

¹⁹² βλ. Σαρρής, Νεοκλής, ό.π., σελ. 453

στρατιωτική της ενίσχυση.¹⁹³ Ωστόσο, οι Τούρκοι δυσανασχέτησαν, καθώς θεώρησαν ότι η βοήθεια που τους παρασχέθηκε ήταν ανεπαρκής και επειδή εντάχθηκαν στο Σχέδιο Μάρσαλ με καθυστέρηση.¹⁹⁴ Ένα ακόμη σημείο που επέκρινε μερίδα του τουρκικού λαού και προκάλεσε διαμαρτυρίες ήταν ότι η αμερικανική βοήθεια απέβλεπε κατά κύριο λόγο στον εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής και την εκμετάλλευση πρώτων υλών, παραγκωνίζοντας τη βιομηχανική ανάπτυξη. Σύμφωνα με αυτούς, η Αμερική μεταχειριζόταν την Τουρκία σαν αποικία της Δύσης.¹⁹⁵

Ο προσανατολισμός της Τουρκίας και οι αξιώσεις που προέβαλε προς την αμερικανική κυβέρνηση για την εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας μετά το 1946 θα πρέπει να ιδωθούν και υπό το πρίσμα των τουρκικών πολιτικών μεταβολών που έλαβαν χώρα μετά το 1945. Η περίοδος του μονοκομματισμού στην Τουρκία έληξε μαζί με τον πόλεμο, ως απόρροια αφενός των εγχώριων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών και αφετέρου της επίδρασης που άσκησαν τα διεθνή δρώμενα στην τουρκική πολιτική ζωή. Στους κόλπους του κυβερνώντος Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (ΡΛΚ) γεννήθηκε διχασμός ανάμεσα στις συντηρητικές δυνάμεις, που αντιμάχονταν την αλλαγή και στους φιλελεύθερους παράγοντες, οι οποίοι ήταν ευνοϊκά διακείμενοι απέναντι στον εκδημοκρατισμό και τη φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος. Η διαμάχη κορυφώθηκε με το πέρας του πολέμου.

Τελεί ακόμη υπό διερεύνηση το θέμα εάν για τη στροφή της Τουρκίας από ένα μονοκομματικό σε ένα πολυκομματικό σύστημα συνετέλεσαν - και ως ποιο βαθμό- οι επιδιώξεις της Άγκυρας αναφορικά με την εξωτερική πολιτική της και η ανάγκη της να εξασφαλίσει την αμερικανική διπλωματική και οικονομική υποστήριξη. Το 1954, ερωτηθείς σχετικά σε μία συνέντευξη, ο Ινονού αρχικά απέρριψε τη θέση ότι η απόφασή του για την εγκαθίδρυση ενός πολυκομματικού συστήματος είχε επηρεαστεί

¹⁹³ βλ. Tuncer, Baran, «External financing of the Turkish economy and its foreign implications», από το συλλογικό έργο: *Turkey's foreign policy in transition, 1950-1974*, (επιμέλεια: Karpat Kemal), Λάιντεν, E.J. Brill, 1975, σελ. 211

¹⁹⁴ βλ. Hale, William, ό.π., σελ. 116

¹⁹⁵ βλ. Σφήκας, Θανάσης, ό.π., σελ 17

από τις ανάγκες της εξωτερικής πολιτικής αλλά εν συνεχεία πρόσθεσε: «και ας υποθέσουμε ότι κολυμπούσα με το ρεύμα, ακόμα κι αυτό είναι αρετή».¹⁹⁶

¹⁹⁶ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 138

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΟ ΝΑΤΟ

Δεσπόζουσα αρχή του τουρκικού κράτους κατέστη ο εκσυγχρονισμός του σε συνάρτηση με τον εκδυτικισμό του. Η άποψη ότι η Δύση αποτελούσε βασικό παράγοντα προόδου διατηρήθηκε έως τα τέλη του 1950, παρά τη ραγδαία αύξηση ποικίλων συντηρητικών εθνικιστικών κινήσεων που απείλησαν αυτή την τάση. Η σύνδεση της Τουρκίας με τη Δύση έδωσε στη χώρα τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει επιτυχώς τα σοβιετικά αιτήματα.¹⁹⁷ Με γνώμονα αυτές τις αρχές, ο Ινονού είχε ήδη χαράξει τη νέα πορεία της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής από το 1945 έως το 1950. Η Τουρκία προσχώρησε στο Συμβούλιο της Ευρώπης το 1949 και είχε δώσει τα πρώτα δείγματα συμμαχίας με την Ουάσιγκτον. Η Τουρκία, άλλωστε, αποτέλεσε ένα από τα καίρια σημεία του δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ. Η τουρκική δημοκρατική κυβέρνηση, ως θιασώτης του «αμερικανικού προτύπου» και καθώς επιθυμούσε να μετατρέψει την Τουρκία σε «μια μικρή Αμερική», διαμόρφωσε ανάλογα τις αρχές της εξωτερικής της πολιτικής. Σύντομα, η Τουρκία κατέστη η εμπροσθοφυλακή του ψυχρού πολέμου. Στις 17 Οκτωβρίου 1951, η Άγκυρα προσχώρησε στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο και την ίδια χρονιά έστειλε στρατεύματα στην Κορέα.¹⁹⁸

3.1 Η ίδρυση του NATO

Η Ανατολική Ευρώπη είχε κατακλυστεί από σοβιετικά στρατεύματα, γεγονός το οποίο πυροδοτούσε το αίσθημα ανασφάλειας στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Για τις τελευταίες, η ασφάλεια είχε αναχθεί σε μείζον ζήτημα και μεταφραζόταν σε ανάγκη για αύξηση του εξοπλισμού και προπαρασκευή για έναν ενδεχόμενο πόλεμο.¹⁹⁹

¹⁹⁷ βλ. Karpat, Kemal, «Turkish Democracy at impasse: Ideology, party politics and the third military intervention», *International Journal of Turkish Studies*, Vol. 2, No 1, 1981, σελ. 25

¹⁹⁸ βλ. Bozarslan, Hamit, *ό.π.*, σελ. 71

¹⁹⁹ βλ. Βισβίτζη – Δοντά, Δόμνα, *ό.π.*, σελ.87-88

Ιδιαίτερη ανησυχία είχε προκληθεί στη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία μήπως οι αμερικανικές δυνάμεις αποχωρούσαν από την Ευρώπη υπό την πίεση της αμερικανικής κοινής γνώμης τώρα που ο πόλεμος είχε τελειώσει. Αυτή η στάση θα θύμιζε την παραδοσιακή πολιτική του απομονωτισμού που είχε ακολουθήσει η Ουάσιγκτον το 1920 και θα επέφερε ολέθριες επιπτώσεις στην ισορροπία δυνάμεων, ενώ παράλληλα θα έθετε σε κίνδυνο και την ειρήνη. Τα δεδομένα και ο συσχετισμός δυνάμεων, όμως, είχαν μεταβληθεί άρδην το 1945 και σε περίπτωση υποχώρησης των Αμερικανών, οι Σοβιετικοί θα ήταν πλέον οι απόλυτοι κυρίαρχοι στην Ευρώπη σε στρατιωτικό επίπεδο.²⁰⁰

Εξαιτίας της σφοδρότητας του ψυχρού πολέμου και των συνθηκών που επικρατούσαν στη Γηραιά Ήπειρο, κρίθηκε ότι ο ΟΗΕ δε θα μπορούσε να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στον ρόλο του ως εγγυητής της συλλογικής ασφάλειας και να παρέχει εχέγγυα ειρήνης. Συνεπώς, ο κίνδυνος μίας σοβιετικής εισβολής στη Δυτική Ευρώπη καθιστούσε επιτακτική την ανάγκη σύναψης αμυντικών συμμαχιών.²⁰¹ Αυτή η άποψη αντανάκλασε και την πεποίθηση αρκετά μεγάλης μερίδας δυτικοευρωπαίων διπλωματών, οι οποίοι φρονούσαν πως η εύθραυστη διασύνδεση μεταξύ Αμερικής και Ευρώπης θα έπρεπε να κατοχυρωθεί με μία επίσημη υπερατλαντική αμυντική συμμαχία. Ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών Έρνεστ Μπέβιν υπερασπιζόταν με σθένος αυτή τη θέση και έχοντας στραμμένο το βλέμμα του προς αυτή την κατεύθυνση έγινε ο ιθύνων νους του Συμφώνου των Βρυξελλών που συνάφθηκε τον Απρίλιο του 1948 μεταξύ Βρετανίας, Γαλλίας, Ολλανδίας, Βελγίου και Λουξεμβούργου. Ο Μπέβιν προσδοκούσε πως αυτό το Σύμφωνο θα σηματοδοτούσε την απαρχή μιας ευρύτερης δυτικής συμμαχίας.²⁰²

Ο Στάλιν πιθανότατα δεν θορυβήθηκε από αυτή την ενέργεια, καθώς ο Ερυθρός Στρατός υπερτερούσε κατά πολύ εν συγκρίσει με τη στρατιωτική ισχύ του Συμφώνου των Βρυξελλών. Δύο άλλα γεγονότα όμως, ο αποκλεισμός του Βερολίνου και το πραξικόπημα της Τσεχοσλοβακίας ήταν αρκετά ώστε να πείσουν τις Ηνωμένες Πολιτείες για την αναγκαιότητα να δημιουργηθεί μία δυτική στρατιωτικοπολιτική συμμαχία με αμερικανική παρουσία.²⁰³

²⁰⁰ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, ό. π., σελ. 108

²⁰¹ βλ. Βισβίτση – Δοντά, Δόμνα, ό. π., σελ. 88

²⁰² βλ. McMahon, Robert, ό.π., σελ. 43

²⁰³ βλ. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, ό. π., σελ. 110

Έτσι, με πρωτοβουλία του Μπέβιν, ξεκίνησαν στην αμερικανική πρωτεύουσα απόρρητες συζητήσεις μεταξύ Βρετανών, Αμερικανών και Καναδών αντιπροσώπων για ένα σύμφωνο που θα προάσπιζε την άμυνα του Ατλαντικού. Στις 6 Ιουλίου 1948, έλαβαν μέρος στις συνομιλίες και άλλα μέλη του συμφώνου των Βρυξελλών, μεταξύ των οποίων και η Γαλλία, που δυσαρεστήθηκε από τις διμερείς συζητήσεις Βρετανίας και Ηνωμένων Πολιτειών για ζητήματα που αφορούσαν ολόκληρο τον πλανήτη. Τον Απρίλιο του επόμενου έτους οι Ηνωμένες Πολιτείες, ο Καναδάς, οι χώρες του Συμφώνου των Βρυξελλών, καθώς και η Ιταλία, Δανία, Νορβηγία, Ισλανδία και Πορτογαλία ήρθαν σε συμφωνία και υπέγραψαν την ίδρυση του Οργανισμού Βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO).²⁰⁴

Η συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιστορική, καθώς ήταν η πρώτη φορά που εν καιρώ ειρήνης η χώρα υπέγραφε ένα σύμφωνο συμμαχίας με ευρωπαϊκές χώρες, εγκαταλείποντας έτσι την πολιτική του απομονωτισμού που ακολουθούσε παραδοσιακά.²⁰⁵ Βάσει αυτού του συμφώνου, η επίθεση εναντίον ενός κράτους – μέλους θα θεωρούνταν επίθεση εναντίον όλων. Η αλληλοϋποστήριξη και η κατά μία έννοια αλληλεξάρτηση των χωρών του Συμφώνου ως προς την άσκηση της εξωτερικής τους πολιτικής ήταν μία πρωτόγνωρη κατάσταση για την Ουάσιγκτον. Η τελευταία φορά που είχε εμπλακεί σε μία τέτοια σχέση ήταν στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, όταν είχε συμμαχήσει με τη Γαλλία.²⁰⁶

Ασφαλώς, η Σοβιετική Ένωση δεν μπορούσε να παραμείνει αδρανής μπροστά σε ένα γεγονός τέτοιου βεληνεκούς. Μετά τη σύναψη της συνθήκης των Βρυξελλών είχε προβεί στον αποκλεισμό του Βερολίνου. Όπως παραδόξως, όμως, ήρε αυτό τον αποκλεισμό μερικές εβδομάδες μετά την ίδρυση του NATO. Επιπλέον, ασκούσε επί χρόνια έντονη προπαγάνδα εναντίον του NATO, χαρακτηρίζοντας αυτό τον οργανισμό ως αμιγώς επιθετικό, ενώ υποστήριζε πως αντίκειται στις αρχές του ΟΗΕ. Οι νέοι σύμμαχοι διαψεύδοντας αυτούς τους ισχυρισμούς, αντέτειναν ότι το σύμφωνο είχε αποκλειστικά αμυντικό χαρακτήρα και συγκροτήθηκε για την απόκρουση ενδεχόμενης ένοπλης επίθεσης.²⁰⁷

²⁰⁴ βλ. Judt, Tony, ό.π., σελ. 149

²⁰⁵ βλ. Σπανίδης, Αθανάσιος, ό.π., σελ. 77

²⁰⁶ βλ. McMahan, Robert, ό.π., σελ. 43

²⁰⁷ βλ. Βισβίτζη – Δοντά, Δόμνα, ό.π., σελ. 88-89

Το Βορειοατλαντικό Σύμφωνο αποτελούνταν από δώδεκα μέλη, έως το καλοκαίρι του 1951. Τέθηκε τότε ζήτημα διεύρυνσής του με την ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας, οι οποίες κατείχαν νευραλγική θέση για την άμυνα της δυτικής συμμαχίας στη νοτιοανατολική Μεσόγειο. Ο στρατάρχης Αϊζενχάουερ υποστήριζε ένθερμα την είσοδο των δύο χωρών στην Ατλαντική Συμμαχία. Εξάλλου, τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία συμπεριλαμβάνονταν στο Σχέδιο Μάρσαλ. Τελικά, κατόπιν αμερικανικής επιμονής, οι δύο χώρες της νοτιοανατολικής Μεσογείου έγιναν μέλη του Ατλαντικού Συμφώνου, κατά την όγδοη σύνοδό του, η οποία συνήλθε στη Ρώμη στις 28 Ιανουαρίου του 1952.²⁰⁸

3.2 Η Τουρκία επιζητεί από τις Ηνωμένες Πολιτείες αμυντικό σύμφωνο

Το γεγονός ότι η Τουρκία κατάφερε το 1952 να γίνει δεκτή στο ΝΑΤΟ αποτιμάται ως ιδιαίτερος σημαντικό για την ίδια. Η επισημοποίηση και η ισχυροποίηση της συνεργασίας μεταξύ Δυτικής Ευρώπης και Ηνωμένων Πολιτειών αφενός ικανοποιούσε την Τουρκία αφετέρου, όμως, προξενούσε στην τουρκική κυβέρνηση έντονη ανησυχία. Τα αισθήματα ανησυχίας οφείλονταν στις δυσμενείς επιπτώσεις που θα επέφερε δυνητικά αυτή η εξέλιξη στην Τουρκία και πιο συγκεκριμένα στη σκέψη ότι στο εξής θα μπορούσε να καταλάβει μία υποδεέστερη θέση στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι και να υποτιμηθεί η συμβολή της για την αντίσταση ενάντια στη Σοβιετική Ένωση. Σε μία τέτοια περίπτωση θα περιοριζόταν η οικονομική βοήθεια που λάμβανε.²⁰⁹

Οι σχετικές συζητήσεις είχαν ήδη ξεκινήσει από τις αρχές Μαΐου του 1948, όταν ο Τούρκος πρέσβης στην Ουάσιγκτον συναντήθηκε με τον Τζωρτζ Μάρσαλ και του μετέφερε την ανησυχία των Τούρκων πολιτών για το ενδεχόμενο κατά το οποίο οι Ηνωμένες Πολιτείες θα παρείχαν εγγυήσεις στήριξης σε περίπτωση επίθεσης εναντίον των χωρών της Δυτικής Ευρώπης, χωρίς εντούτοις να προσφέρουν ανάλογες εγγυήσεις στην Τουρκία. Συνεπώς, θα δινόταν η εντύπωση στους Σοβιετικούς ότι, ακόμη κι αν πραγματοποιούσαν επίθεση εναντίον της Τουρκίας,

²⁰⁸ βλ. Ροζάκης, Παντελής, ό.π., σελ. 375

²⁰⁹ βλ. Turan, İter, Barlas, Dilek, ό.π., σελ. 298

αυτή η ενέργεια δε θα επέσυρε σύγκρουση και με τις Ηνωμένες Πολιτείες.²¹⁰ Κοντολογίς, η στροφή του αμερικανικού ενδιαφέροντος κυρίως προς την ασφάλεια της Δυτικής Ευρώπης και ο παραγκωνισμός – κατά μία έννοια – της Τουρκίας, θα έκαμπε το φρόνημα και την προθυμία των Τούρκων να αντισταθούν στους Σοβιετικούς.

Ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών τον Ιούνιο του 1948, από το δημόσιο βήμα τάχθηκε σθεναρά υπέρ μίας επίσημης συμμαχίας μεταξύ Τουρκίας και Ηνωμένων Πολιτειών. Η αιτία της πρότασης Σαντάκ εδράζεται στην αποχώρηση της Βρετανίας από την Ανατολική Μεσόγειο και συνακόλουθα στον κλονισμό της εμπιστοσύνης την οποία επιδείκνυε η τουρκική κυβέρνηση προς τις βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις. Ήδη, από το προηγούμενο έτος, η Τουρκία εξέφραζε τη θέση της για στρατιωτική εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών, με σκοπό την ενίσχυση της άμυνας στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Η Άγκυρα είχε καταστήσει σαφές πως δε θα συμφωνούσε με ένα τοπικό σύστημα ασφαλείας το οποίο θα υποστηριζόταν από τη Βρετανία αλλά δε θα περιελάμβανε την Ουάσιγκτον. Η δεύτερη εντούτοις ανταποκρίθηκε με ψυχρότητα στην πρόταση Σαντάκ και κατά συνέπεια η τουρκική κυβέρνηση αντιπρότεινε στους Γάλλους και τους Βρετανούς τη δημιουργία ενός μεσογειακού συμφώνου.²¹¹

Η Τουρκία φρόντισε να σχεδιάσει με τέτοιο τρόπο την πρότασή της, ώστε να αποκομίζει η ίδια κάθε δυνατό όφελος αρνούμενη όμως να επωμιστεί οποιαδήποτε ευθύνη ή υποχρέωση. Όπως είχε καταρτιστεί το προς ψήφιση τοπικό σύμφωνο από την τουρκική κυβέρνηση, απέβλεπε από τη μία πλευρά στην προσέλκυση αμερικανικών εγγυήσεων και από την άλλη στην ένταξη της Τουρκίας στο δυτικοευρωπαϊκό συνασπισμό. Η πρόταση της Τουρκίας για ένα τέτοιο μεσογειακό σύμφωνο δεν έπεισε τους Βρετανούς.²¹² Διεξήχθησαν επίσης συζητήσεις για διμερή αμυντική συμφωνία με τις Ηνωμένες Πολιτείες αλλά δεν ευοδώθηκαν, διότι το Κογκρέσο περιόρισε τις αμυντικές δαπάνες για τα έτη 1948-1949 σε 15 δισεκατομμύρια δολάρια, παρότι αναγνωριζόταν η στρατηγική θέση της Τουρκίας. Επομένως, η μόνη βιώσιμη εναλλακτική για την Τουρκία ήταν να επιδιώξει πλήρη

²¹⁰ βλ. McGhee, George, *ό.π.*,σελ. 56

²¹¹ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, *ό.π.*, σελ. 183

²¹² βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, *ό.π.*, σελ. 196-200

συμμετοχή στο Ατλαντικό Σύμφωνο. Για τον Ισμέτ Ινονού, σημαντικός στόχος ήταν η Τουρκία να καταστεί «αξιοσέβαστο μέλος του πολιτισμένου κόσμου». ²¹³

Στα τέλη Ιουλίου είχαν γίνει πλέον γνωστές οι διαβουλεύσεις της Δυτικής Ευρώπης με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά, για τη δημιουργία ενός Ατλαντικού Συμφώνου. Η Τουρκία τότε απευθύνθηκε στην Ουάσιγκτον, προκειμένου να διερευνήσει την πιθανότητα ένταξης της χώρας στο σύμφωνο των Βρυξελλών, ενέργεια που θα αποτελούσε ένα έμμεσο τρόπο εξασφάλισης της αμερικανικής στρατιωτικής στήριξης. Η αμερικανική κυβέρνηση αποκρίθηκε πως, κατ' αρχάς, δεν ήταν εκείνη αρμόδια να απαντήσει σε ένα τέτοιο ερώτημα, καθώς οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν αποτελούσαν μέλος του Συμφώνου και πως θα ήταν εύλογο οι Τούρκοι να αποταθούν στα μέλη του Συμφώνου, και δεύτερον, η Τουρκία γεωγραφικά δεν ανήκε στη Δυτική Ευρώπη και κατά συνέπεια θα ήταν μάλλον δύσκολο να συμπεριληφθεί σε μία δυτικοευρωπαϊκή συμμαχία με τη συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών. ²¹⁴

Στις 24 Νοεμβρίου, η τουρκική κυβέρνηση επέδωσε στον Βρετανό πρέσβη υπομνηστικό σημείωμα με το οποίο αιτούνταν να συμπεριληφθεί σε οποιοδήποτε μελλοντικό ατλαντικό σύμφωνο. Εντός ολίγων ημερών, το έγγραφο μεταβιβάστηκε στον Αμερικανό πρέσβη. Όταν αυτή η διακοίνωση της Τουρκίας έφτασε στα χέρια των Αμερικανών, η Ουάσιγκτον ήδη είχε αρχίσει να εξετάζει το ζήτημα της θέσης της Τουρκίας υπό το πρίσμα της αμερικανικής εμπλοκής στην άμυνα της Δυτικής Ευρώπης.

Ασφαλώς, τα συμφέροντα της Ουάσιγκτον υπαγόρευαν την ανάγκη η Ελλάδα και η Τουρκία να παραμείνουν εκτός σοβιετικής σφαίρας επιρροής. Παρ' όλα αυτά, έως και τα τέλη του 1948, δεν είχε προσδιοριστεί ο ακριβής ρόλος αυτών των δύο χωρών ενόψει και του βορειοατλαντικού συμφώνου. Η αμερικανική κυβέρνηση υποστήριζε πως η Ελλάδα και η Τουρκία δε θα μπορούσαν να συμμετάσχουν στο ατλαντικό σύμφωνο, όμως σε καμία περίπτωση δε θα έπρεπε να μείνουν πολιτικά και στρατιωτικά απροστάτευτες, ακόμη και κατόπιν μιας ατλαντικής συμφωνίας.

Αμφότεροι Βρετανοί και Αμερικανοί επεσήμαναν το αυτονόητο, πως η Τουρκία γεωγραφικά δεν ανήκε ούτε στη Δυτική Ευρώπη ούτε στον Ατλαντικό και συνεπώς

²¹³ βλ. Hale, William, *ό.π.*, σελ. 116-117

²¹⁴ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, *ό.π.*, σελ. 203

δε θα ήταν δυνατό να λάβει μέρος στη βόρεια ατλαντική συμμαχία.²¹⁵ Επιπροσθέτως, κατά την περίοδο 1948-1949, οι Ηνωμένες Πολιτείες στρέφονται προς τη Δυτική Ευρώπη και οι προτεραιότητες της αμερικανικής πολιτικής επανιεραρχούνται. Τον Ιούλιο 1948, ένα μέλος της αμερικανικής κυβέρνησης, ο Ρόμπερτ Λόβεττ διεμήνυσε στον Τούρκο πρέσβη ότι οι Αμερικανοί δεν έχουν περιθώριο να επεκταθούν ελλείψει οικονομικών πόρων, δεδομένου ότι στοχεύουν στην ανοικοδόμηση της Ευρώπης.²¹⁶ Μολαταύτα, ούτε οι Ηνωμένες Πολιτείες ούτε η Μεγάλη Βρετανία έπαψαν να ενδιαφέρονται για την ασφάλεια της Τουρκίας. Γι' αυτό το λόγο, η Άγκυρα δε θα έπρεπε επ' ουδενί να αποκαρδιωθεί, αλλά να εξακολουθήσει να έχει στραμμένο το βλέμμα προς τη Δύση για υποστήριξη.²¹⁷

Το βορειοατλαντικό Σύμφωνο, που υπογράφηκε στις 4 Απριλίου του 1949, προκάλεσε απογοήτευση στην Τουρκία, επειδή συμπεριλήφθηκε η Ιταλία, ενώ η ίδια και η Ελλάδα αποκλείστηκαν.²¹⁸ Στις 12 Απριλίου ο Υπουργός Εξωτερικών Σαντάκ κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του στην Ουάσιγκτον τόνισε ότι η Τουρκία είχε ενημερωθεί ότι δε θα περιλαμβανόταν στο Σύμφωνο, διότι αυτό αφορούσε τις χώρες του βορείου Ατλαντικού, και πως για τον ίδιο λόγο θα αποκλειόταν και η Ιταλία. Είχε γίνει αποδεκτό από την τουρκική κοινή γνώμη ότι ο περιορισμός ήταν αυστηρά γεωγραφικός και είχε δοθεί η εντύπωση ότι θα δημιουργούνταν ένα αντίστοιχο αμυντικό σύμφωνο για τις χώρες της Μεσογείου. Η ένταξη όμως της Ιταλίας και της Γαλλίας στο NATO ανέτρεπε τα σχέδια των Τούρκων. Η εξήγηση που δόθηκε ήταν ότι η ένταξη της Ιταλίας ικανοποιούσε περισσότερο τη Γαλλία, γιατί κατ' αυτό τον τρόπο εξασφαλιζόταν η ασφάλειά της.²¹⁹

Εκείνο βέβαια που απασχολούσε κυρίως τους Τούρκους ήταν εάν οι Ηνωμένες Πολιτείες θα αντιδρούσαν σε περίπτωση επίθεσης των Σοβιετικών εναντίον της Τουρκίας. Η ένταξη της Τουρκίας στο NATO θα συνεπαγόταν αυτομάτως καταφατική απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, αλλά έπρεπε να περάσουν τρία χρόνια για να πραγματοποιηθεί. Το σημαντικότερο εμπόδιο ήταν ότι η κυβέρνηση Τρούμαν έτεινε να θεωρεί την Τουρκία ως τμήμα της Μέσης Ανατολής παρά της

²¹⁵ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 207-212

²¹⁶ βλ. Leffler, Melvyn, ό.π., σελ. 819

²¹⁷ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 207-212

²¹⁸ βλ. Hale, William, ό.π., σελ. 117

²¹⁹ βλ. McGhee, George, ό.π., σελ. 59-60

Ευρώπης κι ως εκ τούτου τα συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν μικρότερα σε αυτήν την περιοχή εν συγκρίσει με αυτά της Μεγάλης Βρετανίας.²²⁰

Πέραν όμως της επιθετικής πολιτικής που ασκούσε η Σοβιετική Ένωση και η οποία καθιστούσε αναγκαία την βοήθεια των Ηνωμένων Πολιτειών, προκαλούνταν ανησυχία στην Άγκυρα και εξαιτίας του αποκλεισμού της Τουρκίας από τα ευρωπαϊκά συλλογικά συστήματα. Οι Τούρκοι πολιτικοί ηγέτες είχαν ένα πρόσθετο λόγο να φοβούνται ότι στο μέλλον η χώρα τους θα μπορούσε να βρεθεί αντιμέτωπη με πολιτισμική απομόνωση από τη Δύση.²²¹

Επί της παρούσης, λοιπόν, πρωταρχική προτεραιότητα του Ινονού ήταν να διατηρηθούν οι σχέσεις της Τουρκίας με την Ουάσιγκτον μέσα από μια συμμαχία. Η τουρκική συμμετοχή σε ένα ατλαντικό ή σε ένα μεσογειακό σύμφωνο αποτελούσε μέσο προς την επίτευξη αυτού του στόχου. Η ίδρυση ενός μεσογειακού συμφώνου με απαραίτητη προϋπόθεση τη συμμετοχή των Ηνωμένων Πολιτειών και όχι μόνο της Μεγάλης Βρετανίας ήταν για την Τουρκία ένα μέσο για την είσοδό της στο ΝΑΤΟ «από την πίσω πόρτα».²²²

Στις 5 Μαΐου, η Ουάσιγκτον αποκάλυψε στην Τουρκία τις θέσεις της όσον αφορά την ίδια τη χώρα αλλά και την ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Αρχικά, επισημάνθηκε ότι θεμελιώδης στόχος είναι η προώθηση της ειρήνης και της σταθερότητας στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή. Ειδικότερα για την Τουρκία, η αμερικανική κυβέρνηση ήλπιζε ότι η στρατιωτική και οικονομική βοήθεια που παρεχόταν μέσω των αμερικανικών προγραμμάτων θα συνέβαλε στο να διατηρήσει η χώρα την ανεξαρτησία της και να συνεχίσει να αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για τον σοβιετικό επεκτατισμό. Μάλιστα τονίστηκε ότι η απόφαση της Τουρκίας να αντισταθεί στις σοβιετικές πιέσεις ενισχύθηκε καταλυτικά από την αμερικανική βοήθεια και πως δίχως αυτή η Τουρκία θα είχε ήδη αναγκαστεί να προβεί σε υποχωρήσεις απέναντι στην Σοβιετική Ένωση. Εν κατακλείδι, η

²²⁰ βλ. Hale, William, ό.π., σελ. 117

²²¹ βλ. Gonlubol, Mehmet, «NATO, USA and Turkey», από το συλλογικό έργο: *Turkey's foreign policy in transition 1950-1974*, (επιμέλεια: Karpat, Kemal), Λάιντεν, E.J. Brill, 1975, σελ. 25

²²² βλ. Harris, George, «Turkey and the United States», από το συλλογικό έργο: *Turkey's foreign policy in transition, 1950-1974*, (επιμέλεια: Karpat, Kemal), Λάιντεν, E.J. Brill, 1975, σελ. 54

αμερικανική βοήθεια θα έπρεπε να συνεχιστεί και οι Ηνωμένες Πολιτείες θα αντιστέκονταν σθεναρά σε οποιαδήποτε υπονόμηση της θέσης της Τουρκίας, ιδιαίτερα στο ζήτημα των τουρκικών Στενών.²²³

Λίγους μήνες αργότερα, τον Αύγουστο του 1949, η Τουρκία έγινε αποδεκτή στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Το γεγονός αντιμετωπίστηκε από την τουρκική κυβέρνηση ως ένα μεγάλο βήμα προς τη διαδικασία ενοποίησης της Τουρκίας με τη Δύση. Παράλληλα, λειτούργησε και ως παρηγοριά για τη μη συμμετοχή της στο ΝΑΤΟ.

Τον Μάιο του 1950, η τουρκική κυβέρνηση συνειδητοποίησε ότι ήταν αδύνατο να συναφθεί ένα Ανατολικό Μεσογειακό Σύμφωνο, εξαιτίας του οξυμένου διχασμού ανάμεσα στις υποψήφιες χώρες. Αρχικά, τα αραβικά κράτη βρίσκονταν σε εμπόλεμη διαμάχη με το Ισραήλ και, συνεπώς, ήταν ανέφικτο να περιληφθούν αμφότερες οι πλευρές σε ένα ενιαίο αμυντικό σύμφωνο. Επιπλέον, οι Άραβες ήταν διαχωρισμένοι μεταξύ τους και κατ' επέκταση θα αρνούσαν να συμμετέχουν σε ένα κοινό σύμφωνο. Δεν έμενε τίποτα άλλο στην Τουρκία από την ένταξή της στο ΝΑΤΟ.²²⁴

Η Τουρκία υπό αυτές τις συνθήκες ενέτεινε τις πιέσεις για την ένταξη της στο ΝΑΤΟ και, στις 9 Σεπτεμβρίου 1950, το Γενικό Επιτελείο εξήγησε τους λόγους απόρριψης του τουρκικού αιτήματος. Η χρονική συγκυρία δεν ήταν κατάλληλη, διότι η προσθήκη ενός νέου μέλους θα απαιτούσε την αναθεώρηση μιας τόσο νέας συνθήκης και, εκτός αυτού, θα ανέκυπτε ζήτημα διεύρυνσης του Συμφώνου για όλες τις αντισοβιετικές περιφερειακές περιοχές. Στο άκουσμα αυτών των δηλώσεων, ο Τούρκος πρέσβης Ερκίν εξέφρασε την απογοήτευσή του δύο ημέρες αργότερα. Οι Τούρκοι είχαν την αίσθηση ότι τους συμπεριφέρονται ως υποδεέστερα μέλη της ευρωπαϊκής κοινότητας και αυτό επέτεινε τη δυσαρέσκειά τους. Παρά τις αμερικανικές προσπάθειες, όπως η βοήθεια μέσω του Δόγματος Τρούμαν, στην Τουρκία υπερίσχυε η αντίληψη ότι τα ενδιαφέροντα της Ουάσιγκτον επικεντρώνονταν στη Δυτική Ευρώπη και η Τουρκία εγκαταλείπεται.²²⁵

Πράγματι, οι ιθύνοντες για την οργάνωση της άμυνας στη Δυτική Ευρώπη ήταν καταβεβλημένοι από τις δυσχέρειες που καλούνταν αντιμετωπίσουν. Εάν ξεσπούσε ένας πόλεμος το 1949 ή το 1950, οι Ηνωμένες Πολιτείες δε θα διέθεταν τα μέσα, για

²²³ βλ. McGhee, George, *ό.π.*, σελ. 61-62

²²⁴ βλ. Turkmen, Fusun, *ό.π.*, σελ. 167

²²⁵ βλ. McGhee, George, *ό.π.*, σελ. 72-74

να ενισχύσουν απευθείας την Τουρκία ή ακόμη και να διασφαλίσουν την περιοχή Καΐρου – Σουέζ. Ωστόσο, η άμυνα στην περιοχή της Μέσης Ανατολής χαρακτηριζόταν ως ζήτημα μείζονος σημασίας. Άλλωστε, η Ουάσιγκτον δεν παραιτήθηκε ποτέ από την ιδέα να εκμεταλλευτεί τη στρατηγική θέση της Τουρκίας σε περίπτωση στρατιωτικής ανάγκης και συνεπώς ανέκυπτε το ερώτημα ποια θα ήταν η στάση της Τουρκίας σε περίπτωση σοβιετικής επίθεσης δίπλα στα τουρκικά σύνορα, καθώς υπήρχε ανοιχτό το ενδεχόμενο της ουδετερότητας.²²⁶

Ο πρόεδρος Μπαγιάρ, στο πλαίσιο των τουρκικών προσπαθειών να προωθηθεί το αίτημα για ένταξη της χώρας στο NATO, απέστειλε μήνυμα στον Αμερικανό πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη. Ο πρόεδρος στο μήνυμά του, το οποίο μεταφέρθηκε στην Ουάσιγκτον στις 12 Σεπτεμβρίου, εξέφραζε την ευγνωμοσύνη του για την αμερικανική οικονομική και στρατιωτική βοήθεια, αλλά ισχυρίστηκε ότι η άρνηση της τουρκικής συμμετοχής στο NATO θα εκλαμβάνονταν ως απροθυμία να γίνει η Τουρκία αποδεκτή ως ισότιμο μέλος σε μία αμυντική συμφωνία. Όλες οι προσπάθειες απέβησαν άκαρπες. Στις 14 Σεπτεμβρίου, προτάθηκε στην Τουρκία να συμμετέχει απλώς στον σχεδιασμό της άμυνας στην περιοχή της Μεσογείου. Εντούτοις, το ενδεχόμενο να γίνει πλήρες μέλος του NATO είχε αποκλειστεί για τους επόμενους δώδεκα με δεκαέξι μήνες. Οι Τούρκοι αποδέχθηκαν τη συμμετοχή τους σε αυτό το περιορισμένο πρόγραμμα με καλή πίστη.²²⁷

3.3 Η συμμετοχή της Τουρκίας στον πόλεμο της Κορέας. Στην τελική ευθεία προς την ένταξη στο νατοϊκό σύμφωνο

Ύστερα από είκοσι επτά χρόνια μονοκομματισμού, η επιθυμία του τουρκικού λαού για μεταβολή του πολιτικού συστήματος ήταν ακατανίκητη. Τον Ιανουάριο του 1946 ιδρύθηκε το Δημοκρατικό Κόμμα με επικεφαλής τους Μπαγιάρ και Μεντερές και εύλογα έγινε το αντίπαλον δέος του κυριάρχου έως τότε κόμματος, του Λαϊκού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Τον Μάιο του 1950 στις γενικές εκλογές, περίπου το

²²⁶ βλ. Leffler, Melvyn, ό.π., σελ. 819

²²⁷ βλ. McGhee, George, ό. π., σελ. 72-74

88% του εκλογικού σώματος, δηλαδή 8,5 εκατομμύρια πολίτες, ψήφισαν το Δημοκρατικό Κόμμα.²²⁸

Η αντίδραση των Ηνωμένων Πολιτειών για αυτή την εξέλιξη υπήρξε αρκετά θετική. Ο Αμερικανός Υφυπουργός Εξωτερικών δήλωσε πως αυτές οι εκλογές σηματοδοτούν ένα νέο ξεκίνημα για την ιστορία της χώρας, καθώς εκφράζουν την ελεύθερη βούληση του λαού και συνιστούν τη διαβεβαίωση από τη πλευρά της Τουρκίας για πίστη στα δημοκρατικά ιδεώδη. Ο Υπουργός Εξωτερικών τόνισε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες αδιαμφισβήτητα θα διατηρήσουν παρόμοια με το παρελθόν πολιτική στάση, υποστηρίζοντας την Τουρκία. Από την άλλη, ο Μεντερές, ο νέος Τούρκος πρωθυπουργός, θα αναδειχθεί σε έναν αξιόπιστο σύμμαχο της Ουάσιγκτον. Αμέσως μόλις ανήλθε στην εξουσία, διακήρυξε πως θα μετατρέψει την Τουρκία σε «Μικρή Αμερική».²²⁹ Ο νέος πρωθυπουργός, ως ένθερμος υποστηρικτής του νατοϊκού συμφώνου, δεν μπορούσε παρά να εφαρμόσει μία πολιτική μονόπλευρα προσανατολισμένη υπέρ των Ηνωμένων Πολιτειών, εναρμονισμένος απόλυτα με το ψυχροπολεμικό πνεύμα που διακατείχε τις διεθνείς σχέσεις κατά τη μεταπολεμική περίοδο.²³⁰

Τα απερχόμενο Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα δεν είχε καταφέρει να εξασφαλίσει μία αμερικανική εγγύηση, την οποία επεδίωκε απρόσκοπτα η Τουρκία από το 1948 και έκτοτε. Μολονότι η Ουάσιγκτον, έως και τις αρχές της δεκαετίας του 1950, εστίαζε την προσοχή της στη Δυτική Ευρώπη και μεριμνούσε για την ενίσχυση της άμυνας αυτής της περιοχής, η νεοσύστατη κυβέρνηση του Δημοκρατικού Κόμματος είχε αποφασίσει να εντείνει τη διπλωματική πίεση, για να υπογράψει μία συμφωνία ασφαλείας με τους Αμερικανούς. Ο πόλεμος της Κορέας που ξέσπασε ένα μήνα μετά τη νίκη του Δημοκρατικού Κόμματος, ήταν για τον Μεντερές και την Τουρκία μία ευνοϊκή συγκυρία, η οποία θα αξιοποιηθεί με τον δέοντα τρόπο για την περαιτέρω προσέγγιση των δύο πλευρών. Η εμπλοκή της Τουρκίας στον πόλεμο της Κορέας θεωρήθηκε αναμφίβολα από την τουρκική κυβέρνηση ως η δίοδος προς το Ατλαντικό Σύμφωνο.²³¹

²²⁸βλ. Gokay, Bulent, ό.π., σελ. 71

²²⁹βλ. Turkmen, Fusun, ό.π., σελ. 168

²³⁰ βλ. Αλεξανδρή, Αλέξης, ό. π., σελ. 121

²³¹ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό. π., σελ. 317

Η απόπειρα της Βόρειας Κορέας να καταλάβει τη Νότια, έχοντας στο πλευρό της την Κίνα, προκάλεσε έντονη ανησυχία στα μέλη του ΝΑΤΟ και ειδικότερα τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς ερμηνεύτηκε ως μία ενέργεια στο πλαίσιο της επεκτατικής πολιτικής των Σοβιετικών. Υπό αυτή την έννοια, ήταν εύλογη η άποψη πως μία παθητική αντιμετώπιση ενδεχομένως θα ενθάρρυνε ανάλογες σοβιετικές ενέργειες. Η Ουάσιγκτον επέδειξε γρήγορα αντανακλαστικά και αποφάσισε να επέμβει και να μετέλθει ένοπλα μέσα, αφού πρώτα απέσπασε τη συναίνεση του Συμβουλίου Ασφαλείας (εξαιρουμένης βεβαίως της Σοβιετικής Ένωσης) με ένα ψήφισμα που κοντολογίς καταδίκασε τις ενέργειες της Βόρειας Κορέας, αναφερόταν σε εμπλοκή των Σοβιετικών και τόνιζε την ανάγκη για τη λήψη άμεσων μέτρων.²³²

Τα γεγονότα στην Κορέα κατέδειξαν ότι η απειλή για την ασφάλεια των Δυτικών χωρών δεν περιοριζόταν μόνο στη Δυτική Ευρώπη αλλά ήταν παγκόσμια και αυτό καθιστούσε την Ελλάδα και την Τουρκία σημαντικούς παράγοντες σε έναν ενδεχόμενο παγκόσμιο πόλεμο, ο οποίος θα περιελάμβανε και τη Μέση Ανατολή.²³³ Ο Τρούμαν παραλλήλισε την Κορέα με την Ελλάδα αποκαλώντας την «η Ελλάδα της Άπω Ανατολής» και σε ομιλία του στο Κογκρέσο επέστησε την προσοχή στην προστασία της Ελλάδας, της Τουρκίας και του Ιράν.²³⁴

Στις 25 Ιουλίου 1950, δηλαδή μόλις δύο μήνες μετά την άνοδό του Δημοκρατικού Κόμματος στην εξουσία, αποφασίζεται η αποστολή μίας ταξιαρχίας αποτελούμενης από 4.500 άνδρες στην Κορέα. Η Ελλάδα ενήργησε με παρόμοιο τρόπο, αποστέλλοντας το ίδιο έτος ένα ελληνικό εκστρατευτικό σώμα στην επιχείρηση του ΟΗΕ.²³⁵ Μάλιστα όσον αφορά τη τουρκική πλευρά, ο Μεντερές και το συμβούλιο των Υπουργών αποφάσισαν να στείλουν στρατεύματα στην Κορέα χωρίς να συμβουλευτούν τον Ινονού και το κόμμα του, επειδή σε περίπτωση διαφωνίας θα ετίθετο σε κίνδυνο ολόκληρο το εγχείρημα.²³⁶

²³² βλ. Turan, İter, Barlas, Dilek, ό.π., σελ. 299-300

²³³ βλ. Hale, William, ό.π., σελ. 117

²³⁴ βλ. Στεφανίδης, Γιάννης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο, Η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-52)*, Προσκήνιο, Αθήνα, 1999, σελ. 55

²³⁵ βλ. Αλεξανδρή, Αλέξης, ό.π., σελ. 121

²³⁶ βλ. Karpat, Kemal, «Actors and issues in Turkish politics, 1950-1960: prototypes and stereotypes», *International Journal of Turkish Studies*, Vol. 17, Nos. 1&2, 2011, σελ. 148

Πρωταρχικός σκοπός της Τουρκίας ήταν να προβληθεί ως μία αξιόμαχη χώρα, ικανή να αναλάβει στρατιωτικές υποχρεώσεις και να υλοποιήσει με συνέπεια τις δεσμεύσεις της. Η Τουρκία είχε αποφύγει τεχνηέντως τη συμμετοχή της στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μολονότι είχε δεχτεί ισχυρές πιέσεις, και αυτό το προηγούμενο είχε εγείρει κάποιες επιφυλάξεις αναφορικά με τη φερεγγυότητα της χώρας. Οι προσπάθειές της επομένως τώρα προσανατολιζόνταν στο να διασκεδάσει αυτές τις εντυπώσεις και, αναλαμβάνοντας ένα πιο ενεργό ρόλο, να πείσει τους Αμερικανούς αξιωματούχους για τις προθέσεις και τη χρησιμότητά της. Ακόμη, η Άγκυρα αποδέχτηκε ανεπιφύλακτα να τεθούν οι Αμερικανοί επικεφαλής στον τομέα της άμυνας. Η Τουρκία αν και δεν προάσπιζε κάποιο άμεσο εθνικό συμφέρον με την ανάμειξη της στον πόλεμο της Κορέας, υπολόγιζε ωστόσο στη σύσφιξη των αμερικανοτουρκικών σχέσεων και στη βελτίωση της γεωστρατηγικής της θέσης.²³⁷

Για πρώτη φορά στην ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας οι στρατιωτικές δυνάμεις της χώρας θα συμμετείχαν σε μία διαμάχη εκτός συνόρων. Επιπλέον, οι Τούρκοι δεν είχαν έρθει σε εμπόλεμη ρήξη για είκοσι οκτώ χρόνια, δηλαδή από το τέλος του ελληνοτουρκικού πολέμου. Ορισμένοι τίτλοι εφημερίδων ήταν οι εξής: «Στέλνουμε στρατεύματα στην Κορέα!», «Καταφτάνουν οι Τούρκοι!», «Οι Τούρκοι θα εκτελέσουν την αποστολή τους!», «Μία από τις πιο συναρπαστικές μέρες στην Άγκυρα».²³⁸

Η πρώτη τουρκική ταξιαρχία έφτασε στην Κορέα στις 24 Οκτωβρίου 1950 και έκτοτε αναπληρώθηκαν οι απώλειες τρεις φορές. Το τουρκικό στράτευμα υπέστη τις περισσότερες απώλειες από τις χώρες που συμμετείχαν στον πόλεμο της Κορέας μετά τη Βόρειο Κορέα και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο τελικός απολογισμός ήταν 706 νεκροί, 2.111 τραυματίες, 168 αγνοούμενοι και 219 αιχμάλωτοι – συνολικά το 66% του συνόλου των Τούρκων που συμμετείχαν στον πόλεμο.²³⁹

Η συμμετοχή της Τουρκίας στον πόλεμο της Κορέας δεν αρκούσε, ώστε να ωθήσει την Ουάσιγκτον προς την επέκταση του Βορείου Ατλαντικού Συμφώνου με την ένταξη της Τουρκίας σε αυτό. Μολονότι οι Ηνωμένες Πολιτείες υιοθέτησαν μία πιο επιθετική πολιτική ασφάλειας αυξάνοντας τις αμυντικές δαπάνες μετά τον πόλεμο της

²³⁷ βλ. Turan, İter, Barlas, Dilek, ό.π., σελ. 300

²³⁸ βλ. Gokay, Bulent, ό.π., σελ 74

²³⁹ βλ. McGhee, George, ό.π., σελ. 78

Κορέας, δεν ένιωθαν ότι ήταν ακόμη η κατάλληλη στιγμή να επεκτείνουν τις επίσημες δεσμεύσεις τους πέρα από τη Δυτική Ευρώπη. Πέραν αυτού, οι λογιστικοί υπολογισμοί του NATO δεν επέτρεπαν την επέκταση της περιοχής της Ατλαντικής Συμμαχίας.²⁴⁰

Η Άγκυρα επιπλέον θα έπρεπε να κάμψει και τις αντιρρήσεις των λοιπών μελών του NATO. Την αποστολή στρατευμάτων στην Κορέα την διαδέχτηκε αμέσως η αίτηση της Τουρκίας, στις 11 Αυγούστου 1950, για τη συμμετοχή της στο δυτικό αμυντικό σύστημα. Η Τουρκία για δεύτερη φορά υπέβαλε αίτημα για την ένταξή της στο NATO.²⁴¹ Μάλιστα ο Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας, Φουάτ Κοπρουλού, δήλωσε δημόσια στη 1 Αυγούστου του 1950 ότι η ένταξη της Τουρκίας στο NATO θα αποτελούσε ένα ισχυρό τεκμήριο του αμερικανικού ενδιαφέροντος για την τουρκική ασφάλεια.²⁴² Μολονότι και η Ελλάδα είχε επιδείξει στο παρελθόν έντονο ενδιαφέρον για τη συμμετοχή της σε έναν συλλογικό αμυντικό οργανισμό, ενόσω η Τουρκία κινούσε τις διαδικασίες και εξέφραζε ρητά την επιθυμία της να γίνει δεκτή στο NATO, δεν τήρησε παρόμοια στάση πιθανόν λόγω της πολιτικής αστάθειας που ταλάνιζε τη χώρα. Επαφιόταν στην τουρκική πρωτοβουλία, καθώς ήταν εύλογο πως ό,τι αποφασιζόταν για τη γείτονα χώρα θα ίσχυε και για την ίδια.²⁴³

Οι Υπουργοί του Συμβουλίου του NATO τον Σεπτέμβριο του 1950 δεν έκαναν δεκτό το τουρκικό αίτημα κατόπιν αντίρρησης της Βρετανίας, της Δανίας, της Νορβηγίας και του Βελγίου. Τα κράτη αυτά έκριναν ότι η Τουρκία δεν πληρούσε ούτε τις γεωγραφικές αλλά ούτε και τις ιδεολογικές προϋποθέσεις τις οποίες έθετε η Συμμαχία, καθώς όσον αφορά στο δεύτερο σκέλος η δημοκρατία δεν είχε βαθιές ρίζες, μολονότι στις εκλογές του Μαΐου 1950 εξελέγη για πρώτη φορά κυβέρνηση με πραγματικό λαϊκό έρεισμα.²⁴⁴ Κάποια από τα κράτη-μέλη επιπλέον δεν επιθυμούσαν να επεκταθεί η Συμμαχία έως τα σύνορα με τη Σοβιετική Ένωση.²⁴⁵ Ειδικότερα οι αντιρρήσεις της Βρετανίας εδράζονται και στο γεγονός ότι επιθυμούσε η Τουρκία και η Ελλάδα να παραμείνουν στη δική της σφαίρα επιρροής στο πλαίσιο του σχεδιασμού

²⁴⁰ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 318

²⁴¹ βλ. Αλεξανδρή, Αλέξης, ό.π., σελ. 121

²⁴² βλ. Couloumbis, Theodore, ό.π., σελ. 15

²⁴³ βλ. Στεφανίδης, Γιάννης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο*, ό.π., σελ 61-62

²⁴⁴ βλ. Αλεξανδρή, Αλέξης, ό.π., σελ. 121-122

²⁴⁵ βλ. Turkmen, Fusun, ό.π., σελ. 171

της για τη Μέση Ανατολή. Αντιθέτως, σε περίπτωση που θα γίνονταν μέλη του NATO, θα συνδέονταν αμεσότερα με τις ΗΠΑ.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός ερωτηθείς σχετικά με την απόρριψη του τουρκικού αιτήματος και τη θέση της Ελλάδας δήλωσε ικανοποιημένος με τις εγγυήσεις που λάμβανε από τις δυτικές δυνάμεις και χωρίς να παραγνωρίζει τη σημασία της πλήρους ένταξης στο NATO υποστήριξε πως μία τέτοια εξέλιξη θα συνεπαγόταν ίσως «επιπρόσθετες δεσμεύσεις προς τα άλλα κράτη – μέλη». ²⁴⁶

Ωστόσο, το Συμβούλιο ένωσε την υποχρέωση να μετριάσει την απόρριψη προσκαλώντας την Τουρκία και την Ελλάδα να συμμετέχουν στον στρατιωτικό σχεδιασμό του NATO για την περιοχή της Μεσογείου με αμφότερες τις χώρες να αποδέχονται την πρόταση.²⁴⁷ Οι ίδιοι οι Αμερικανοί αναγνωρίζουν ότι πρόκειται για ένα τέχνασμα με το οποίο απλώς κερδίζουν λίγο χρόνο, αφήνοντας ανοιχτό μελλοντικά το ενδεχόμενο πλήρους ένταξης.²⁴⁸ Φαίνεται εξάλλου ότι αντιλαμβάνονται την επιτακτική ανάγκη να ενδυναμωθεί η άμυνα της Δυτικής Ευρώπης παράλληλα με τον στρατιωτικό σχεδιασμό την ανατολικής Μεσογείου. Οι Αμερικανοί στρατιωτικοί ήταν υπέρμαχοι ενός κοινού σχεδίου άμυνας για τις δύο περιοχές έστω και μελλοντικά, όποτε θα επαρκούσαν οι στρατιωτικοί πόροι, και συγκεκριμένα επεσήμαναν ότι ήταν απαραίτητο να εξεταστεί στο μέλλον το ενδεχόμενο ένταξης της Τουρκίας και της Ελλάδας στην Ατλαντική Συμμαχία.²⁴⁹

Μετά τη δήλωση του Τούρκου προέδρου Μπαγιάρ, ότι ένιωθε προσβεβλημένος εξαιτίας της απόρριψης του αιτήματος της Τουρκίας για πλήρη ένταξη της χώρας στο NATO, ιδιαίτερα μετά τη συνεισφορά της στον πόλεμο της Κορέας, ο ΜακΓκι εξέφρασε την ανησυχία του, μήπως η Τουρκία στραφεί προς μία πολιτική ουδετερότητας, η οποία θα ήταν πάντα μία προσφιλή επιλογή. Στην Ουάσιγκτον θεωρούσαν πλέον πως οι Ηνωμένες Πολιτείες έπρεπε να αναλάβουν πρωτοβουλίες στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, διότι η στρατιωτική ανασυγκρότηση της χώρας είχε φτάσει σε αξιόλογο επίπεδο και είχε σημειωθεί επίσης πρόοδος στη Δυτική

²⁴⁶ βλ. Στεφανίδης, Γιάννης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο*, ό. π., σελ 60-63

²⁴⁷ βλ. Turkmen, Fusun, ό.π., σελ. 171

²⁴⁸ βλ. Στεφανίδης, Γιάννης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο*, ό. π., σελ 62

²⁴⁹ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό. π., σελ. 319

Ευρώπη. Τέλος, ήταν ζήτημα μείζονος σημασίας να διατηρηθεί η γαλήνη στη Μέση Ανατολή.²⁵⁰

Ταυτόχρονα είχε προκληθεί ιδιαίτερη ανησυχία εξαιτίας της μαζικής στρατικοποίησης των σοβιετικών δορυφόρων στα Βαλκάνια.²⁵¹ Εκτός αυτού, δεν ήταν διόλου απίθανη μια σοβιετική επίθεση τύπου Κορέας εναντίον της Γιουγκοσλαβίας, ως μία πρώτη ενέργεια εναντίον της Δυτικής Ευρώπης. Οι Αμερικανοί είχαν την πεποίθηση ότι το χάσμα ανάμεσα στον Τίτο και το Κρεμλίνο ήταν διευρυμένο και ως εκ τούτου οι 19 μεραρχίες της Τουρκίας σε συνδυασμό με τις ελληνικές και τις Γιουγκοσλαβικές δυνάμεις θεωρούνταν σημαντικό κεφάλαιο για την άσκηση πίεσης στη νότια πτέρυγα της Σοβιετικής Ένωσης.²⁵² Άλλωστε είχε προηγηθεί τον Δεκέμβριο του 1950 η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία η οποία μετέβαλε τα δεδομένα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη.²⁵³ Υπό αυτές τις συνθήκες, λοιπόν, επιβαλλόταν αναντίρρητα η άμεση κατάρτιση ενός ενιαίου αμυντικού σχεδιασμού στη Δυτική Ευρώπη και την Ανατολική Μεσόγειο και κατ' επέκταση ο στρατιωτικός συντονισμός με την Τουρκία.²⁵⁴

Η Ουάσιγκτον θορυβήθηκε από μία αλληλουχία γεγονότων τα οποία την ώθησαν προς μία επίσημη δέσμευση προς την Τουρκία στα μέσα του Φεβρουαρίου 1950. Η Άγκυρα αιτήθηκε την αναβίωση ενός προπολεμικού συμφώνου αμοιβαίας βοήθειας ανάμεσα στην ίδια, τη Βρετανία και τη Γαλλία με τη συμμετοχή και των ΗΠΑ. Η αιτία απόρριψης αυτής της πρότασης αφορούσε σε ένα πρωτόκολλο του συμφώνου το οποίο απάλλασσε την Τουρκία από την ευθύνη να λάβει μέρος σε πιθανό πόλεμο εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης, επαναφέροντας στην μνήμη των Αμερικανών την προσφιλή στους Τούρκους πολιτική ουδετερότητας. Ακόμη, αρνήθηκε σε αμερικανικές δυνάμεις να χρησιμοποιήσουν τις αεροπορικές της βάσεις, δεν ανταποκρίθηκε στο αίτημα των Αμερικανών να στείλει επιπρόσθετη βοήθεια στην Κορέα και κωλυσιεργούσε ως προς τον κοινό αμυντικό σχεδιασμό με την Ελλάδα.

²⁵⁰ βλ. Leffler, Melvyn, ό.π., σελ. 822

²⁵¹ βλ. Turkmen, Fusun, ό.π., σελ. 171

²⁵² βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 394

²⁵³ βλ. Στεφανίδης, Γιάννης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο*, ό.π., σελ 73

²⁵⁴ βλ. Αθανασοπούλου, Εκάβη, ό.π., σελ. 394

Τέλος, η βρετανική επιρροή στην περιοχή είχε ατονήσει εμφανώς ελλείψει κάποιας συμφωνίας μεταξύ Τουρκίας, Ελλάδας και Ιράν.²⁵⁵

Όλα αυτά συνετέλεσαν στο να αποφασιστεί τον Μάιο του 1951 το μεγάλο βήμα της περαιτέρω δέσμευσης των Ηνωμένων Πολιτειών με την Τουρκία. Τελικά αναγνωρίστηκε ο θεμελιώδης ρόλος τον οποίο θα μπορούσε να διαδραματίσει η Τουρκία για την άμυνα της Ευρώπης, καθυστερώντας τα σοβιετικά στρατεύματα σε τουρκικό έδαφος, θωρακίζοντας την άμυνα στη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Εάν η Τουρκία επέλεγε την πολιτική της ουδετερότητας, η Δύση θα έπρεπε να αναλάβει το δύσκολο εγχείρημα να κλείσει τα Στενά για τα σοβιετικά υποβρύχια και να βυθίσει τα σοβιετικά πλοία στη Μαύρη Θάλασσα. Ακόμη πιο απογοητευτική θα ήταν η προοπτική να χαθούν τα εκατομμύρια δολάρια που είχαν διατεθεί για την κατασκευή των αεροδιαδρόμων στην Τουρκία.²⁵⁶

Στις 15 Μαΐου 1951, λοιπόν, η Ουάσιγκτον πρότεινε στα υπόλοιπα μέλη του NATO η Ελλάδα και η Τουρκία να γίνουν αποδεκτές ως πλήρη μέλη. Λίγους μήνες αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 1951, και παρά τις αρχικές διαφωνίες των Σκανδιναβικών κρατών – μελών²⁵⁷ οι Υπουργοί του Συμβουλίου του NATO στη συνδιάσκεψή τους στην Οττάβα εξέδωσαν μία ανακοίνωση στην οποία αναφερόταν ότι η ασφάλεια της περιοχής του Βορείου Ατλαντικού θα πρέπει να ενισχυθεί με την προσχώρηση της Τουρκίας και της Ελλάδας στο Σύμφωνο του Βορείου Ατλαντικού. Γι' αυτό θα έπρεπε σύντομα να αποσταλεί μία πρόσκληση προς το Βασίλειο της Ελλάδας και τη Δημοκρατία της Τουρκίας, για να εγκρίνουν τη συμφωνία.²⁵⁸ Οι Βρετανοί δεν μπορούσαν παρά να ταχθούν υπέρ αυτής της απόφασης παραδεχόμενοι πως αδυνατούσαν να προσφέρουν στην Τουρκία εγγυήσεις για στρατιωτική υποστήριξη στη Μέση Ανατολή και καθώς δεν επιθυμούσαν να αποτελούν το μοναδικό εμπόδιο για την ένταξη των δύο χωρών.²⁵⁹ Το πρωτόκολλο που αφορούσε

²⁵⁵ βλ. Στεφανίδης, Γιάννης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο*, ό.π., σελ 74-75

²⁵⁶ βλ. Leffler, Melvyn, ό.π., σελ. 823

²⁵⁷ Οι Σκανδιναβικές χώρες είχαν προσχωρήσει στο NATO, για να διασφαλίσουν την προστασία της περιοχής του Βορείου Ατλαντικού και δεν επιθυμούσαν να εμπλακούν σε έναν πόλεμο στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. (Gokay, Bulent, ό. π., σελ. 75)

²⁵⁸ βλ. Gokay, Bulent, ό.π., σελ. 75

²⁵⁹ βλ. Στεφανίδης, Γιάννης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο*, ό.π., σελ 78

την προσχώρηση της Τουρκίας και της Ελλάδας στο NATO επικυρώθηκε στις 7 Φεβρουαρίου 1952, καθώς 73 μέλη υπερψήφισαν την πρόταση και 2 καταψήφισαν με 21 μέλη να απέχουν από την ψηφοφορία. Το εν λόγω πρωτόκολλο τέθηκε σε ισχύ στις 15 Φεβρουαρίου 1952. Η περιοχή της Μέσης Ανατολής είχε διασφαλιστεί έναντι της σοβιετικής απειλής.

Κατά τη διάρκεια των τριών χρόνων που προηγήθηκαν της υπογραφής του πρωτοκόλλου, ο Στάλιν είχε διατηρήσει σχετικά ομαλές σχέσεις με την Τουρκία. Στις 3 Νοεμβρίου 1951 ωστόσο, οι Σοβιετικοί απέστειλαν μία διακοίνωση προς την τουρκική κυβέρνηση διαμαρτυρόμενοι για τη συμμετοχή της χώρας στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο. Ο Στάλιν ανέφερε στο σημείωμα ότι η πρόσκληση της Τουρκίας στο NATO, μιας χώρας η οποία ουδεμία σχέση έχει με τον Ατλαντικό, αποτελεί καταφανή επιδίωξη των ιμπεριαλιστικών χωρών να εκμεταλλευτούν τη γεωγραφική θέση της Τουρκίας, προκειμένου να εγκαταστήσουν στρατιωτικές βάσεις στα σύνορα με τη Σοβιετική Ένωση για εχθρικούς σκοπούς.

Στην απάντησή της η Τουρκία επικαλέστηκε την ανησυχία που είχε προκληθεί σχετικά με την ασφάλεια, την εθνική ανεξαρτησία και τη γεωγραφική ακεραιότητα της χώρας εξαιτίας των σοβιετικών διεκδικήσεων.²⁶⁰ Σύμφωνα με τον Κοπρουλού, με την ένταξη της Τουρκίας στο NATO ξεκινούσε ένα μεγάλο ταξίδι και αυτό αποτελούσε μακροχρόνια ευχή των Τούρκων. Η Τουρκία εν ολίγοις είχε αποφασίσει να καταστεί πλήρες μέλος του δυτικού πολιτισμού. Ήταν ένας δρόμος χωρίςπισωγύρισμα. Πράγματι, η ένταξη στο NATO έφερε την Τουρκία πιο κοντά στη Δύση και στις επιρροές αυτής μέσω μιας πολυπόθητης ασφάλειας ενάντια στη Σοβιετική Ένωση.²⁶¹

Ένα ακόμη βήμα για τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Τουρκίας πραγματοποιήθηκε στις 4 Μαρτίου 1952, όταν ο Αϊζενχάουερ επισκέφτηκε την Τουρκία. Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων, ο Αϊζενχάουερ και ο Πρόεδρος Μπαγιάρ επικεντρώθηκαν κυρίως στον ρόλο της Τουρκίας στο NATO, ενώ ο Μπαγιάρ αναφέρθηκε στη σπουδαιότητα της οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας

²⁶⁰ βλ. McGee, George, *ό.π.*, σελ. 89-90

²⁶¹ βλ. Karpat, Kemal, «Actors and issues in Turkish politics, 1950-1960: prototypes and stereotypes», *ό.π.*, σελ. 137

που παρείχαν οι Ηνωμένες Πολιτείες προς την Τουρκία. Παρ' όλο που η συνάντηση ήταν σύντομη, ο δεσμός μεταξύ Τουρκίας και Ηνωμένων Πολιτειών ενισχύθηκε.²⁶²

Συμπερασματικά, από το «δόγμα Τρούμαν» έως και την επίσημη ένταξη της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ, οι στρατηγικοί συσχετισμοί καθόρισαν τη στάση των Ηνωμένων Πολιτειών προς την Τουρκία. Αρχικά, η Τουρκία δέχτηκε την οικονομική ενίσχυση από την Ουάσιγκτον και στη συνέχεια κατέστη επίσημα σύμμαχος της, όχι τόσο εξαιτίας κάποιας πιθανής σοβιετικής επίθεσης εναντίον της όσο χάρη στην προσφορά της χώρας στην προστασία των πετρελαιοπηγών στη Μέση Ανατολή σε περίπτωση πολέμου. Μολονότι οι σοβιετικοί διπλωμάτες επέμεναν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες αναλάμβαναν πρωτοβουλίες στην περιοχή, με σκοπό να πλήξουν τη Σοβιετική Ένωση πιο εύκολα και αποτελεσματικά, στην πραγματικότητα δε φαίνεται να είχαν τέτοια σχέδια. Στόχος ήταν η ενίσχυση της στρατιωτικής δύναμης στην Τουρκία σε περίπτωση που ξεσπούσε κάποιος πόλεμος εξαιτίας κάποιας ενδεχόμενης διπλωματικής κρίσης, που ήταν και η πιο πιθανή αιτία. Εάν εξεταστεί συλλήβδην η στάση της Αμερικής προς την Τουρκία μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, διαφαίνεται πως αυτό που λαμβανόταν υπόψη ήταν αφενός η στρατηγική σημασία της χώρας στο πλαίσιο της επεκτατικής τάσης της Σοβιετικής Ένωσης παγκοσμίως και αφετέρου η διαμόρφωση ενός διεθνούς συστήματος συμμαχιών.²⁶³

²⁶² βλ. McGee, George, ό.π., σελ. 89-90

²⁶³ βλ. Leffler, Melvyn, ό.π., σελ. 824-825

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΝΑΤΟ

4.1 Η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή

*4.1.1 Η Μέση Ανατολή ως επίκεντρο του ενδιαφέροντος του Ψυχρού Πολέμου*²⁶⁴

Η γεωγραφική θέση της Μέσης Ανατολής είναι μείζονος σημασίας και γι' αυτό τον λόγο επηρεάζει άμεσα όλες τις χώρες της Μεσογείου, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί τη γέφυρα που ενώνει την ευρωπαϊκή με την ασιατική ήπειρο. Κατά την περίοδο που εξετάζουμε, η συγκεκριμένη περιοχή προσελκύει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον της Μεγάλης Βρετανίας λόγω των σημαντικών πετρελαιοφόρων αποθεμάτων που την καθιστούν άλλωστε μία από τις μεγαλύτερες πετρελαιοπαραγωγούς περιοχές παγκοσμίως και παράλληλα γειτνιάζει με τη Σοβιετική Ένωση. Συνεπώς, η Μέση Ανατολή είναι μεγάλης στρατηγικής, πολιτικής και οικονομικής σημασίας περιοχή.

Πιο συγκεκριμένα, η Μέση Ανατολή διαθέτει μέσω του Σουέζ μία από τις σημαντικότερες θαλάσσιες αρτηρίες και χάρη στον σιδηρόδρομο της Βαγδάτης κατέχει μία εξέχουσα θέση στις συγκοινωνίες σε παγκόσμια κλίμακα. Πέραν αυτών, η Μέση Ανατολή είναι ο ανασχετικός παράγοντας μίας σοβιετικής επίθεσης, αφού δύναται να εμποδίσει την έξοδο της Σοβιετικής Ένωσης, καθώς επίσης η Ανατολική Μεσόγειος και ο Περσικός Κόλπος προσφέρουν τη δυνατότητα για τη διεξαγωγή επιχειρήσεων εναντίον της. Αντιστρόφως, η Μέση Ανατολή θα μπορούσε να λειτουργήσει ως αφετηρία σοβιετικής κομμουνιστικής διείσδυσης στις ευρωπαϊκές

²⁶⁴ Τον όρο «Μέση Ανατολή» επινόησε το 1902 ο Αμερικανός ιστορικός του ναυτικού πολέμου, Άλφρεντ Θάγιερ Μάχαν, με σκοπό να προσδιορίσει την περιοχή που εκτείνεται ανάμεσα στην Αραβία και τις Ινδίες και είχε ως επίκεντρό της τον Περσικό Κόλπο. Τον όρο αποδέχτηκαν αρχικά οι «Times» του Λονδίνου και αργότερα η βρετανική κυβέρνηση και κατέληξε έτσι να γενικευτεί η χρήση του, όπως έγινε και με τον ελαφρώς προγενέστερο όρο «Εγγύς Ανατολή» (Lewis, Bernard, *Η Μέση Ανατολή: Παρελθόν, παρόν και μέλλον*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1970, σελ. 129)

μεσογειακές χώρες και τη Βόρεια Αφρική. Κοντολογίς, η Μέση Ανατολή απέκτησε εκείνη την εποχή μεγάλη πολιτική και στρατηγική σημασία, ιδιαιτέρως για τους Βρετανούς και τους Σοβιετικούς.²⁶⁵

Επειδή εδραιωνόταν και γιγαντωνόταν ο σοβιετικός κίνδυνος, η Βρετανία αποδεικνυόταν ολοένα και πιο αδύναμη να προασπίσει τα δυτικά συμφέροντα και εν γένει τον δυτικό πολιτισμό στην περιοχή. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δήλωναν ότι είχαν χρέος να επωμιστούν αυτή την ευθύνη. Γι' αυτό τον λόγο, αυτές οι δύο χώρες κατέληξαν σε μια κατ' αρχήν συμφωνία. Σύμφωνα με Αμερικανούς ιθύνοντες, οι γενικότεροι στόχοι αυτών των δύο δυνάμεων συγκλίνουν, ακόμη κι αν σε ορισμένα σημεία της Μέσης Ανατολής δεν επιτυγχάνεται πλήρης ταύτιση των συμφερόντων τους.²⁶⁶

Συγκεκριμένα κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, η Μέση Ανατολή αξιολογούνταν από τις Ηνωμένες Πολιτείες ως ένας χώρος ζωτικής σημασίας από τον οποίο εξαρτιόταν εν πολλοίς η οικονομική ευρωστία και η ανάπτυξη του καπιταλιστικού δυτικού συνασπισμού, χάρη στους φυσικούς πόρους που διέθετε η περιοχή. Συνεπώς, αν χανόταν ο έλεγχος στη Μέση Ανατολή, θα διαταρασσόταν η παγκόσμια ισορροπία από γεωπολιτική και οικονομική άποψη προς όφελος του αντιπάλου. Υπό αυτή την έννοια, ήταν εύλογο να καταστεί η εν λόγω περιοχή αντικείμενο έριδας και διαρκών αντιπαραθέσεων για τις δύο υπερδυνάμεις.²⁶⁷ Διττός ήταν ο στόχος της αμερικανικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή: αφενός να περιοριστεί η δράση της Σοβιετικής Ένωσης, προκειμένου να μην εξαπλωθεί η επιρροή της στα κράτη της περιοχής και αφετέρου να διασφαλιστεί η πρόσβαση της Δυτικής Ευρώπης στους φυσικούς πόρους.²⁶⁸

Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν έπαψαν να προσπαθούν με σκοπό να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των Αραβικών λαών, πείθοντας τους ότι δεν επιθυμούσαν τίποτα άλλο παρά την ανάπτυξη και την αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου όλων ανεξαιρέτως των κρατών της Μέσης Ανατολής καθώς και την εφαρμογή ελεύθερων καθεστώτων σε αυτά. Η Αίγυπτος, η Ιορδανία, η Σαουδική Αραβία, ο Λίβανος και το Ιράκ

²⁶⁵ βλ. Καλλιαβάς, Αριστομένης, *Η νεωτέρα πολιτική ιστορία και η γεωπολιτική της Μέσης Ανατολής*, Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 1950, σελ. 35-37

²⁶⁶ βλ. Lewis, Bernard, *ό.π.*, σελ. 141

²⁶⁷ βλ. Νταβούτογλου, Αχμέτ, *Το στρατηγικό βάθος*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σελ. 514

²⁶⁸ βλ. McMahon, Robert, *ό.π.*, σελ. 83

αποδέχθηκαν τη σύναψη συμφωνίας για την παροχή οικονομικής βοήθειας από μέρους των Ηνωμένων Πολιτειών με κεντρικό στόχο την ανάπτυξη της γεωργίας και την αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών. Μόνο η Συρία για πολιτικούς λόγους αρνήθηκε την αμερικανική βοήθεια. Από το 1945 έως το 1952 οι Ηνωμένες Πολιτείες χορήγησαν περισσότερα από 600 εκατομμύρια δολάρια στις χώρες της Μέσης Ανατολής.²⁶⁹

4.1.2 Η τουρκική εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή πριν από το Σύμφωνο της Βαγδάτης.

Σύμφωνα με τον πρόεδρο Τζορτζ ΜακΓκι, έναν από τους σχεδιαστές της αμερικανικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή, η ασφάλεια σε αυτήν την περιοχή ήταν ζωτικής σημασίας για την ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι Αμερικανοί πίστευαν ότι η εν λόγω περιοχή απειλούνταν από τη Σοβιετική Ένωση και γι' αυτόν τον λόγο η Τουρκία επρόκειτο εκείνη την περίοδο, το 1947, να δεχτεί την αμερικανική οικονομική βοήθεια.

Η πρώτη πρόταση για τη συμμετοχή της Τουρκίας σε ένα σύμφωνο για την άμυνα της Μέσης Ανατολής προήλθε από την Ελλάδα και τον Έλληνα Πρωθυπουργό Τσαλδάρη τον Απρίλιο του 1949, με την προοπτική αυτή η διακήρυξη να αποτελέσει τη βάση για ένα σύμφωνο το οποίο θα περιελάμβανε τα αραβικά κράτη και θα υποστηριζόταν τόσο από τις Ηνωμένες Πολιτείες όσο και από τη Μεγάλη Βρετανία. Η Τουρκία όμως απέρριψε αυτήν την πρόταση, διότι είχε θέσει ως πρώτιστο στόχο την εξασφάλιση μόνιμης αμερικανικής εγγύησης μέσω της ένταξής της ως μέλους στο NATO.²⁷⁰

Η αξία της Τουρκίας στη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή βρίσκεται σε συνάρτηση εκείνη την εποχή όχι μόνο με τα συμφέροντά της αλλά επίσης και με τον βαθμό υποστήριξης και των στενών σχέσεων της με τη Δύση. Η Τουρκία δε θα δίσταζε να πλησιάσει τη Μέση Ανατολή, με την προϋπόθεση να είχε επιτύχει πλήρη

²⁶⁹ βλ. Κάνιστρας, Θάνος, *Η θύελλα στη Μέση Ανατολή*, Φαρφουλάς, Αθήνα, 1959, σελ. 93-94

²⁷⁰ βλ. Dodd, Clement, *Turkish foreign policy: New prospects*, The Eothen Press, Φλόριντα, 1992, σελ. 59-60

σύνδεση με τη Δύση. Οι Αμερικανοί είχαν την πεποίθηση πως είναι ανέφικτη η άμεση άμυνα της περιοχής και γι' αυτό τον λόγο η Τουρκία θα έπρεπε να λειτουργήσει ως προπύργιο και να είναι ικανή να υπερασπιστεί όχι μόνο το δικό της έδαφος αλλά και γειτονικές περιοχές. Η Τουρκία, λοιπόν, θα στηριχθεί σθεναρά από τη Δύση, σε περίπτωση που ξεσπάσει πόλεμος. Αυτό βέβαια προϋπέθετε την ύπαρξη αμερικανικών ναυτικών και αεροπορικών δυνάμεων.²⁷¹

Οι σοβιετικές εδαφικές διεκδικήσεις το 1946 και η υποστήριξη των Ηνωμένων Πολιτειών και της Μεγάλης Βρετανίας ενάντια σε αυτές αποτέλεσαν τους θεμελιώδεις παράγοντες οι οποίοι καθόρισαν την τουρκική εξωτερική πολιτική από το 1946 έως το 1964. Κατ' επέκταση, η Τουρκία θεώρησε τη μεσανατολική πολιτική της ως συνέχεια της ευρύτερης εξωτερικής πολιτικής της, που απέβλεπε στη δημιουργία ενός αμυντικού συστήματος εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης και του κομμουνισμού. Η Τουρκία στην πραγματικότητα χαιρέτισε με ικανοποίηση την ανάμειξη των Ηνωμένων Πολιτειών στην άμυνα της Μέσης Ανατολής από τότε που η Βρετανία αποδείχθηκε αδύναμη να υπερασπιστεί την περιοχή απέναντι στον σοβιετικό κίνδυνο.²⁷² Έτσι, οι πιέσεις που δέχτηκε η Τουρκία από τη Σοβιετική Ένωση το 1940 και το 1945 σχετικά με τα Στενά την εξώθησαν να συμμετέχει στον Ψυχρό Πόλεμο στο πλευρό του δυτικού συνασπισμού.²⁷³

Μετά τη συμμετοχή της Τουρκίας στο νατοϊκό Σύμφωνο, εδραιώθηκε η αντίληψη πως τα εθνικά της συμφέροντα επρόκειτο πλέον να συμφωνούν με τα συμφέροντα των άλλων μελών της συμμαχίας. Η Σοβιετική Ένωση είχε αρχίσει να εξαπλώνει την επιρροή της και ήταν διάχυτη η αίσθηση ότι μόνο μία συμμαχία με επικεφαλής τις Ηνωμένες Πολιτείες θα μπορούσε να ανακόψει αυτή τη φόρα.²⁷⁴ Υπό το τουρκικό πρίσμα ο στόχος ήταν διττός. Πρώτον, να προφυλαχθεί η χώρα από μία άμεση σοβιετική επίθεση - γι' αυτό τον λόγο άλλωστε η Τουρκία εντάχθηκε στο ΝΑΤΟ. Δεύτερον, ήταν ανάγκη να προφυλαχθεί και από μία έμμεση επίθεση. Με άλλα λόγια, υπήρχε ένας αριθμός ανεξάρτητων χωρών στα νότια σύνορά της των οποίων η

²⁷¹ βλ. Σπανίδης, ό. π., , σελ. 21

²⁷² βλ. Karpat, Kemal, «Turkish and Arab-Israeli relations», από το συλλογικό έργο: *Turkey's foreign policy in transition 1950-1974*, (επιμέλεια: Karpat, Kemal) E.J. Brill, Λάιντεν, 1975, σελ. 114

²⁷³ βλ. Robins, Philip, *Turkey and the Middle East*, Pinter, Λονδίνο, 1991, σελ. 24-25

²⁷⁴ βλ. Turan, Ilter, Barlas, Dilek, ό. π., σελ. 301

ελευθερία έπρεπε να διασφαλιστεί, ώστε να μην υποκύψουν σε κάποια σοβιετική επιρροή. Για τις τουρκικές αρχές, η Μέση Ανατολή ήταν ένα κενό στην άμυνα το οποίο έπρεπε πάση θυσία να καλυφθεί.²⁷⁵

Ο προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας όσον αφορά τη Μέση Ανατολή διαφαίνεται και από τις δηλώσεις του Τούρκου Υπουργού Εξωτερικών, Φουάτ Κοπρουλού το 1951: «Φρονούμε ότι η άμυνα στην περιοχή της Μέσης Ανατολής είναι απολύτως απαραίτητη για την οικονομική και στρατηγική άμυνα της Ευρώπης. Έτσι, μετά την ένταξή της στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο, η Τουρκία θα αναλάβει τον ρόλο της στη Μέση Ανατολή και θα είναι έτοιμη να ξεκινήσει τις διαπραγματεύσεις με τα ενδιαφερόμενα μέλη, προκειμένου να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα».²⁷⁶

Επιπλέον, ο κομβικός ρόλος της Τουρκίας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής μαρτυρείται και από τη στάση που τήρησε η Βρετανία στο θέμα της ένταξης της πρώτης στο NATO. Αρχικά, οι Βρετανοί προέβαλλαν ισχυρές αντιρρήσεις και διαφωνούσαν με τη συμμετοχή της Τουρκίας στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο. Εντούτοις, αλλάζοντας ριζικά άποψη, σύντομα υιοθέτησαν μία θετική στάση. Αυτή η μεταβολή πιθανόν να οφειλόταν στη συνειδητοποίηση της στρατηγικής σημασίας που της Τουρκίας για τη Μέση Ανατολή. Σε απόρρητη έκθεση του υπουργείου εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας (Οκτώβριος 1952) τονιζόταν ότι η Τουρκία αποτελεί καίριας σημασίας παράγοντα για την εφαρμογή της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή. Από την εξέταση της στρατηγικής και γεωγραφικής θέσης της χώρας διαπιστωνόταν ότι οι αμυντικές ενέργειες της Τουρκίας έπρεπε να στραφούν περισσότερο προς τη Μέση Ανατολή παρά προς την Ευρώπη.

Οι τουρκικές κυβερνήσεις που είχαν εναρμονιστεί με την πολιτική που υποδείκνυε το «δόγμα Τρούμαν» (1947) δεν έπαψαν να υποστηρίζουν και να υπενθυμίζουν πως η σοβιετική απειλή αφορά όχι μόνο την Ευρώπη αλλά και τη Μέση Ανατολή. Μια εμπόλεμη σύρραξη με τη Σοβιετική Ένωση ακόμη κι αν δεν επηρέαζε άμεσα το NATO, αυτομάτως και αναπόφευκτα θα εξαπλωνόταν στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Ως εκ τούτου, η ειρήνη και η γαλήνη της Μέσης Ανατολής, μιας περιοχής που βρίσκεται στα νότια και νοτιοανατολικά σύνορα της Τουρκίας είναι ζήτημα

²⁷⁵ βλ. Robins, Philip, ό. π., σελ. 24-25

²⁷⁶ βλ. Karpat, Kemal, «Turkish and Arab-Israeli relations», ό.π., σελ. 114

μείζονος σημασίας που χρήζει προσοχής και εξέτασης τόσο από το NATO όσο και από την ίδια την Τουρκία.

Πέραν της Μεγάλης Βρετανίας και η Τουρκία διαδραμάτιζε καταλυτικό ρόλο για την εφαρμογή της αμερικανικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή. Οι Ηνωμένες Πολιτείες που διακήρυτταν πως διαφυλάσσουν τα συμφέροντα του ελεύθερου κόσμου επωμίστηκαν αυτομάτως την ευθύνη για την ασφάλεια και αυτής της περιοχής από τον σοβιετικό κίνδυνο. Τα κράτη στα νότια σύνορα της Σοβιετικής Ένωσης διέτρεχαν, κατά τη γνώμη της αμερικανικής ηγεσίας, σοβαρό κίνδυνο. Ο στρατηγός Αϊζενχάουερ δίνει έμφαση στη στρατηγική θέση της Τουρκίας με την εξής αναφορά: «Και μόνο η γεωγραφική θέση της, την καθιστά το σημείο εκείνο με τη μεγαλύτερη στρατηγική σημασία στον πλανήτη».²⁷⁷

Η Τουρκία, καθότι το μοναδικό μέλος του NATO από τις χώρες της Μέσης Ανατολής, φαινόταν να προσεγγίζει τις υποθέσεις με ηθική και πολιτική υπεροψία. Ήταν ο μοναδικός φορέας των συμφερόντων του NATO σε αυτήν την περιοχή και προσπαθούσε να ωθήσει τις χώρες αυτές σε μία αντισοβιετική συμφωνία. Το πρόβλημα ωστόσο ήταν ότι δε λάμβανε υπόψη τις προτεραιότητες, τις αρχές και τα ενδιαφέροντα των αραβικών χωρών.²⁷⁸ Γι' αυτό τον λόγο η εικόνα της Τουρκίας ως αμερικανικού δορυφόρου μέσα στο NATO, όπως την αντιμετώπιζαν οι γειτονικές χώρες στα νότια σύνορα, είναι ένα από τα μειονεκτήματα που προέκυψαν από την ένταξη της Τουρκίας στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο. Μετά την ένταξή της, η Τουρκία χρησιμοποιήθηκε από τις δυτικές δυνάμεις ως εντολοδόχος, για να προωθήσει τα συμφέροντά αυτών σε ορισμένες από αυτές τις χώρες.²⁷⁹

Η Τουρκία εξακολουθούσε να εξετάζει τη νέα πολιτική πραγματικότητα στην περιοχή με τους όρους μιας κλασικής διαμάχης μεταξύ Ανατολής και Δύσης, αδυνατώντας να αντιληφθεί και να ενστερνιστεί το όραμα ενός αραβικού κόσμου, που ερχόταν σε αντιπαράθεση με τα απομεινάρια της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας. Κατά συνέπεια, η Άγκυρα επιχείρησε να επιβάλει το αντικομμουνιστικό Σύμφωνο της Βαγδάτης σε μία αρνητικά διακείμενη περιοχή. Το αξιοσημείωτο είναι πως το έπραξε

²⁷⁷ βλ. Bağcı, Husein, «Η τουρκική εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή την περίοδο 1950-1960», από το συλλογικό έργο: *Μύθος και πραγματικότητα*, τ. Α', Infoγνώμων, (επιμέλεια: Σονμέζογλου Φαρούκ), Αθήνα, 2001, σελ. 155-156

²⁷⁸ βλ. Robins, Philip, *ό.π.*, σελ. 25

²⁷⁹ βλ. Gonlubol, Mehmet, *ό.π.*, σελ. 30

αυτό η Τουρκία και όχι η Μεγάλη Βρετανία, όπως θα ήταν ίσως αναμενόμενο, παρά τις δυσοίωνες προβλέψεις.²⁸⁰

4.1.3 Το Σύμφωνο της Βαγδάτης

Η πολιτική της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή, εν πολλοίς συμμορφωνόταν με τα συμφέροντα του NATO και οι ενέργειες των συμμάχων στην περιοχή αυτή στηρίζονταν από την τουρκική κυβέρνηση. Η Τουρκία επέδειξε έμπρακτα το ενδιαφέρον της για το Σύμφωνο της Βαγδάτης και ενήργησε προς αυτή την κατεύθυνση. Ο Αμερικανός υπουργός εξωτερικών Τζον Φόστερ Ντάλες θεωρείται ο ιθύνων νους αυτού του Συμφώνου, το οποίο αποσκοπούσε στη δημιουργία ενός ασφυκτικού κλοιού γύρω από τη Σοβιετική Ένωση μέσα από συμμαχίες που τάσσονταν στην πραγματικότητα εναντίον της.²⁸¹

Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '50 και στις αρχές του 1960 η σύνδεση και η δέσμευση της Τουρκίας με τη Δύση ήταν στο απόγειό της. Αναντίρρητα η πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης έγινε ηπιότερη μετά τον θάνατο του Στάλιν το 1953, αλλά αυτό ελάχιστα επηρέασε την τουρκική στάση, καθώς το Δημοκρατικό Κόμμα έκρινε ότι αυτή η μεταβολή δεν ήταν ειλικρινής και αυθεντική. Τον Μάιο του 1953, λίγο μετά τον θάνατο του Στάλιν, η Σοβιετική Ένωση δήλωσε δημόσια ότι αποσύρει τις διεκδικήσεις στο Καρς και Αρνταχάν και διαβεβαίωσε πως δε θα προβεί σε άλλες εδαφικές διεκδικήσεις εις βάρος της Τουρκίας. Η κυβέρνηση του Μεντερές έκανε δεκτές με ικανοποίηση αυτές τις δηλώσεις, χωρίς όμως επί της ουσίας να τις λάβει υπόψη.²⁸²

Τον Μάιο 1953, ο Ντάλλες, μετρώντας μόλις λίγους μήνες ως Υπουργός εξωτερικών, βρέθηκε στη Μέση Ανατολή και ιδίως όμμασι διαπίστωσε την επιθυμία των Αράβων εθνικιστών να απαλλαγούν παντελώς από την αποικιοκρατία. Το συμπέρασμα που συνήγαγε από την περιοδεία του ήταν ότι θα έπρεπε να υποστηριχθεί η συνεργασία των χωρών του επονομαζόμενου «βορείου άξονα», εκείνων δηλαδή των κρατών που ήταν όμορα με τη Σοβιετική Ένωση.²⁸³

²⁸⁰ βλ. Ρόμπινς, Φίλιπ, *Στρατός και διπλωματία: η τουρκική εξωτερική πολιτική από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου*, Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα, 2004, σελ. 284

²⁸¹ βλ. Turan, Ilter, Barlas, Dilek, *ό.π.*, σελ. 302

²⁸² βλ. Hale, William, *ό.π.*, σελ. 121-122

²⁸³ βλ. Στεφανίδης, Ιωάννης, *Ασύμμετροι εταίροι*, *ό.π.*, σελ. 74-75

Η τουρκική κυβέρνηση έκανε αμέσως δεκτή την πρόταση για τη σύναψη «Συμμαχίας Βορείου Άξονα», καθώς αναγνώριζε πως ένα τέτοιο αμυντικό σύμφωνο θα ενίσχυε την άμυνα της χώρας στα ανατολικά σύνορά της. Επιπλέον, ο Μεντερές υπολόγιζε ότι η Τουρκία θα μπορούσε να επωφεληθεί οικονομικά από μια τέτοια συμφωνία χάρη στην εξωτερική βοήθεια που θα λάμβανε. Εκτός αυτού η Τουρκία θα μπορούσε να διατηρήσει μία κραταιή οικονομική θέση στην ευρύτερη περιοχή, αφού εάν αναχαιτιζόταν η σοβιετική (πολιτική, οικονομική, στρατιωτική) επέκταση, θα έμενε η μόνη περιφερειακή δύναμη μεγάλου βεληνεκούς στην Εγγύς και τη Μέση Ανατολή. Από την άλλη πλευρά, ο Ντάλλες έβλεπε τα συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών στη Μέση Ανατολή σε άμεση συνάρτηση με την τουρκική στρατιωτική παρουσία στην περιοχή, δοθέντος μάλιστα του γεγονότος ότι καμία άλλη χώρα από αυτές της Μέσης Ανατολής δε διέθετε τη στρατιωτική ισχύ της Τουρκίας.²⁸⁴

Στις 2 Απριλίου 1954, η Τουρκία και το Πακιστάν υπέγραψαν μία συμφωνία, η οποία βασιζόταν στο «Σύμφωνο Φιλίας» που είχε συναφθεί μεταξύ των δύο χωρών το 1951. Σκοπός της συμφωνίας ήταν να ανταλλάξουν οι δύο χώρες πληροφορίες όσον αφορά τεχνικά και τεχνολογικά ζητήματα αλλά και να παράσχει η μία χώρα στην άλλη οπλισμό και πυρομαχικά σε περίπτωση επίθεσης.²⁸⁵ Η συμφωνία αυτή ενδυνάμωνε τη θέση του Πακιστάν σε ό,τι αφορά την άμυνα της περιοχής του λεγόμενου «βόρειου άξονα». Μετά τη σύναψη αυτής της συμφωνίας, το Πακιστάν υπέβαλε αίτημα στην Ουάσιγκτον για παροχή στρατιωτικής ενίσχυσης το οποίο έγινε δεκτό από το αμερικανικό Κογκρέσο κατόπιν και της πρότασης του Αϊζενχάουερ για την υποστήριξη αυτής της χώρας. Η σχετική συμφωνία υπογράφηκε τελικά στις 19 Μαΐου 1954 στην πόλη Καράτσι του Πακιστάν. Οι συμφωνίες αυτές ανάμεσα στην Τουρκία, το Πακιστάν και τις Ηνωμένες Πολιτείες που κατακυρώθηκαν σε ένα διάστημα μόλις δύο μηνών επέφεραν αντιδράσεις – μάλλον αναμενόμενες - στις χώρες της Μέσης Ανατολής.

Την ίδια χρονική περίοδο, ανάλογη πορεία με το Πακιστάν ακολουθούσε και το Ιράκ. Στη συνδιάσκεψη του Αραβικού Συνδέσμου, η οποία έλαβε χώρα τον Ιανουάριο του 1954 στο Κάιρο, διαφαινόταν η επιθυμία του Ιράκ για τη δημιουργία ενός αμυντικού συμφώνου συνεργασίας με τις υπόλοιπες χώρες της περιοχής. Το

²⁸⁴ βλ. Bagci, Husein, ό.π., σελ. 156-157

²⁸⁵ βλ. Karpat, Kemal, «Turkish and Arab-Israeli relations», ό.π., σελ. 116

Ιράκ εξάλλου είχε απευθυνθεί στην Ουάσιγκτον για τη χορήγηση στρατιωτικής βοήθειας. Αν γινόταν δεκτό το αίτημα από τους Αμερικανούς, τότε το Ιράκ θα εγκατέλειπε τον Αραβικό Σύνδεσμο και την Κοινή Αμυντική Συμφωνία που είχε δημιουργηθεί μέσα στα πλαίσια αυτού και συνακόλουθα θα συμμαχούσε με την Τουρκία και το Πακιστάν. Τον Μάρτιο 1954, ο βασιλιάς του Ιράκ, Φεϊζάλ επισκέφτηκε το Πακιστάν και δήλωσε ότι θα πρέπει οι δύο χώρες να συνάψουν μεταξύ τους στενότερους δεσμούς. Τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου, η Ουάσιγκτον γνωστοποίησε στην ηγεσία της Βαγδάτης πως ήταν πρόθυμη να ικανοποιήσει το αίτημα για χορήγηση στρατιωτικής βοήθειας στο Ιράκ.²⁸⁶

Στο μεταξύ ο πρωθυπουργός του Ιράκ, Νουρί Ες Σαΐντ, είχε πείσει τον βασιλιά Φεϊζάλ πως για τη θωράκιση της χώρας απέναντι στον σοβιετικό κίνδυνο απαιτούνταν ένα σύμφωνο συμμαχίας μεταξύ του Ιράκ και της Τουρκίας. Τη θέση του Νουρί Ες Σαΐντ ενστερνίζονταν ο Τούρκος πρωθυπουργός Μεντερές και ο Υπουργός Εξωτερικών Κοπρουλού, οι οποίοι αφού αφίχθησαν στην πρωτεύουσα του Ιράκ στις 13 Ιανουαρίου 1955, εξέφρασαν την επιθυμία τους να δημιουργηθεί μία συνθήκη, προκειμένου να διατηρηθούν η σταθερότητα και η ασφάλεια στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.²⁸⁷ Ωστόσο, είναι προφανές πως πρωταρχική επιδίωξη του Τούρκου πρωθυπουργού ήταν να καταλάβει η Άγκυρα μία ηγετική θέση στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Η ανακοίνωση που εξέδωσαν από κοινού οι δύο ηγέτες μετά το πέρας των συνομιλιών έκανε λόγο για μία ενδεχόμενη αμυντική συμφωνία μεταξύ των δύο κρατών. Ερωτηθείς ο Μεντερές, πριν από την αναχώρησή του από τη Βαγδάτη, αναφορικά με την έκβαση της συνάντησης με τον Ιρακινό ομόλογό του, δήλωσε ότι η συνεργασία των δύο χωρών στο πλαίσιο μίας επίσημης συμφωνίας θα εγκαινιάσει μία νέα εποχή στη Μέση Ανατολή.²⁸⁸

Η ανακοίνωση αυτή ήταν αρκετή για να επιταχύνει την κρίση του Αραβικού Συνδέσμου. Συγκεκριμένα, η στρατιωτική κυβέρνηση της Αιγύπτου ήταν πεπεισμένη πως μία τέτοια ενέργεια του Ιράκ θα υπονόμει την αλληλεγγύη ως προς τη διαχείριση των διεθνών πολιτικών υποθέσεων και θα αποδυνάμωνε το σύστημα

²⁸⁶ βλ. Bagci, Husein, ό.π., σελ. 157-158

²⁸⁷ βλ. Ροζάκης, Παντελής, ό.π., σελ. 459

²⁸⁸ βλ. Bagci, Husein, ό.π., σελ. 159

ασφαλείας του Αραβικού Συνδέσμου.²⁸⁹ Γι' αυτό τον λόγο, με δική της πρωτοβουλία πραγματοποιήθηκε διάσκεψη των ηγετών των αραβικών κρατών στις 25 Ιανουαρίου 1955 στην αιγυπτιακή πρωτεύουσα. Στη συνεδρίαση έλαβαν εξ αρχής μέρος οι πρωθυπουργοί της Συρίας, του Λιβάνου, της Ιορδανίας, της Σαουδικής Αραβίας, ενώ στη συνέχεια κατέφθασαν οι πρωθυπουργοί της Υεμένης και της Λιβύης. Ο Νουρί Ες Σαΐντ επικαλέστηκε ένα θέμα υγείας και ζήτησε ολιγοήμερη αναβολή της συνόδου, χωρίς ωστόσο να γίνει δεκτό το αίτημά του. Έτσι, δε συμμετείχε σε αυτή τη συνάντηση. Από τον αιγυπτιακό τύπο δεν έλειψαν τα ειρωνικά σχόλια για αυτή την ασθένεια, διότι θεωρήθηκε ότι η ασθένειά του ότι ήταν το πρόσχημα πίσω από το οποίο κρυβόταν η απροθυμία του Σαΐντ να παρευρεθεί στη σύνοδο.

Ο Αιγύπιος πρωθυπουργός στην εναρκτήρια ομιλία της συνόδου διατύπωσε τις αντιρρήσεις τόσο του ίδιου όσο και της αιγυπτιακής κυβέρνησης για το ενδεχόμενο μίας συμφωνίας ανάμεσα στην Τουρκία και το Ιράκ και επιπλέον εξέφρασε την πεποίθησή του ότι με αυτό τον τρόπο το Ιράκ δε θα αποκόμιζε κάποιο όφελος από στρατιωτικής άποψης. Εν συνεχεία, στο στόχαστρο της Αιγύπτου τέθηκε η Τουρκία για την οποία ακούστηκαν διάφορες κατηγορίες σε επιθετικό τόνο. Τελικά, στις 6 Φεβρουαρίου η σύνοδος έληξε, χωρίς ωστόσο να εκδοθεί κάποιο κοινό ανακοινωθέν, ως εΐθισται.²⁹⁰

Παρά τις πιέσεις που ασκήθηκαν από την Αίγυπτο και την έκτακτη συνάντηση των ηγετών και των Υπουργών Εξωτερικών των χωρών του Αραβικού Συνδέσμου (22 Ιανουαρίου – 6 Φεβρουαρίου), το αμυντικό Σύμφωνο υπογράφηκε τελικά στις 24 Φεβρουαρίου 1955 στη Βαγδάτη και αντικατέστησε τη συμφωνία μεταξύ Τουρκίας και Πακιστάν. Ο λόγος για τον οποίο επέμενε το Ιράκ για μία εκ νέου συμφωνία μπορεί να εντοπιστεί στο Άρθρο 5, το οποίο όριζε ότι το Σύμφωνο ήταν ανοιχτό για να συμμετάσχει όποιο μέλος του Αραβικού Συνδέσμου ενδιαφερόταν για την ασφάλεια και την ειρήνη της περιοχής.²⁹¹

Εν τω μεταξύ, προλειαίνεται το έδαφος και διενεργούνται κινήσεις με σκοπό την ένταξη του Πακιστάν στο Σύμφωνο. Πιο συγκεκριμένα, ο Τούρκος πρόεδρος, Τζελάλ Μπαγιάρ, πραγματοποίησε μία επίσημη επίσκεψη στο Πακιστάν στις 16

²⁸⁹ βλ. Hurewitz, J.C., *Diplomacy in the Near and Middle East. A documentary record: 1914-1956*, D. Van Nostrand Company, INC., Princeton, New Jersey, σελ. 390

²⁹⁰ βλ. Bagci, Husein, ό.π., σελ. 161

²⁹¹ βλ. Hurewitz, J.C., ό.π., σελ. 390

Φεβρουαρίου 1955 και ο Υπουργός εξωτερικών του Πακιστάν, Μωχάμεντ Άλι, σε συνέντευξη τύπου που παραχώρησε στις 27 Ιανουαρίου στη Νέα Υόρκη διατεινόταν ότι αποτελεί επιθυμία του πακιστανικού λαού μια τριμερής συμμαχία μεταξύ Τουρκίας, Ιράκ και Πακιστάν. Επιπλέον, το υπουργείο εξωτερικών του Πακιστάν σε ανακοίνωσή του στις 20 Ιανουαρίου επεσήμανε ότι, σύμφωνα με τους Πακιστανούς αξιωματούχους, απώτερος στόχος της συμφωνίας μεταξύ Τουρκίας και Ιράκ είναι η συγκρότηση ενός κοινού αμυντικού μηχανισμού στην περιοχή.²⁹²

Η εκάστοτε ενδιαφερόμενη χώρα απέβλεπε στην επίτευξη συγκεκριμένων στόχων με την ένταξή της στο Σύμφωνο. Η Τουρκία επιδίωκε να αποδευρευτεί από τις υποχρεώσεις της απέναντι στη Μεγάλη Βρετανία και το ΝΑΤΟ και να διασφαλίσει τη νοτιοανατολική της πλευρά. Το Πακιστάν επιθυμούσε να εδραιώσει την άμυνα εναντίον της Ινδίας και να της παρασχεθεί στρατιωτική και οικονομική ενίσχυση. Ο Νούρι Ες Σαΐντ θεωρούσε πως η συνεργασία με το ΝΑΤΟ, διαμέσου της Τουρκίας, θα εξασφάλιζε στον Ιράκ μία ηγετική θέση στον Αραβικό κόσμο και την υποστήριξη ενάντια στην κουρδική αναταραχή, ενώ ταυτόχρονα θα ενίσχυε τη διαπραγματευτική ισχύ της χώρας προς το Ισραήλ.²⁹³

Ο Βρετανός πρωθυπουργός, Άντονι Ήντεν, λίγο μετά την υπογραφή του Συμφώνου κατέφτασε τη Βαγδάτη. Ο Ήντεν ήταν θιασώτης της αμυντικής συμφωνίας μεταξύ Τουρκίας και Ιράκ, όπως άλλωστε μαρτυρείται και από τις μετέπειτα δηλώσεις του: «Κατά τη γνώμη μου, οφείλουμε να παρέχουμε απόλυτη στήριξη σε αυτή την κίνηση, για την αποτροπή της οποίας η Αίγυπτος άσκησε έντονη πίεση στο Ιράκ. Αυτό το σύμφωνο είχε μεγάλες πιθανότητες να μετατραπεί σε ένα νέο ΝΑΤΟ για την Εγγύς και τη Μέση Ανατολή, καθώς ήταν εκπεφρασμένη η επιθυμία του Πακιστάν, του Ιράν και της Ιορδανίας να συμμετέχουν σε αυτό».²⁹⁴

Η Βρετανία εντέλει προσχώρησε στο Σύμφωνο της Βαγδάτης στις 4 Απριλίου. Ένας καίριας σημασίας παράγοντας που ώθησε τη Βρετανία να συμμετάσχει σε αυτό ήταν πως γνώριζε ότι το σύμφωνο ασφαλείας με το Ιράκ, το οποίο της εξασφάλιζε πετρέλαιο για τις δύο βρετανικές αεροπορικές βάσεις, θα έληγε το 1957. Έτσι, χρειαζόταν ένα νέο σύμφωνο για να διατηρήσει την επιρροή στην περιοχή. Το

²⁹² βλ. Bagci, Husein, ό.π., σελ. 162-163

²⁹³ βλ. Karpat, Kemal, «Turkish and Arab-Israeli relations», ό.π., σελ. 117

²⁹⁴ βλ. Bagci, Husein, ό.π., σελ. 163

Πακιστάν προσχώρησε στο Σύμφωνο στις 23 Σεπτεμβρίου 1955, παρότι είχε υπογράψει το πανομοιότυπο σύμφωνο με την Τουρκία πριν από μόλις ένα έτος, και το Ιράν στις 3 Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου. Τα πέντε μέλη συναντήθηκαν στη Βαγδάτη τον Νοέμβριο 1955 και οργάνωσαν τον οικονομικό και στρατιωτικό προγραμματισμό. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν υπέγραψαν ποτέ, ώστε να ενταχθούν επίσημα στο Σύμφωνο, καθώς το State Department επιθυμούσε να διατηρήσει την όποια ευκαιρία συνεργασίας με τις χώρες που δεν ήταν μέλη του Συμφώνου, όπως η Αίγυπτος και η Σαουδική Αραβία, και ταυτόχρονα να αποφύγει την αντίδραση του Ισραήλ. Ωστόσο, ήταν εξαρχής σαφές πως η Ουάσιγκτον ήταν ο ταμίας και προωθητής αυτού του σχεδίου.²⁹⁵

Μολονότι η οργάνωση αυτού του συστήματος ασφαλείας είχε ξεκινήσει με τη δυναμική των Ηνωμένων Πολιτειών, τελικά διαμορφώθηκε έτσι ώστε να παρέχει στη Βρετανία μία ηγετική θέση όχι μόνο στο Σύμφωνο αλλά και στη Μέση Ανατολή. Πιθανόν οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν ήταν ικανοποιημένες με αυτή την έκβαση και γι' αυτό δε δίστασαν να απομακρύνουν τη Βρετανία από την περιοχή, όταν δόθηκε η ευκαιρία το 1956.

Αξίζει να σημειωθεί πως ο Μεντερές, πριν μεταβεί στη Βαγδάτη, επισκέφτηκε τη Δαμασκό και τη Βηρυτό από όπου απήλυσε πρόσκληση προς τη Συρία και τον Λίβανο να συμμετάσχουν στο Σύμφωνο. Οι αντιδράσεις ήταν άμεσες. Ο Τούρκος πρωθυπουργός ήρθε αντιμέτωπος με διαδηλώσεις στη Βηρυτό και δέχτηκε δριμεία κριτική από το συριακό κοινοβούλιο, καθώς η νέα γενιά των Αράβων και οι αριστεροί βουλευτές έβλεπαν με ιδιαίτερη καχυποψία ένα σύμφωνο υποβοηθούμενο από τη Δύση.²⁹⁶

Επιλογικά, η Τουρκία διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο και συνέβαλε τα μέγιστα για την πραγματοποίηση του Συμφώνου της Βαγδάτης. Οι άλλες μεσανατολικές χώρες, δηλαδή η Συρία, η Αίγυπτος, η Ιορδανία και ο Λίβανος, αρνήθηκαν να συμπεριληφθούν στον αμυντικό μηχανισμό. Οι προσπάθειες της Τουρκίας να πείσει αυτές τις χώρες να ενταχθούν στο σύμφωνο ήταν άκαρπες και ενδεχομένως να έκανε τις μεταξύ τους σχέσεις δυσμενέστερες.²⁹⁷

²⁹⁵ βλ. Hale, William, *ό.π.*, σελ. 126

²⁹⁶ βλ. Karpat, Kemal, «Turkish and Arab-Israeli relations», *ό.π.*, σελ. 118

²⁹⁷ βλ. Turan, Ilter, Barlas, Dilek., *ό.π.*, σελ. 302

4.1.4 Αντιδράσεις για το Σύμφωνο της Βαγδάτης

Η Σοβιετική Ένωση δεν έκρυψε την ενόχλησή της για το Σύμφωνο της Βαγδάτης, απεναντίας εκδήλωσε τη δυσαρέσκειά της με επίσημη ανακοίνωση προερχόμενη από τον Υπουργό Εξωτερικών στις 16 Απριλίου 1955. Η ανάμειξη των Ηνωμένων Πολιτειών σε αυτό το εγχείρημα πυροδότησε περαιτέρω την ένταση. Έτσι, το σύμφωνο της Βαγδάτης δεν επηρέασε αρνητικά μόνο τις σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και Αιγύπτου αλλά και της Σοβιετικής Ένωσης με τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς αμφότερες επιζητούσαν να καταλάβουν μία σημαντική θέση στα πολιτικά τεκταινόμενα της Μέσης Ανατολής. Οι Σοβιετικοί επιθυμούσαν να διεισδύσουν με οποιονδήποτε τρόπο στην περιοχή και αυτό συνάδει άλλωστε με την επεκτατική πολιτική που είχαν υιοθετήσει σε παγκόσμιο επίπεδο. Παράλληλα, οι Αμερικανοί, εκμεταλλευόμενοι το κενό εξουσίας που είχε επέλθει μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, επιχειρούσαν να εδραιώσουν τον δικό τους ρόλο στην περιοχή. Όσον αφορά την Αίγυπτο και την Τουρκία, η καθεμία προσέβλεπε να αναλάβει τα ηνία στη Μέση Ανατολή και η σχέση του οδηγούνταν σε ανοιχτή σύγκρουση.

Αποτελεί κοινό τόπο ότι τα συμφέροντα της Τουρκίας πλέον ταυτίζονταν με τα συμφέροντα των δυτικών χωρών και δη με τα αμερικανικά. Γίνεται, επομένως, αντιληπτό ότι η ρήξη με τη Σοβιετική Ένωση ήταν μάλλον αναπότρεπτη, δεδομένων των συμφερόντων της δεύτερης στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Αυτή η αντιπαράθεση μεταξύ τους θεωρήθηκε αναγκαία και επαρκής συνθήκη για την περαιτέρω προώθηση της στρατιωτικής συνεργασίας της Τουρκίας με τη Δύση στη Μέση Ανατολή.²⁹⁸

Στον απόηχο του Συμφώνου της Βαγδάτης και ειδικότερα την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1955, η Σοβιετική Ένωση αύξησε τις διπλωματικές επαφές με τον αραβικό κόσμο και πραγματοποιήθηκαν εκατέρωθεν επισκέψεις. Οι Δυτικοί υποβάθμισαν τη σημασία αυτών των ενεργειών και αγνόησαν τις πληροφορίες που λάμβαναν για μια πιθανή συμφωνία μεταξύ Αιγύπτου και Σοβιετικής Ένωσης για την πώληση οπλισμού, ώσπου στα τέλη του Σεπτεμβρίου ανακοινώθηκε επίσημα η συμφωνία για τα τσεχοσλοβακικά όπλα. Αυτό που προκάλεσε στους δυτικούς μεγαλύτερη ανησυχία, πέραν της ίδιας της συμφωνίας, ήταν πως το σύνολο σχεδόν του αραβικού κόσμου υποδέχτηκε την είδηση με διθυραμβικά σχόλια χαράς. Οι

²⁹⁸ βλ. Bagci, Husein, ό.π., σελ. 164-165

κυβερνήσεις της Συρίας, του Λιβάνου και της συνεχάρησαν θερμά τον συνταγματάρχη Νάσερ και όλος σχεδόν ο αραβικός τύπος χαιρέτισε την είδηση με ενθουσιώδη ικανοποίηση. Ακόμη και ο Νουρί Ες Σαΐντ δεν παρέλειψε να στείλει συγχαρητήριο μήνυμα.²⁹⁹

Η ανακοίνωση για τη συμμετοχή του Ιράν στο Σύμφωνο της Βαγδάτης από τον πρωθυπουργό της χώρας προκάλεσε την έντονη αντίδραση της Σοβιετικής Ένωσης. Η Μόσχα δήλωσε πως «η προσχώρηση του Ιράν στο Σύμφωνο εναντιώνεται στις αρχές της ειρήνης και της ασφάλειας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και αντίκειται στις σχέσεις καλής γειτονίας του Ιράν και της Σοβιετικής Ένωσης» (κείμενο στους *New York Times*, 13 Οκτωβρίου 1955). Η Τεχεράνη στην προσπάθειά της να ακυρώσει τους σοβιετικούς ισχυρισμούς αντέτεινε πως η ένταξη του Ιράν στο Σύμφωνο αποφασίστηκε στο πλαίσιο των θεσπισμένων από τα Ηνωμένα Έθνη κανονισμών και με απώτερο στόχο να ενισχυθούν η ειρήνη και η ασφάλεια στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Η ανησυχία της Σοβιετικής Ένωσης όσον αφορά αυτή τη συμφωνία εντεινόταν και από το γεγονός ότι αφενός η Τουρκία και η Βρετανία – ούσες μέλη του Συμφώνου της Βαγδάτης – ήταν και μέλη του NATO και αφετέρου το Πακιστάν και η Βρετανία ήταν μέλη ενός άλλου στρατιωτικού και πολιτικού συνασπισμού στην Νότιοανατολική Ασία, τον λεγόμενο SEATO. Το NATO από τη μία πλευρά εναντιωνόταν στα συμφέροντα της Σοβιετικής Ένωσης και το SEATO από την άλλη ήταν εντολοδόχος των αποικιακών δυνάμεων. Έτσι, για τη Σοβιετική Ένωση, η υλοποίηση του Συμφώνου της Βαγδάτης και η συμμετοχή του Ιράν σε αυτό εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα των δυνάμεων οι οποίες προσπαθούσαν να καταστήσουν τις χώρες της Μέσης Ανατολής, συμπεριλαμβανομένου του Ιράν, ένα εφελτήριο και να εγκαταστήσουν εκεί στρατιωτικές βάσεις.³⁰⁰

Το Σύμφωνο της Βαγδάτης, παρά την αντίθετη στάση που τήρησαν η Σοβιετική Ένωση και η Αίγυπτος, αποτέλεσε ένα σημαντικό φορέα πολιτικής αλληλεγγύης. Επιπλέον, μέσω αυτού η Τουρκία ενίσχυε σημαντικά την πολιτική της θέση στη Μέση Ανατολή και αφού πλέον ακολουθούσε μία πιο δυναμική και ρεαλιστική πολιτική, εγκατέλειψε την επιλογή της ουδετερότητας. Ο Κοπρουλού, σε διάγγελμα

²⁹⁹ βλ. Lewis, Bernard, ό.π., σελ. 145-146

³⁰⁰ βλ. Hurewitz, J.C., ό.π., σελ. 415-417

του μετά τη σύναψη της συμφωνίας με το Ιράκ, αντιτάχθηκε με απόλυτο τρόπο στην πολιτική ουδετερότητας που επέλεγαν παλαιότερα οι τουρκικές κυβερνήσεις, χαρακτηρίζοντας αυτή τη στάση όχι απλώς επιβλαβή αλλά και επικίνδυνη για τη χώρα. Στη συνέχεια, επιρρίπτοντας την ευθύνη για την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου αποκλειστικά στη Σοβιετική Ένωση, τόνισε ότι είναι ανάγκη όλα τα φιλειρηνικά έθνη να συνεργαστούν, ώστε να αναχαιτιστεί η επέκταση της σοβιετικής απειλής.³⁰¹

4.1.5 Ο τέλος του Συμφώνου της Βαγδάτης

Το καθοριστικό γεγονός που σηματοδότησε την αρχή του τέλους για το Σύμφωνο της Βαγδάτης ήταν το στρατιωτικό πραξικόπημα που έλαβε χώρα στο Ιράκ στις 14 Ιουλίου 1958, το οποίο ανέτρεψε τον Νουρί Ες-Σαΐντ και το φιλοδυτικό καθεστώς του. Οι υπόλοιπες χώρες που συμμετείχαν στο Σύμφωνο συνήλθαν στο Λονδίνο και διακήρυξαν από κοινού ότι η ανάγκη διατήρησης του Συμφώνου ήταν μεγαλύτερη από ποτέ. Ήταν πασιφανές, όμως, ότι αυτό το αμυντικό σύμφωνο δε θα μπορούσε να επιβιώσει με την αρχική του μορφή. Τον Οκτώβριο του 1958 η έδρα μεταφέρθηκε από τη Βαγδάτη στην Άγκυρα, ενώ το Ιράκ αποχώρησε επισήμως τον Μάρτιο του 1959.³⁰²

Μετά τις πολιτικές μεταβολές στο Ιράκ, επί της ουσίας παύει η ισχύς του συμφώνου. Γι' αυτό τον λόγο οι Ηνωμένες Πολιτείες ανέλαβαν την πρωτοβουλία και τον Μάρτιο του 1959 υπέγραψαν στην τουρκική πρωτεύουσα ξεχωριστές συμφωνίες συνεργασίας με την Τουρκία, το Ιράν και το Πακιστάν, με απότοκο την ίδρυση του Οργανισμού Κεντρικής Συμφωνίας (Central Treaty Organization - CENTO), ο οποίος θα παραμείνει σε ισχύ έως την ιρανική επανάσταση.³⁰³ Από την ονομασία του εν λόγω οργανισμού διαφαίνεται η σχέση του τόσο με το NATO, το οποίο μεριμνούσε για την άμυνα και την ασφάλεια της Δύσης όσο και με το SEATO, το οποίο απέβλεπε στον ίδιο στόχο για την ευρύτερη περιοχή της Ανατολής. Ορίστηκε το γενικό αρχηγείο του CENTO να είναι στην Άγκυρα.³⁰⁴ Πιθανόν, η θεμελιώδης σημασία του CENTO για τις χώρες της Μέσης Ανατολής έγκειται στο γεγονός ότι αποτελούσε έναν

³⁰¹ βλ. Bagci, Husein, , ό.π., , σελ. 166

³⁰² βλ. Hale, William, ό.π., σελ. 127

³⁰³ βλ. Νταβούτογλου, Αχμέτ, ό.π., σελ. 535

³⁰⁴ βλ. Bagci, Husein, ό.π., σελ. 188

μηχανισμό χάρις στον οποίο θα μπορούσαν να διατηρήσουν τη στρατιωτική και οικονομική βοήθεια από τις Ηνωμένες Πολιτείες.³⁰⁵

Το στρατιωτικό πραξικόπημα στο Ιράκ ήταν καταστροφικό για την μεσανατολική πολιτική που εφάρμοζε εκείνη την εποχή ο Μεντερές. Στερούσε από την Τουρκία τον μοναδικό σύμμαχό της στον Αραβικό κόσμο, καθώς απομάκρυνε τη Βαγδάτη από το ομώνυμο Σύμφωνο. Επιπλέον, ήταν ορατός ο κίνδυνος να προστεθεί άλλη μία κομμουνιστική χώρα στα σύνορα της Τουρκίας μαζί με τις υπόλοιπες χώρες του «Σιδηρού παραπετάσματος».³⁰⁶ Ο Μεντερές θορυβήθηκε ιδιαίτερα από τα γεγονότα στο Ιράκ που οδήγησαν στην βίαιη ανατροπή του Νουρί Ες-Σαΐντ και άρχισε να αναλογίζεται τον κίνδυνο ενός παρόμοιου πραξικοπήματος και στην Τουρκία. Πέντε περίπου μήνες μετά από αυτά τα γεγονότα εννέα χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί κατηγορήθηκαν ότι μηχανορραφούσαν κατά της κυβέρνησης Μεντερές και συνελήφθησαν.

Ο Μεντερές βρέθηκε σε ιδιαίτερα δυσμενή θέση μετά το πραξικόπημα του Ιράκ, διότι καλούνταν να αντιμετωπίσει και τις σφοδρές αντιδράσεις της αντιπολίτευσης για τον τρόπο που αυτός και η κυβέρνησή του ασκούσαν εξωτερική πολιτική. Ήταν η πρώτη φορά την περίοδο αυτή που υπήρχε διάσταση απόψεων μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Κατηγορούνταν συγκεκριμένα πως εφάρμοζε παρόμοια πολιτική με τον Νουρί Ες – Σαΐντ και ελλόχευε ο κίνδυνος ενός παρόμοιου πραξικοπήματος και μίας ενδεχόμενης πολιτικής δολοφονίας και στην Τουρκία.³⁰⁷ Σε συνέντευξη τύπου στις 2 Αυγούστου 1958, ο Ινονού επέκρινε τους χειρισμούς της κυβέρνησης Μεντερές στη Μέση Ανατολή ισχυριζόμενος πως μπορεί να αποβούν επιζήμιοι για τη χώρα. Στις 18 Ιουλίου και η Σοβιετική Ένωση εξαπέλυσε κατηγορίες εναντίον της Τουρκία για πιθανές στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον του νέου καθεστώτος στο Ιράκ. Ο Μεντερές λίγες μέρες αργότερα, απευθυνόμενος στον Χρουστσόφ, διατεινόταν πως η χώρα του επ' ουδενί δε θα έθετε σε κίνδυνο με οποιαδήποτε ενέργεια την ειρήνη και την ασφάλεια στη Μέση Ανατολή.

³⁰⁵ βλ. Hale, William, ό.π., σελ. 127

³⁰⁶ βλ. Robbins, Philip, ό.π., σελ. 27

³⁰⁷ βλ. Bagci, Husein, ό.π., σελ. 189

Η εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης και ειδικότερα η στάση της Τουρκίας αναφορικά με το Σύμφωνο της Βαγδάτης επικρίθηκε και από επιστήμονες της εποχής, όπως τον Φαχίρ Αρμάογλου, καθηγητή του πανεπιστημίου της Άγκυρας. Σύμφωνα με τον καθηγητή, το Σύμφωνο της Βαγδάτης όχι απλώς δεν είχε καταφέρει να εξασφαλίσει την ειρήνη και τη σταθερότητα αλλά οδήγησε και στην αύξηση της σοβιετικής διείσδυσης στην περιοχή.³⁰⁸ Πράγματι δύσκολα θα έβρισκε κανείς στη σύγχρονη ιστορία άλλο διακρατικό σύμφωνο τόσο περιττό, ατελέσφορο και επιβλαβές για όλα τα συμβαλλόμενα μέλη όσο το Σύμφωνο της Βαγδάτης. Έπληξε τα συμφέροντα της Δύσης στην περιοχή, επιτάχυνε τις συμφωνίες αραβικών χωρών με τη Σοβιετική Ένωση, ώθησε την άνοδο ακραίων ιδεολογιών και κατέστησε την Τουρκία πειθήνιο όργανο των δυτικών δυνάμεων.³⁰⁹

Η συνεχώς επιδεινούμενη πολιτική κατάσταση της Τουρκίας οδήγησε τελικά στις 27 Μαΐου 1960 στο πρώτο πραξικόπημα στην ιστορία της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας.³¹⁰ Ο Ισμαήλ Σοϊσάλ, εκπρόσωπος του Υπουργού Εξωτερικών, δήλωσε ότι η ανατροπή του Μεντερές αποτελούσε περίτρανη απόδειξη της αποτυχίας του Συμφώνου της Βαγδάτης και πως αυτό ήταν ένα φιάσκο που καθιστούσε πλέον αδύνατη την πολιτική συνεργασία των Αραβικών χωρών για την συλλογική άμυνα της Μέσης Ανατολής.³¹¹

³⁰⁸ βλ. Bagci, Husein, ό.π., σελ. 187-188

³⁰⁹ βλ. Karpat, Kemal, «Turkish and Arab-Israeli relations», ό.π., σελ. 116

³¹⁰ βλ. Bagci, Husein, ό.π., σελ. 189

³¹¹ βλ. Dodd, Clement, ό.π., σελ. 64

4.2 Η κρίση των πυραύλων στην Κούβα: ο ρόλος της Τουρκίας

4.2.1. Το χρονικό πριν από την κρίση των πυραύλων. Ο εκατέρωθεν πολεμικός εξοπλισμός.

Τον Ιούλιο του 1960, ο Αϊζενχάουερ ανακοίνωσε ότι η Κούβα αποτελούσε πλέον πρόβλημα για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Προς απάντηση στη διαβεβαίωση του Χρουστσόφ ότι θα υποστηρίξει την Κούβα και το καθεστώς του Κάστρο, ο Αϊζενχάουερ δήλωσε ότι η Σοβιετική Ένωση επιδιώκει μέσω του στενού δεσμού της με την Κούβα να εξυπηρετήσει τους σκοπούς της και να αποκτήσει έρεισμα σε αυτό το ημισφαίριο. Το πρόβλημα της Κούβας προσδιορίστηκε στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου ως «η εγκαθίδρυση στο δυτικό ημισφαίριο ενός καθεστώτος κυριαρχούμενου από τον διεθνή κομμουνισμό».³¹² Αυτό που ανησυχούσε τις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ότι εξαιτίας της Κούβας δινόταν η δυνατότητα στη Σοβιετική Ένωση να αναμειχθεί σε αμερικανικά ζητήματα. Ο Κέννεντυ ήταν αποφασισμένος ωστόσο να περιορίσει τη δύναμη του Κάστρο και να αποτρέψει το ενδεχόμενο η Σοβιετική Ένωση να αποκτήσει ένα δεύτερο προγεφύρωμα σε αυτό το ημισφαίριο.³¹³

Οι Ηνωμένες Πολιτείες θα διακόψουν τις διπλωματικές επαφές με την Κούβα τον Ιανουάριο του 1961 και στις 17 Απριλίου 1961 Κουβανοί μισθοφόροι της CIA θα αποβιβαστούν στον κόλπο των Χοίρων, που βρισκόταν στη νότια ακτή της Κούβας, για να επιχειρήσουν να ανατρέψουν το καθεστώς του Κάστρο. Η αποτυχία του εγχειρήματος ήταν παταγώδης και παράλληλα οι Αμερικανοί ώθησαν τον Κάστρο να στραφεί προς τα αριστερά και - για πρώτη φορά - να προσδώσει σοσιαλιστικό χαρακτήρα στην κουβανική επανάσταση. Η Κούβα δέχτηκε συνάμα τις σοβιετικές εγγυήσεις για τη διατήρηση της ακεραιότητας και των κυριαρχικών δικαιωμάτων της που απειλούνταν από τους Αμερικανούς, οι οποίοι, όπως αποδείχθηκε, συνεχώς

³¹² βλ. Weldes, Jutta, Saco, Diana, «Making State Action Possible: The United States and the Discursive Construction of “The Cuban Problem”, 1960-1994», *Journal of International Studies*, Vol. 25, No 2, Καλοκαίρι 1996, σελ. 361

³¹³ βλ. Weldes, Jutta, Saco, Diana, ό.π., σελ. 364-365

μηχανορραφούσαν εναντίον της και είχαν μάλιστα επιβάλει αποκλεισμό στα κουβανικά προϊόντα (3 Φεβρουαρίου 1962).

Η Σοβιετική Ένωση μερίμνησε για την ενίσχυση της Κούβας σε εξοπλιστικά συστήματα και τη στελέχωση του κουβανικού στρατού με ειδικούς εμπειρογνώμονες με αποτέλεσμα ως το καλοκαίρι του 1962 να έχει συγκεντρωθεί ένα πραγματικό οπλοστάσιο αποτελούμενο όχι μόνο από αμιγώς αμυντικά όπλα αλλά και επιθετικά, όπως βομβαρδιστικά.³¹⁴ Ο Κάστρο είχε αποστείλει αίτημα στους Σοβιετικούς για τη χορήγηση αμυντικών όπλων, το οποίο τελικά εγκρίθηκε από το Presidium τον Απρίλιο του 1962. Στα τέλη Ιουλίου ο αριθμός των σοβιετικών φορτηγών πλοίων έφτασε στα 37, είκοσι εκ των οποίων μετέφεραν πολεμικό εξοπλισμό.³¹⁵

Η σχέση που αναπτύχθηκε αυτή την περίοδο ανάμεσα στην Κούβα και τους Σοβιετικούς θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντιστοιχεί με την πολιτική που ασκήθηκε για μία και πλέον δεκαετία από τις Ηνωμένες Πολιτείες απέναντι στην Τουρκία. Η Τουρκία από τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο κι έκτοτε είχε συνάψει ισχυρούς δεσμούς με τις Ηνωμένες Πολιτείες και γενικότερα ήταν εμφανής η στροφή της πολιτικής της προς τις δυτικές δημοκρατίες. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι η Τουρκία κατέστη μέλος του NATO και υπέγραψε 56 χωριστές συμφωνίες με τις Ηνωμένες Πολιτείες, από τις οποίες τρεις κατακυρώθηκαν πριν από το 1950, 31 από τον Μεντερές και 22 στις αρχές της δεκαετίας του '60. Μία από αυτές τις συμφωνίες του 1954 παραχωρούσε το δικαίωμα στους Αμερικανούς να χρησιμοποιούν στρατιωτικές εγκαταστάσεις και βάσεις στην Τουρκία. Το κόστος αυτών των υποδομών επιβάρυνε τον τουρκικό στρατό, η διοίκηση εντούτοις ανήκε στους Αμερικανούς.³¹⁶

Από το 1957 και εφεξής παραχωρήθηκαν στην Τουρκία 15 πυρηνικοί πύραυλοι Jupiter IRBM οι οποίοι τέθηκαν υπό τουρκικό έλεγχο, μαζί με τις πυρηνικές τους κεφαλές, αλλά αυτές θα περιέρχονταν στον έλεγχο των Αμερικανών. Η τοποθέτηση αυτών των πυραύλων, τα F-100 καταδιωκτικά αεροπλάνα και οι πυρηνικές βόμβες θα μπορούσαν να αποδοθούν στην ανησυχία που είχε προκληθεί στο τέλος της δεκαετίας

³¹⁴ βλ. Βισβίτζη – Δοντά, Δόμνα, ό.π., σελ. 232-233

³¹⁵ βλ. Allison, Graham, Zelikow, Philip, *Η κρίση της Κούβας. Η ουσία της απόφασης*, Παπαζήση, Αθήνα, 2006, σελ. 352

³¹⁶ βλ. Zürcher, Eric, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σελ. 352-353

του '50 εξαιτίας της εγκατάστασης σοβιετικών βαλλιστικών πυραύλων. Ωστόσο, το 1962 αυτή η οπλική θωράκιση εντασσόταν στο πλαίσιο του νατοϊκού σχεδιασμού για την ενίσχυση της άμυνας στην ανατολική πλευρά της Ευρώπης, δηλαδή της άμυνας της Τουρκίας.³¹⁷

Οι συγκεκριμένοι πύραυλοι της Τουρκίας θα γίνουν αντικείμενο σκληρών διαπραγματεύσεων ανάμεσα στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Σοβιετική Ένωση κατά την κρίση των πυραύλων στην Κούβα. Ειδικότερα, ο αμερικανός πρόεδρος Κέννεντυ θα υποκύψει στην απαίτηση των Σοβιετικών να αποσυρθούν οι εν λόγω πύραυλοι στην Τουρκία, προκειμένου εκείνοι να μην τοποθετήσουν πυράλους στην Κούβα.³¹⁸

4.2.2 Η κλιμάκωση και η εξομάλυνση της κρίσης

Ο ανταγωνισμός των δύο υπερδυνάμεων οξύνθηκε κατά την κρίση των πυραύλων. Η Κούβα παρά το μικρό της μέγεθος και τις ισχνές δυνατότητές της είχε αναχθεί σε ακανθώδες πρόβλημα όχι μόνο εξαιτίας του κινδύνου για το δυτικό ημισφαίριο αλλά και επειδή αμφισβητούσε τον ρόλο των Ηνωμένων Πολιτειών ως παγκόσμιας υπερδύναμης.³¹⁹ Η κρίση της Κούβας λόγω της σημασίας της δύναται να λάβει τον χαρακτηρισμό ενός καινοφανούς και μοναδικού γεγονότος. Κανένα άλλο ιστορικό γεγονός δε θα μπορούσε να παρομοιαστεί με εκείνες τις δεκατρείς ημέρες του Οκτωβρίου του 1962, όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Σοβιετική Ένωση βρέθηκαν προ των πυλών ενός πυρηνικού ολέθρου, ο οποίος θα προκαλούσε τόσο αιφνιδίως τεράστιες απώλειες σε ανθρώπινες ζωές. Υπολογίζεται πως σε περίπτωση σύρραξης θα έχαναν τη ζωή τους εκατό εκατομμύρια Αμερικανοί, εκατό εκατομμύρια Σοβιετικοί και εκατομμύρια Ευρωπαίοι.³²⁰

Η απαρχή της κρίσης εντοπίζεται στις 14 Οκτωβρίου 1962, όταν από αεροφωτογραφίες αμερικανικών κατασκοπευτικών αεροπλάνων έγινε αντιληπτό ότι τοποθετούνταν στην Κούβα πυρηνικοί πύραυλοι μέσου βεληνεκούς.³²¹ Ένα καίριο ερώτημα το οποίο παρέμενε αναπάντητο ήταν το εξής: γιατί οι Σοβιετικοί διακινδύνευαν την αποστολή πυρηνικών πυραύλων στην Κούβα; Ο Τζον Κέννεντυ

³¹⁷ βλ. Allison, Graham, Zelikow, Philip, ό.π., σελ. 315-316

³¹⁸ βλ. Zürcher, Eric, ό.π., σελ. 352-353

³¹⁹ βλ. Weldes, Jutta, Saco, Diana, ό.π., σελ. 384

³²⁰ βλ. Allison, Graham, Zelikow, Philip, ό.π., σελ. 149

³²¹ βλ. Βισβίτζη – Δοντά, Δόμνα, ό.π., σελ. 233

υπέθεσε - ορθά όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων - ότι οι Σοβιετικοί δεν εμπιστεύονταν την αξιοπιστία των δικών τους συμβατικών πυραύλων. Άλλωστε ήταν αδιαμφισβήτητη η πυρηνική υπεροχή των Αμερικανών. Η εγκατάσταση πυραύλων στην Κούβα ήταν ίσως μία σπασμωδική κίνηση που πυροδοτήθηκε εξαιτίας της ύπαρξης αμερικανικών πυραύλων σε διάφορες χώρες του NATO. Ωστόσο, οι ιθύνοντες της εξωτερικής πολιτικής των Ηνωμένων Πολιτειών φαίνεται ότι θεωρούσαν αξιοσημείωτη την παρουσία των πυραύλων στην Τουρκία και μάλιστα δεν ήταν αρκούντως ενημερωμένοι σχετικά με αυτούς. Ο δεύτερος λόγος ήταν ότι οι Σοβιετικοί, στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, ίσως επιχειρούσαν να υπερασπιστούν την Κούβα απέναντι σε μία ενδεχόμενη αμερικανική επίθεση.³²²

Η ομιλία του προέδρου, με την οποία ανακοίνωσε τα ευρήματα σχετικά με τους σοβιετικούς πυραύλους, μεταδόθηκε στις 22 Οκτωβρίου 1962. Είχε συνταχθεί μάλιστα με ιδιαίτερη προσοχή, διότι ο Κέννεντυ θα απευθυνόταν σε ένα ετερόκλητο κοινό, αποσκοπώντας στη διατήρηση της ισορροπίας και συνεπώς απαιτούνταν ένα νηφάλιο και συνάμα αποφασιστικό ύφος. Οι αμερικανοί πολίτες έπρεπε να συνταχθούν στο πλευρό της κυβέρνησης, οι Λατινοαμερικάνοι να είναι υποστηρικτικοί, οι σύμμαχοι να καθησυχαστούν, οι Σοβιετικοί να αποκαρδιωθούν, χωρίς όμως να τρομοκρατηθούν και τέλος οι Κουβανοί να αναζητήσουν μία εναλλακτική διέξοδο.

Ο Κέννεντυ, αφού ενημέρωσε τον αμερικανικό λαό για την τοποθεσία των σοβιετικών πυραυλικών βάσεων στην Κούβα, καταδίκασε το γεγονός και τόνισε πως η αμερικανική κυβέρνηση θα ξεκινούσε μία σειρά ενεργειών για την απομάκρυνσή τους. Αρχικά, δήλωσε πως θεωρήθηκε αναγκαία η επιβολή ενός αυστηρού αποκλεισμού, προκειμένου να αποτραπεί η μεταφορά πολεμικού εξοπλισμού προς την Κούβα δια θαλάσσης. Δεύτερον, ο αμερικανός πρόεδρος είχε υπό στενή παρακολούθηση την Κούβα και είχε διατάξει τις Ένοπλες Δυνάμεις να προετοιμαστούν για παν ενδεχόμενο. Τρίτον, προειδοποίησε ότι η εκτόξευση πυρηνικού πυραύλου από την Κούβα εναντίον οποιασδήποτε χώρας του δυτικού

³²² βλ. Stern, Sheldon, *Averting "The Final Failure"*, Stanford University Press, Στάνφορντ, Καλιφόρνια, 2003, σελ. 68-70

ημισφαιρίου θα ισοδυναμούσε με επίθεση της Σοβιετικής Ένωσης εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών, οι οποίες θα απαντούσαν με αντίποινα εναντίον της.³²³

Στις 26 Οκτωβρίου, ο Κέννεντυ έλαβε το εξής μήνυμα από τον Χρουστσόφ: η Σοβιετική Ένωση θα δεχόταν να αποσύρει τους πυραύλους από την Κούβα υπό τον όρο ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δε θα επέμβουν στην Κούβα ούτε θα ενισχύσουν άλλες δυνάμεις που θα επιχειρήσουν εισβολή στην Κούβα. Κατόπιν αυτής της αμερικανικής εγγυήσεως, σύμφωνα με τον Χρουστσόφ, η παρουσία στρατιωτικών δυνάμεων στην Κούβα θα καθίστατο περιττή.³²⁴ Η πρόταση αυτή θα μπορούσε να γίνει δεκτή. Άλλωστε, ο αμερικανός πρόεδρος πιθανόν μέχρι εκείνο το σημείο να θεωρούσε ότι η κρίση είχε ξεσπάσει και εξαιτίας τη επιθετικότητας που διέκρινε την αμερικανική εξωτερική πολιτική.³²⁵

Αποτελεί μυστήριο το γεγονός ότι την επόμενη ημέρα μεταδόθηκε στη Μόσχα ένα δεύτερο μήνυμα σύμφωνα με το οποίο οι Σοβιετικοί αποδέχονταν την απομάκρυνση των πυραύλων από την Κούβα μόνο σε περίπτωση που αποσύρονταν οι πύραυλοι από την Τουρκία.³²⁶

Ο πρόεδρος και η ExComm αιφνιδιάστηκαν και προβληματίστηκαν από αυτή τη δήλωση. Έτσι, το απόγευμα του Σαββάτου στις 27 Οκτωβρίου, ο Κέννεντυ συσκέφτηκε ιδιωτικά με τον αδερφό του, Ρόμπερτ Κέννεντυ και με έναν περιορισμένο αριθμό συμβούλων. Ο πρόεδρος είχε ήδη αποφασίσει να αποδεχθεί την πρόταση των Σοβιετικών, προκειμένου να αποφευχθεί η σύρραξη, παρά τις αντιρρήσεις της ExComm.³²⁷ Βέβαια και ο ίδιος αντιλαμβανόταν ότι η δημόσια πρόταση των Σοβιετικών αποσκοπούσε στο να τους προκαλέσει αμηχανία. Αν αυτοί διεκδικούσαν την απομάκρυνση των πυραύλων από την Τουρκία με χαμηλούς τόνους, χωρίς να λάβει το ζήτημα μεγάλες διαστάσεις, οι Αμερικανοί θα είχαν την ευκαιρία να διαπραγματευτούν με τους Τούρκους και να το επιτύχουν. Με τον τρόπο όμως που επέλεξαν, οι Τούρκοι θα απέρριπταν το αίτημα. Ο Κέννεντυ και οι σύμβουλοί του ασφαλώς αναγνώριζαν ότι ήταν ευφυής ο χειρισμός της κατάστασης

³²³ βλ. Freedman, Lawrence, *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos and Vietnam*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2000, σελ. 193

³²⁴ βλ. Freedman, Lawrence, *ό.π.*, σελ. 209

³²⁵ βλ. Harper, John, Lamberton, *ό.π.*, σελ. 109

³²⁶ βλ. Freedman, Lawrence, *ό.π.*, σελ. 209

³²⁷ βλ. Stern, Sheldon, *ό.π.*, σελ. 292

από τους Σοβιετικούς, αλλά έγινε με κακή πίστη. Δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μία προσπάθεια να μεταβάλουν την κρίση σε δημόσια διαπραγμάτευση, ενώ στο μεταξύ οι πυραυλοι οσονούπω θα ενεργοποιούνταν.³²⁸

Μέχρις αυτού του σημείου ο αμερικανός πρόεδρος δεν είχε χρειαστεί να συμβουλευτεί κανέναν άλλο πέραν της ExComm, για να λάβει αυτές τις μοιραίες αποφάσεις. Όταν όμως ο Χρουστσόφ προέβη στην αντιστοιχία των νατοϊκών πυραύλων στην Τουρκία με τους πυραύλους στην Κούβα, περιέπλεξε το ζήτημα. Όπως τόνισε και ο ίδιος: «Έως τώρα οι εμπλεκόμενοι ήμασταν εμείς, οι Ρώσοι και η Κούβα. Από τη στιγμή που μπαίνει και η Τουρκία στο παιχνίδι, επί της ουσίας εμπλέκεται και η Συμμαχία».³²⁹

Πράγματι, με την εμπλοκή των Τούρκων το ζήτημα κατέστη ακόμη πιο περίπλοκο και αυτό επιβεβαιώθηκε από τη δήλωση της τουρκικής κυβέρνησης στον Τύπο ότι η πρόταση για την ανταλλαγή των πυραύλων ήταν απαράδεκτη. Ο Χρουστσόφ είχε κάνει δημόσια την προσφορά και ως εκ τούτου οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν είχαν την ευκαιρία να ζητήσουν από τους Τούρκους την απόσυρση των πυραύλων.³³⁰ Οι Τούρκοι θεωρούσαν πως η αποδοχή της συμφωνίας θα έθιγε το πολιτικό τους κύρος και ίσως ζητούσαν αντικατάσταση των πυραύλων με υποβρύχια Polaris. Το πρόβλημα περιπλεκόταν ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι η απομάκρυνση των πυραύλων Jupiter θα έπρεπε να ληφθεί από το NATO. Ο Κέννεντυ δικαιολογούσε απόλυτα τις αντιρρήσεις της Τουρκίας, εντούτοις είχε επίγνωση των επιπτώσεων μίας απερίσκεπτης και εσφαλμένης απόφασης. Γι' αυτόν τον λόγο θεωρούσε πως δεν έπρεπε να αψηφήσουν τα σοβιετικά αιτήματα.³³¹ Ίσως το μόνο που θα μπορούσε να γίνει για να καμφθούν οι αντιρρήσεις των Τούρκων ήταν να τονιστεί ο πολύ σοβαρός κίνδυνος που θα διέτρεχαν, εάν η κρίση εντεινόταν.

Το πραγματικό δίλημμα ήταν: εισβολή στην Κούβα ή ανταλλαγή των πυραύλων; Ο Κέννεντυ επιθυμούσε να επικοινωνήσει με τους Τούρκους και να εξηγήσει και στο Συμβούλιο του NATO πώς είχε διαμορφωθεί η κατάσταση. Ο πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών είκαζε ότι οι αντιρρήσεις του NATO εξηγούνταν από το γεγονός ότι δεν είχε γίνει αντιληπτή η σοβαρότητα της κατάστασης. Ωστόσο ο ίδιος

³²⁸ βλ. Allison, Graham, Zelikow, Philip, ό.π., σελ. 378

³²⁹ βλ. Allison, Graham, Zelikow, Philip, ό.π., σελ. 527

³³⁰ βλ. Freedman, Lawrence, ό.π., σελ. 211

³³¹ βλ. Stern, Sheldon, ό.π., σελ. 293-294

γνώριζε και το πολιτικό του ένστικτο τού υπαγόρευε πως ακόμη κι ένας εξωτερικός παρατηρητής θα διέβλεπε την αντιστοιχία των πυραύλων της Κούβας με της Τουρκίας.³³² Εξάλλου οι ίδιοι οι Αμερικανοί πριν από ένα χρόνο εξέταζαν το ενδεχόμενο απόσυρσης των πυραύλων από την Τουρκία, καθώς αυτοί θεωρούνταν απαρχαιωμένοι και ως εκ τούτου δεν ήταν πια από στρατιωτικής άποψης απαραίτητοι ή σημαντικοί. Σύμφωνα με τον πρόεδρο, λοιπόν, όλοι στα Ηνωμένα Έθνη θα θεωρούσαν την ανταλλαγή δίκαιη.³³³

Ο Ρόμπερτ Κέννεντυ υποστήριζε με σθένος ότι θα έπρεπε να αποσοβηθεί ο κίνδυνος πολεμικής σύγκρουσης και να γίνει δεκτό το αίτημα των Σοβιετικών για την απόσυρση των πυραύλων από την Τουρκία. Πολλοί Αμερικανοί όμως, οι οποίοι συμμετείχαν στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, διαφωνούσαν σχετικά με την Τουρκία. Τελικά ο Ρόμπερτ Κέννεντυ και ο Σόρενσεν συνέταξαν μία επιστολή η οποία μεταβιβάστηκε στη Μόσχα και δημοσιεύτηκε στον Τύπο. Έγραφε: «Αυτό που τώρα προέχει είναι να πάψουν οι εργασίες στις βάσεις των επιθετικών πυραύλων και όλων των άλλων οπλικών συστημάτων στην Κούβα, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για εχθρικούς σκοπούς, και οι πύραυλοι να καταστούν ανενεργοί υπό την εποπτεία του ΟΗΕ». Αναφορικά με τους πυραύλους στην Τουρκία, η επιστολή ανέφερε μόνο το εξής: «Σε περίπτωση που η παραπάνω πρόταση εγκριθεί, θα αποκατασταθεί η ηρεμία και αυτό θα μας επιτρέψει να εργασθούμε σε κλίμα ασφάλειας προς την κατεύθυνση μίας γενικότερης συμφωνίας σχετικά και με άλλους εξοπλισμούς, όπως προτείνετε με τη δεύτερη επιστολή σας που δώσατε στη δημοσιότητα».

Ο Κέννεντυ κάλεσε μια ολιγομελή ομάδα στο οβάλ γραφείο του, για να αποφανθούν σχετικά με το προσωπικό μήνυμα που θα έστελνε ο Ρόμπερτ Κέννεντυ στον πρεσβευτή Ντομπρίνιν. Ο Μακτζόρτζ Μπάντνι αφηγήθηκε όσα εκτυλίχθηκαν ως εξής: «Μία μικρότερη ομάδα μεταφέρθηκε από την αίθουσα του Υπουργικού Συμβουλίου στο οβάλ γραφείο, για να συζητήσει τον δεύτερο τρόπο επικοινωνίας – ένα προφορικό μήνυμα προς τον πρεσβευτή Ντομπρίνιν. Το πρώτο σημείο του μηνύματος που συζητήσαμε ήταν απλό, αυστηρό και αποφασίστηκε πάραυτα ότι είχε έλθει η στιγμή να συμφωνήσουμε στη βάση της νέας επιστολής του προέδρου: όχι

³³² βλ. Freedman, Lawrence, ό.π., σελ. 211

³³³ βλ. Stern, Sheldon, ό.π., σελ. 294

σοβιετικοί πυραύλοι στην Κούβα και όχι απόβαση των Ηνωμένων Πολιτειών. Σε κάθε άλλη περίπτωση η αμερικανική επέμβαση ήταν αναπόδραστη. Το δεύτερο σημείο του προφορικού μηνύματος ήταν η ανακοίνωση προς τον Χρουστσόφ ότι δεν είχαμε πρόθεση να προβούμε σε καμία συμφωνία για τους τουρκικούς πυραύλους. Ο πρόεδρος ήταν αποφασισμένος να τους αποσύρει και θα το πραγματοποιούσε με τη λήξη της κρίσης στην Κούβα».

Τα ακόλουθα λόγια του Μπάντνυ μαρτυρούν την ανησυχία του: «Αναλογιζόμενοι το βαρύ κόστος μίας δημόσιας διαπραγματεύσεως υπό πίεση και σε βάρος των Τούρκων και γνωρίζοντας ότι ακόμη και αυτή η προφορική διαβεβαίωση φαινόταν σαν προδοσία ενός συμμάχου, αποφασίσαμε από κοινού κανείς έξω από αυτήν την αίθουσα να μη μάθει γι' αυτό το συμπληρωματικό μήνυμα. Ο Ρόμπερτ Κέννεντυ πήρε εντολή να επισημάνει στον Ντομπρίνιν ότι η μυστικότητα ισχύει και για την άλλη πλευρά και οποιαδήποτε σοβιετική αναφορά στη διαβεβαίωση μας την καθιστά άκυρη και ουδέποτε υπάρξασα».³³⁴

Πριν από τη λήψη μίας οριστικής απόφασης από τις Ηνωμένες Πολιτείες για στρατιωτική ενέργεια, ο Χρουστσόφ κινήθηκε. Τα γεγονότα στις 27 Οκτωβρίου περιλαμβανομένης της κατάρριψης του U2 πάνω από την Κούβα και της παραβίασης του εναέριου χώρου της Σοβιετικής Ένωσης από ένα άλλο U2 προκάλεσαν στη Μόσχα έντονο προβληματισμό. Ένα μήνυμα του Κάστρο νωρίς το πρωί της Κυριακής 28 Οκτωβρίου (ώρα Μόσχας) περιέπλεκε και δυσχέραινε ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Ο Κάστρο έγραφε πως μία αμερικανική επίθεση τις επόμενες 24-72 ώρες «ήταν μάλλον αναπότρεπτη». Στην περίπτωση που οι Αμερικανοί πραγματοποιούσαν επίθεση, ο Κάστρο προέτρεπε τον Χρουστσόφ να «αποσοβήσει αυτόν τον κίνδυνο χρησιμοποιώντας τα Σοβιετικά πυρηνικά όπλα κατά των Αμερικανών». «Όσο δύσκολη και τρομακτική και αν είναι μία τέτοια απόφαση», έγραφε ο Κάστρο, «θεωρώ πως δεν υπάρχει άλλη επιλογή».³³⁵

Ο Χρουστσόφ φαίνεται να τρομοκρατήθηκε με την προτροπή του Κάστρο. Σύμφωνα με τον ίδιο, η τοποθέτηση των πυραύλων συνέβαλλε στην αποτροπή ενδεχόμενης αμερικανικής επίθεσης στο νησί και ταυτόχρονα στην άμυνα υπέρ του σοσιαλισμού. Ο ίδιος αποκρίθηκε στον Κάστρο πως, εάν ξεσπούσε ένα πυρηνικός

³³⁴ βλ. Allison, Graham, Zelikow, Philip, ό.π., σελ. 529-534

³³⁵ βλ. Allison, Graham, Zelikow, Philip, ό.π., σελ. 536-537

πόλεμος, ο οποίος φαίνεται να είναι προ των πυλών, οι απώλειες για τις Ηνωμένες Πολιτείες θα ήταν σοβαρές. Ταυτόχρονα, όμως, θα δεινοπαθούσε και η Σοβιετική Ένωση, ενώ η Κούβα θα καταστρεφόταν ολοσχερώς. Τέλος, σημείωσε ότι αγωνίζονται ενάντια στον ιμπεριαλισμό όχι με σκοπό να σπείρουν τον θάνατο αλλά να επιτύχουν τη νίκη του κομμουνισμού. Το αίτημα το Κάστρο για χρήση πυρηνικών όπλων θα πρέπει να επηρέασε καθοριστικά τον Χρουστσόφ, ώστε να καταλήξει σε μία συμφωνία με τις Ηνωμένες Πολιτείες.³³⁶

Ο Χρουστσόφ αποφάσισε να ανακοινώσει την απόφασή του μέσω ραδιοφωνικής μετάδοσης. Στον Κάστρο εστάλη ένα τηλεγράφημα που θα τον προειδοποιούσε για ό,τι επρόκειτο να συμβεί. Το μήνυμα ήταν το εξής: «Προκειμένου να εκτονωθεί όσο το δυνατόν ταχύτερα η διαμάχη που δυναμιτίζει την ειρήνη, η Σοβιετική Ένωση αποφάσισε την αποσυναρμολόγηση των όπλων που χαρακτηρίστηκαν προσβλητικά και την επιστροφή τους στη Σοβιετική Ένωση». Το ίδιο μήνυμα εστάλη και στον Ρόμπερτ Κέννεντυ τη στιγμή που μεταδιδόταν. Ο ίδιος δήλωσε ότι στο άκουσμα αυτού του μηνύματος ένωσε ανακούφιση.³³⁷

Στις 14 Δεκεμβρίου, οι Αμερικανοί εξήγησαν στους Τούρκους ότι η απόσυρση των τουρκικών πυραύλων έπρεπε να γίνει άμεσα. Τελικά στις 23 Απριλίου 1963 οι πύραυλοι αποσύρθηκαν. Ο Κέννεντυ διαβεβαίωσε τον Χρουστσόφ με μία επιστολή προς αυτόν ότι δεν είχε πέσει θύμα της αμερικανικής αφερέγγυότητας.³³⁸

Η απόσυρση των πυραύλων από την Τουρκία δε θα είχε μεγάλο αντίκτυπο για τη χώρα, αφού το σύστημα Jupiter ήταν απαρχαιωμένο και ούτως ή άλλως επρόκειτο να αντικατασταθεί από το υποβρύχιο σύστημα Polaris. Από την άλλη, όμως, ο τρόπος που εκτυλίχθηκαν τα γεγονότα φανέρωνε ότι τα νήματα κινούνταν από τις Ηνωμένες Πολιτείες και δημιουργήθηκε στην Τουρκία η εντύπωση ότι δεν ήταν παρά ένα πιόνι στο αμερικανικό παιχνίδι. Εκτός αυτού, οι εξελίξεις καταδείκνυαν ότι το ΝΑΤΟ εξυπηρετούσε αποκλειστικά τα αμερικανικά στρατηγικά συμφέροντα και όχι εκείνα της Τουρκίας. Αυτό συνειδητοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1962-63.³³⁹

³³⁶ βλ. Stern, Sheldon, ό.π., σελ. 308-309

³³⁷ βλ. Freedman, Lawrence, ό.π., σελ. 217

³³⁸ βλ. Freedman, Lawrence, ό.π., σελ. 222

³³⁹ βλ. Zürcher, Eric, ό.π., σελ. 353

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να εξεταστεί ο ρόλος της Τουρκίας στη διαμάχη των δύο υπερδυνάμεων από την έναρξη της ψυχροπολεμικής περιόδου έως και το 1962, όταν έλαβε χώρα η κρίση των πυραύλων στην Κούβα. Η Τουρκία, κατά τη μεταπολεμική περίοδο και ιδιαίτερα μετά την ανάληψη της εξουσίας από το Δημοκρατικό Κόμμα, ενσωματώθηκε στο παγκόσμιο πολιτικό γίγνεσθαι και κατέστη χάρη στη στρατηγικής σημασίας γεωγραφική της θέση ένα σημαντικό – αν και περιφερειακό – τμήμα του δυτικού συνασπισμού, εγκαταλείποντας έτσι την πρότερη πολιτική ουδετερότητας της κεμαλικής περιόδου.

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Τουρκία, προσπαθώντας να αποφύγει την περαιτέρω επιδείνωση των οικονομικών της και αποβλέποντας στην προστασία της ασφάλειάς της, η οποία θα μπορούσε να διασαλευτεί από τη Σοβιετική Ένωση, επεδίωκε συστηματικά και σχολαστικά μία στάση ουδετερότητας, συνάπτοντας έτσι παράλληλες συμφωνίες με κάθε εμπλεκόμενη πλευρά, προκειμένου να εξασφαλίσει τα μέγιστα δυνατά οικονομικά, στρατιωτικά, πολιτικά οφέλη.

Η Μεγάλη Βρετανία, η Γερμανία και η Σοβιετική Ένωση αποζητούσαν την υποστήριξη της Τουρκίας με τη δεύτερη να επωφελείται σημαντικά από τα ανταλλάγματα που της προσφέρονταν. Η οικονομική και στρατιωτική ενίσχυση που της παρασχέθηκε από τη Βρετανία, τη Γαλλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, η εμπορική συμφωνία για τον εφοδιασμό της Γερμανίας με χρώμιο, η παροχή σύγχρονου πολεμικού εξοπλισμού από την ίδια και η σύναψη συμμαχιών και συμφώνων φιλίας με τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία, τη Γερμανία και τη Σοβιετική Ένωση μαρτυρούν την ιδιοτελή στάση της Τουρκίας, γεγονός που έπληξε ιδιαίτερος την αξιοπιστία της αυτή την περίοδο. Μόλις το 1944 θα διακόψει τους δεσμούς της με τη Γερμανία και το 1945 θα κηρύξει τον πόλεμο εναντίον της, προκειμένου να καταστεί ένα εκ των ιδρυτικών μελών των Ηνωμένων Εθνών. Η ωφελμιστική της στάση καταδεικνύεται και από το γεγονός πως, ενώ η ίδια η Άγκυρα υπέθαλπε την παντουρανική προπαγάνδα όσο ήταν πιθανή η νίκη της Γερμανίας έναντι των Σοβιετικών, τελικά η τουρκική κυβέρνηση κατέληξε να συλλάβει και να δικάσει μετά την ήττα της πρώτης ορισμένους παντουρανιστές ως δείγμα καλής θέλησης προς τη Σοβιετική Ένωση.

Αυτή τη στάση ουδετερότητας ασφαλώς δε θα μπορέσει να τη διατηρήσει κατά τη διάρκεια της σκληρής αναμέτρησης των δύο υπερδυνάμεων που θα επακολουθήσει. Η στρατηγικής σημασίας γεωγραφική της θέση θα την εμπλέξει στα τεκταινόμενα και θα καταφέρει τελικά να προσδεθεί στο άρμα του δυτικού συνασπισμού. Το έδαφος για την προσχώρησή της στον δυτικό συνασπισμό προλειάνθηκε πριν ακόμη από την έναρξη της ψυχροπολεμικής περιόδου, όταν οι Σοβιετικοί άρχισαν να διεκδικούν την αναθεώρηση της Συνθήκης του Μοντραί προς όφελός τους. Άλλωστε, οι Τούρκοι ήταν εκείνοι που πρώτοι υπέγραψαν Σύμφωνο με τους Γερμανούς το 1939 και διατήρησαν καθ' όλη τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μία στάση ουδετερότητας η οποία ευνοούσε, σύμφωνα με τους Σοβιετικούς, το Βερολίνο.

Ο Στάλιν, λοιπόν, προέβαλε το αίτημα για την εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων στα Στενά και επιπλέον αξίωνε να περιέλθει η άμυνα και το καθεστώς της περιοχής τόσο στην Τουρκία, όπως και ίσχυε, όσο και στη Σοβιετική Ένωση. Η Ουάσιγκτον πίσω από αυτές τις διεκδικήσεις διέβλεπε τις επεκτατικές βλέψεις του σοβιετικού καθεστώτος και το ενδεχόμενο μίας ρωσικής κυριαρχίας στη Μαύρη Θάλασσα και την Ανατολική Μεσόγειο. Συνάμα, η Τουρκία φοβούμενη μήπως εισχωρήσει στη σφαίρα σοβιετικής επιρροής επιχειρεί ένα δυτικόστροφο προσανατολισμό μέσω της φιλελευθεροποίησης του κεμαλικού καθεστώτος. Η πώληση αμερικανικού αμυντικού εξοπλισμού στην Τουρκία υποδήλωνε την πεποίθηση των Ηνωμένων Πολιτειών ότι η Τουρκία διαδραματίζει κομβικό ρόλο στην περιοχή και γι' αυτό χρήζει άμεσης υποστήριξης. Από τα παραπάνω τεκμαίρεται ότι ο ανταγωνισμός και η αμοιβαία καχυποψία μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων εκκινούν - μεταξύ άλλων - και από τα διαδραματιζόμενα γεγονότα στην Ελλάδα, την Τουρκία και το Ιράν. Τελικά, όμως, η Τουρκία, ούσα φιλικά διακείμενη προς τις Ηνωμένες Πολιτείες, θα λειτουργήσει ως παράγοντας ανάσχεσης των Σοβιετικών στη Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή.

Στο πλαίσιο αυτό, όταν το 1947 οι Ηνωμένες Πολιτείες παρέλαβαν τη σκυτάλη από τη Μεγάλη Βρετανία και επωμίστηκαν την ευθύνη να αναχαιτίσουν τη σοβιετική απειλή στη Μέση Ανατολή και την Ανατολική Μεσόγειο, συμπεριέλαβαν στο πρόγραμμα οικονομικής ενίσχυσης τόσο την Ελλάδα, στην οποία μαινόταν ο εμφύλιος πόλεμος και ήταν υπαρκτός ο κίνδυνος επικράτησης το κομμουνισμού, όσο και την Τουρκία η οποία αφενός δε διέτρεχε παρόμοιο κίνδυνο και αφετέρου δε συγκαταλεγόταν στις χώρες που είχαν υποστεί οικονομική κατάρρευση κατά τον Β'

Παγκόσμιο Πόλεμο. Συνεπώς, η αμερικανική στήριξη της Τουρκίας μέσω του «δόγματος Τρούμαν» και του Σχεδίου Μάρσαλ καταδεικνύει την πεποίθηση της αμερικανικής κυβέρνησης ότι θα έπρεπε να εξασφαλιστεί ο φιλοδυτικός προσανατολισμός της Τουρκίας, προκειμένου η Άγκυρα να αποτελέσει ένα ισχυρό αντισοβιετικό έρεισμα στην περιοχή. Ο Ισμέτ Ινονού μάλιστα είχε μεριμνήσει, ώστε και η εσωτερική πολιτική της Τουρκίας να συνάδει με τη διεθνή θέση της. Συγκεκριμένα, το 1946 προωθήθηκε ο εκδημοκρατισμός της, επετράπη η ύπαρξη αξιωματικής αντιπολίτευσης και καταργήθηκε το μονοκομματικό σύστημα.

Οι Αμερικανοί, εγκαταλείποντας την προσφιλή σε αυτούς πολιτική του απομονωτισμού και λαμβάνοντας υπόψιν τον συσχετισμό δυνάμεων στην Ευρώπη, υπογράφουν με τον Καναδά και δώδεκα ακόμη ευρωπαϊκές χώρες την ίδρυση του Οργανισμού Βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO). Η Τουρκία, μολονότι επιζητούσε μια επίσημη συμμαχία με τις Ηνωμένες Πολιτείες και εξέφραζε την πεποίθηση ότι η αμερικανική παρουσία θα έπρεπε να ενισχυθεί με σκοπό την θωράκιση της άμυνας στην Ανατολική Μεσόγειο, δεν έγινε εξαρχής δεκτή στο νατοϊκό σύμφωνο, αφενός επειδή δεν πληρούσε τα γεωγραφικά κριτήρια και αφετέρου γιατί δεν είχε προσδιοριστεί σαφώς η θέση της χώρας στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι. Αυτή η έκβαση προκάλεσε δυσφορία στην Άγκυρα η οποία ένιωθε απροστάτευτη και ευάλωτη σε περίπτωση σοβιετικού κινδύνου, μολονότι το 1949 συμμετείχε στο Συμβούλιο της Ευρώπης.

Όταν στις εκλογές του 1950 αναλαμβάνει την ηγεσία της χώρας το Δημοκρατικό Κόμμα, ο πρωθυπουργός Μεντερές είναι αποφασισμένος να συνεχίσει τη φιλοδυτική πολιτική του προκατόχου του και να εντείνει μάλιστα τις προσπάθειες για να επιτύχει μία συμφωνία ασφαλείας με την αμερικανική πλευρά. Η τουρκική κυβέρνηση θα αδράξει την ευκαιρία και θα δηλώσει εμπράκτως τη στήριξή της στους Δυτικούς Συμμάχους, όταν θα στείλει στρατεύματα στον πόλεμο της Κορέας, συσφίγγοντας έτσι τις αμερικανοτουρκικές σχέσεις. Επιπλέον, αποτιμάται θετικά το γεγονός ότι πλέον η Τουρκία ανήκει στη χωρία των δημοκρατικών κρατών χάρη στην κατάργηση του μονοκομματισμού. Παρ' όλα αυτά, η απάντηση και στο δεύτερο τουρκικό αίτημα για την προσχώρηση της χώρας στο NATO είναι αρνητική. Με τον πόλεμο στην Κορέα, ωστόσο, καθίσταται σαφές στους Αμερικανούς ότι ανεξαρτήτως του γεωγραφικού της στίγματος, μία μάχη δύναται να προξενήσει ισχυρούς κλυδωνισμούς και να επηρεάσει τις εξελίξεις σε ολόκληρο τον πλανήτη. Έτσι, η

άμυνα στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή, μια περιοχή με πλουτοπαραγωγικές πηγές, θα πρέπει να θωρακιστεί.

Απόρροια αυτής της συνειδητοποίησης είναι η συμμετοχή της Ελλάδας και της Τουρκίας στον στρατιωτικό σχεδιασμό του NATO για τη Μεσόγειο. Παράλληλα, οι Αμερικανοί παρακολουθούσαν τη στρατικοποίηση των σοβιετικών δορυφόρων στα Βαλκάνια και συνάμα υπέβασκε η ανησυχία μήπως η Τουρκία επιστρέψει στην πολιτική ουδετερότητας εξαιτίας της απογοήτευσής που της προκαλούσε ο παραγκωνισμός της. Όλοι αυτοί οι λόγοι συνετέλεσαν στην ταυτόχρονη προσχώρηση της Ελλάδας και της Τουρκίας στο NATO επισήμως το 1952. Οι Σοβιετικοί εξέφρασαν γραπτώς τη δυσαρέσκειά τους και εξέλαβαν τη συμμετοχή της Τουρκίας στο βορειοατλαντικό σύμφωνο ως μία περίτρανη απόδειξη του αμερικανικού ιμπεριαλισμού που θα μπορούσε να αποβεί εχθρικός προς τη Σοβιετική Ένωση λόγω της γειτνίασής της με την Τουρκία.

Όπως προαναφέρθηκε, οι Αμερικανοί θεωρούσαν τη Μέση Ανατολή μία περιοχή ζωτικής σημασίας για την εξυπηρέτηση και τη διατήρηση των συμφερόντων τους. Η σπουδαιότητά της στο πλαίσιο της ψυχροπολεμικής περιόδου έγκειται στο γεγονός πως από τη μία πλευρά θα μπορούσε να επιτρέψει τη σοβιετική διείσδυση στις ευρωπαϊκές μεσογειακές χώρες και από την άλλη διέθετε φυσικό πλούτο, η αξιοποίηση του οποίου είναι αναγκαία για το δυτικό καπιταλιστικό σύστημα. Η ανάμειξη των Ηνωμένων Πολιτειών, λοιπόν, σε αυτή την περιοχή είναι δεδομένη και η Τουρκία θα χρησιμοποιηθεί ως όχημα προς αυτή την κατεύθυνση. Αναντίρρητα, η πρότερη πολιτική που ασκήθηκε από την Ουάσιγκτον σε σχέση με την Τουρκία είχε διαμορφωθεί με γνώμονα τον δυνητικό ρόλο της δεύτερης στην εν λόγω περιοχή. Η τουρκική κυβέρνηση ταυτόχρονα ενεργούσε με αποκλειστικό σκοπό την προάσπισή της απέναντι στις σοβιετικές διεκδικήσεις και την περαιτέρω διασύνδεσή της με τον δυτικό συνασπισμό, μεριμνώντας ο σχεδιασμός της να έρχεται σε πλήρη συμφωνία με τις νατοϊκές και αμερικανικές υποδείξεις.

Το παραπάνω επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι το Σύμφωνο της Βαγδάτης θα συναφθεί μετά τον θάνατο το Στάλιν, όταν δηλαδή οι Σοβιετικοί θα δηλώσουν απερίφραστα στην κυβέρνηση Μεντερές ότι υποχωρούν αναφορικά με τις διεκδικήσεις τους, και παρά τις αντιρρήσεις των περισσότερων χωρών του Αραβικού Συνδέσμου. Μολονότι στο Σύμφωνο δε συμμετείχε επισήμως η Ουάσιγκτον αλλά η Βρετανία, δε χωράει αμφιβολία πως αυτό υποκινήθηκε από τα αμερικανικά στην

περιοχή συμφέροντα. Γι' αυτό ακριβώς τον λόγο επηρεάστηκαν δυσμενώς οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις, διότι τη στιγμή που οι Ηνωμένες Πολιτείες προσπαθούσαν μέσω του Συμφώνου να εδραιώσουν τον ρόλο τους στη Μέση Ανατολή, οι Σοβιετικοί επιθυμούσαν τη διείσδυσή τους στην περιοχή και το Σύμφωνο αποτελούσε γι' αυτούς τροχοπέδη και απειλή για τα συμφέροντά τους. Επήλθε όμως διχασμός και στον Αραβικό κόσμο. Ενώ δηλαδή η Τουρκία, το Ιράκ, το Ιράν και το Πακιστάν συνομολογούσαν με το δυτικό στρατόπεδο που εκπροσωπούνταν από τη Μεγάλη Βρετανία, η Σοβιετική Ένωση έκλεισε συμφωνία για παροχή πολεμικού εξοπλισμού με την Αίγυπτο, μία είδηση που προκάλεσε ενθουσιασμό στον υπόλοιπο Αραβικό κόσμο.

Η παρουσία των Αμερικανών θα γίνει πιο αισθητή, όταν το Σύμφωνο της Βαγδάτης θα απολέσει την ισχύ του μετά το πραξικόπημα στο Ιράκ και θα σπεύσουν να συνάψουν ξεχωριστές συμφωνίες συνεργασίας με τα εναπομείναντα μέλη. Η κυβέρνηση Μεντερές θα περιέλθει τότε σε ιδιαίτερος δυσμενή θέση, καθώς καλείται να αντιμετωπίσει όχι μόνο την επικριτική στάση της αντιπολίτευσης με αντικείμενο την ασκούμενη μεσανατολική πολιτική αλλά και τις κατηγορίες των Σοβιετικών οι οποίοι έκαναν λόγο για πιθανή εμπλοκή της Τουρκίας εναντίον του νέου ιρακινού καθεστώτος. Το Σύμφωνο της Βαγδάτης εκ των αποτελεσμάτων του κρίνεται ατελέσφορο ή και επιβλαβές τόσο για την ίδια την Τουρκία όσο και για τα αμερικανικά συμφέροντα στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Η κρίση των πυραύλων στην Κούβα συνιστά το τελευταίο επεισόδιο της περιόδου που εξετάζει η παρούσα εργασία. Η Κούβα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μία νησίδα κομμουνισμού στα σύνορα του δυτικού στρατοπέδου, γεγονός που προκαλούσε την ανησυχία των Αμερικανών. Παράλληλα, οι σχέσεις που ανέπτυξε με τους Σοβιετικούς θα μπορούσαν να παραλληλιστούν με την πολιτική της Ουάσιγκτον απέναντι στην όμορη Τουρκία. Πράγματι, η Κούβα και η Τουρκία εξισώθηκαν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων εκείνη την πολύ κρίσιμη περίοδο, καθώς οι Σοβιετικοί θα δέχονταν να διακόψουν τη διαδικασία τοποθέτησης πυρηνικών πυραύλων στην Κούβα υπό τον όρο οι Αμερικανοί να αποσύρουν τους δικούς τους πυραύλους από την Τουρκία.

Μολονότι οι πύραυλοι αυτοί ήταν απαρχαιωμένοι, η τουρκική κυβέρνηση δε συναινούσε για μία τέτοια ενέργεια, την οποία χαρακτήριζε απαράδεκτη. Έτσι, οι Αμερικανοί ιθύνοντες που συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις, στην προσπάθειά

τους να αποφύγουν μία ολέθρια πυρηνική σύγκρουση, προέβησαν σε μία εν κρυπτώ δέσμευση προς τους Σοβιετικούς αναφορικά με την απόσυρση των τουρκικών πυραύλων. Ο Χρυστόφορ δέχτηκε την αμερικανική πρόταση και οι δύο πλευρές κατέληξαν τελικά σε συμφωνία. Πράγματι οι πύραυλοι αποσύρθηκαν από το τουρκικό έδαφος τον Απρίλιο του 1963. Οι χειρισμοί των Αμερικανών και η ίδια η έκβαση της κρίσης αποδεικνύουν περίτρανα ότι η Τουρκία ήταν εντολοδόχος τους, ετεροκατευθυνόμενο πiónι στη διεθνή σκακιέρα.

Αναντίρρητα, η Τουρκία κατείχε ένα ενεργό ρόλο στον Ψυχρό Πόλεμο κατά την περίοδο που εξετάζεται. Εντάχθηκε στον δυτικό συνασπισμό και αυτό καθόρισε εν πολλοίς τόσο την εξωτερική πολιτική όσο και τα γεγονότα σε εγχώριο επίπεδο. Η χώρα αντιμετώπιστηκε από τους Αμερικανούς ως ένας καίριας σημασίας παράγοντας για την ανάσχεση της σοβιετικής πολιτικής στο πλαίσιο των προσπαθειών τους για τη σύναψη περιφερειακών συμμαχιών. Άλλωστε, το «δόγμα Τρούμαν» όπως και η ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ απέβλεπαν εν μέρει στην εξασφάλιση της εύννοιας της Τουρκίας αλλά στην περίπτωση της πυραυλικής κρίσης οι Αμερικανοί αφήφησαν την τουρκική βούληση. Συλλήβδην, σε αυτή τη φάση μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο εγκαινιάστηκε η μακρά συνεργασία μεταξύ Τουρκίας και Ηνωμένων Πολιτειών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία

- Ahmad, Feroz, «Το ιστορικό υπόβαθρο της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας», στο συλλογικό έργο: *Ο ρόλος και η θέση της Τουρκίας στον κόσμο*, (επιμέλεια: Καιρίδης, Δημήτρης, Lenore, Martin), Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2006
- Αθανασοπούλου, Εκάβη, *Τουρκία: αναζήτηση ασφάλειας, αμερικανο – βρετανικά συμφέροντα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1999
- Αλεξανδρή, Αλέξης, Βερέμης, Θάνος, Καζάκος, Πάνος, Κουφουδάκης, Βαγγέλης, Ροζάκης, Χρήστος Λ., Τσιτσόπουλος, Γεώργιος, *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Γνώση, Αθήνα, 1991
- Allison, Graham, Zelikow, Philip, *Η κρίση της Κούβας. Η ουσία της απόφασης*, Παπαζήση, Αθήνα, 2006
- Bağcı, Husein, «Η τουρκική εξωτερική πολιτική στη Μέση Ανατολή την περίοδο 1950-1960», από το συλλογικό έργο: *Μύθος και πραγματικότητα*, τ. Α', Infoγνώμων, (επιμέλεια: Σονμέζογλου Φαρούκ), Αθήνα, 2001
- Βισβίτζη – Δοντά, Δόμνα, *Ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου 1945-70*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1995
- Bozarslan, Hamit, *Ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας*, Σαββάλας, Αθήνα 2008
- Brzezinski, Zbigniew, *Η μεγάλη σκακιέρα*, Λιβάνης, Αθήνα, 1998
- Γιαλλουρίδης, Χριστόδουλος, *Η Τουρκία σε μετάβαση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1997
- Couloumbis, Theodore, *The United States, Greece and Turkey: the troubled triangle*, Praeger, Νέα Υόρκη, 1983
- Deniz, Vardar, «Η ενσωμάτωση της Τουρκίας στους δυτικοευρωπαϊκούς οργανισμούς και η κοινή γνώμη», από το συλλογικό έργο: *Μύθος και Πραγματικότητα*, (επιμέλεια: Σονμέζογλου Φαρούκ), τ. Β', Infoγνώμων, Αθήνα, 1998
- Dodd, Clement, *Turkish foreign policy: New prospects*, The Eothen Press, Φλόριντα, 1992
- Dontas, Domna, *Greece and Turkey: The regime of the Straits, Lemnos and Samothrace*, G.C. Eleftheroudakis S.A., Αθήνα, 1987

- Freedman, Lawrence, *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos and Vietnam*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2000
- Gaddis, John – Lewis, *Ο Ψυχρός Πόλεμος; Οι συμφωνίες, οι συγκρούσεις, τα ψέματα, οι αλήθειες*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2018
- Gokay, Bulent, *Soviet eastern policy and Turkey, 1920-1991*, Routledge, Λονδίνο, 2006
- Gonlubol, Mehmet, «NATO, USA and Turkey», από το συλλογικό έργο: *Turkey's foreign policy in transition 1950-1974*, (επιμέλεια: Karpat, Kemal), Λάιντεν, E.J. Brill, 1975
- Hale, William, *Turkish foreign policy 1774-2000*, Frank Cass, Λονδίνο, 2000
- Harper, John, Lamberton, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, Επιστημονική Επιμέλεια: Θανάσης Σφήκας, Gutenberg, Αθήνα, 2021
- Harris, George, «Turkey and the United States», από το συλλογικό έργο: *Turkey's foreign policy in transition, 1950-1974*, (επιμέλεια: Karpat, Kemal), Λάιντεν, E.J. Brill, 1975
- Hobsbawm, Eric, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2003
- Hotham, David, *Οι Τούρκοι*, Ι. Φλώρος, Αθήνα, 1986
- Howard, Harry, *Turkey, the Straits and U.S. policy*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη και Λονδίνο, 1977
- Hurewitz, J.C, *Diplomacy in the Near and Middle East. A documentary record: 1914-1956*, D. Van Nostrand Company, INC., Princeton, New Jersey, 1956
- Judt, Tony, *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012
- Καλλιαβάς, Αριστομένης, *Η νεωτέρα πολιτική ιστορία και η γεωπολιτική της Μέσης Ανατολής*, Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 1950
- Κάνιστρας, Θάνος, *Η θύελλα στη Μέση Ανατολή*, Φαρφουλάς, Αθήνα, 1959
- Καραμπελιάς, Γεράσιμος, *Ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας και της Ελλάδας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001

- Karpat, Kemal, «Turkish and Arab-Israeli relations», από το συλλογικό έργο: *Turkey's foreign policy in transition 1950-1974*, (επιμέλεια: Karpat, Kemal) E.J. Brill, Λάιντεν, 1975
- Κοραντής, Α.Ι., *Διπλωματική ιστορία της Ευρώπης (1919-1956)*, τ. Δ', «Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος», μέρος Β' (1943-1945), Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1981
- Kuniholm, Bruce Robellet, *The origins of the Cold War in the Near East*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1980
- Κύρρης, Κ.Π., *Η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Καταγωγή, μέθοδοι, χαρακτηριστικά*, Ρήσος, Αθήνα, 1991
- Lewis, Bernard, *Η Μέση Ανατολή: Παρελθόν, παρόν και μέλλον*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1970
- McGhee, George, *The U.S. - Turkish - NATO Middle East Connection*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη, 1990
- McMahon, Robert, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2007
- Νικολάου, Γιάννης, *Ο διάπλους των τουρκικών Στενών κατά τις διεθνείς συνθήκες και την πρακτική*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1995
- Νταβούτογλου, Αχμέτ, *Το στρατηγικό βάθος*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010
- Ροζάκης, Παντελής, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης με παγκόσμιον προέκτασιν από του 1920-1970*, Ρ.Μ. Rozakis, Αθήνα, 1973
- Robins, Philip, *Turkey and the Middle East*, Pinter, Λονδίνο, 1991
- Ρόμπινς, Φίλιπ, *Στρατός και διπλωματία: η τουρκική εξωτερική πολιτική από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου*, Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα, 2004
- Σαρρής, Νεοκλής, *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην πρώτη τουρκική Δημοκρατία*, Γόρδιος, Αθήνα, 1992
- Σπανίδης, Αθανάσιος, *Πολιτικά και στρατιωτικά θέματα*, Κέδρος, Αθήνα, 1977
- Stern, Sheldon, *Averting "The Final Failure"*, Stanford University Press, Στάνφορντ, Καλιφόρνια, 2003
- Σταθάκης, Γιώργος, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η Ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004
- Στεφανίδης, Ιωάννης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο, Η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-52)*, Προσκήνιο, Αθήνα, 1999

- Στεφανίδης, Ιωάννης, *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης, Αθήνα, 2002
- Σφήκας, Θανάσης, «Δώδεκα λεπτά στο πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, 5 Ιουνίου 1947: Εισαγωγή», από το συλλογικό έργο: *Το Σχέδιο Μάρσαλ*, (επιμέλεια: Θανάσης Δ. Σφήκας), Πατάκης, Αθήνα, 2011
- Tuncer, Baran, «External financing of the Turkish economy and its foreign implications», από το συλλογικό έργο: *Turkey' s foreign policy in transition, 1950-1974*, (επιμέλεια: Karpat Kemal), Λάιντεν, E.J. Brill, 1975
- Turan, Ilter, Barlas, Dilek, «Η ένταξη της Τουρκίας στο δυτικό συνασπισμό και οι επιπτώσεις στην εξωτερική πολιτική», από το συλλογικό έργο: *Μύθος και Πραγματικότητα*, τόμος Β', (επιμέλεια: Σομένζογλου Φαρούκ), Infoγνώμων, Αθήνα, 2002
- Young, John, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου , 1945 – 1991*, Πατάκης, Αθήνα, 2002
- Weber, Frank, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, Θετίλη, Αθήνα, 1983
- Weisband, Edward, *Turkish foreign policy 1943-1945*, Princeton University Press, Πρίνστον, 1973
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Εισαγωγή στην Ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα, 2010
- Zürcher, Eric, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004

Άρθρα

- Alstyne, Richard, «The question of the Turkish Straits», *Current History*, vol. 13, No 72, 1947, σελ. 65-69
- Deringil, Selim, «Aspects of continuity in Turkish foreign policy: Abdulhamid II and Ismet Inonu», *International Journal of Turkish Studies*, vol. 4, No 1, 1987, σελ. 30-51
- Karpat, Kemal, «Turkish Democracy at impasse: Ideology, party politics and the third military intervention», *International Journal of Turkish Studies*, Vol. 2, No 1, 1981, σελ. 1-27

- Karpat, Kemal, «Turkish Foreign Policy: Some Introductory Remarks», *International Journal of Turkish Studies*, vol. 6, Nos 1&2, 1992-1994, σελ. 1-10
- Karpat, Kemal, «Actors and issues in Turkish politics, 1950-1960: prototypes and stereotypes», *International Journal of Turkish Studies*, Vol. 17, Nos. 1&2, 2011, σελ. 115-149
- Leffler, Melvyn, «Strategy, Diplomacy and the Cold War: The United States, Turkey and NATO, 1945-1952», *The Journal of American History*, Vol. 71, No 4, Μάρτιος 1985, σελ. 807-825
- Turkmen, Fusun, «Turkey and the Korean War», *Turkish Studies*, vol. 3, No 2, Autumn 2002, σελ. 161-179
- Weldes, Jutta, Saco, Diana, «Making State Action Possible: The United States and the Discursive Construction of “The Cuban Problem”, 1960-1994», *Journal of International Studies*, Vol. 25, No 2, Καλοκαίρι 1996, σελ. 361-385

Διαδικτυακές πηγές

- Κλάψης, Αντώνης, «Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος στο διεθνές σύστημα: ένας ιδεολογικός πόλεμος με στρατηγικό περιεχόμενο;», *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;*, Ήφαιστος, Παναγιώτης, Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης (επιμ.), Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, [H έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950 \(idis.gr\)](http://www.idis.gr)
- Κούμας, Μανόλης, «Ένα υπόδειγμα παραδοσιακής ρωσικής πολιτικής; Οι κρίσεις στο “βόρειο κρηπίδωμα”, 1945-46», *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;*, Παναγιώτης Ήφαιστος, Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, [H έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950 \(idis.gr\)](http://www.idis.gr)
- Μπότσιου, Κωνσταντίνα, «Σχεδιάζοντας την ειρήνη: η επιρροή των “Τριών Μεγάλων” στη διαμόρφωση του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1950», *Η έναρξη του*

Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;, Ήφαιστος, Παναγιώτης, Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, Χατζηβασιλείου Ευάνθης(επιμ.), Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, [Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950 \(idis.gr\)](#)

- Χουρμούλης, Διονύσης, «Όψεις των σοβιετικών προτεραιοτήτων, 1941-1950», *Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950: στρατηγικά ή ιδεολογικά αίτια;* Ήφαιστος, Παναγιώτης, Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, Χατζηβασιλείου, Ευάνθης(επιμ.), Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012, [Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, 1941-1950 \(idis.gr\)](#)